

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(Tefsir Bilim Dalı)

135043

**KUR'AN'DA ADI GEÇEN ANCAK PEYGAMBER
OLUP OLMADIĞI İHTİLAFLI OLAN KİŞİLER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

135043

DANIŞMAN
Doç.Dr. H.Mehmet SOYSALDI

HAZIRLAYAN
Esra AKÇA

ELAZIĞ-2003

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(Tefsir Bilim Dalı)

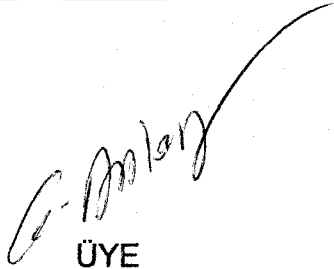
**KUR'AN'DA ADI GEÇEN ANCAK PEYGAMBER
OLUP OLMADIĞI İHTİLAFLI OLAN KİŞİLER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu Tez 22.10.2003 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/~~oy~~
~~çokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

DANIŞMAN
Doç. Dr. H. Mehmet
SOYSALDI

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Gıyasettin
ARSLAN

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Adem
TUTAR

Tasdik Olunur
...../...../2003

TÜRKÇE ÖZET

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem (a.s.) ile son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında bir çok peygamber gelip geçmiştir. Bu peygamberlerin tamamı Kur'an'da zikredilmemiştir. Nitekim Kur'an'da: "Biz senden önce de birçok resul gönderdik. Onlardan bazısını sana anlattık, bazısını ise anlatmadık..."¹ buyrulmaktadır. Bu da bize peygamberlerin sadece Kur'an'da anlatılanlar ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Kur'an'da isimleri ve tebliğleri bildirilen peygamberlerin sayısı yirmi sekiz'dir. Ancak bunlardan Hızır, Zülkarneyn ve Lokman'ın peygamber olup olmadıkları hakkında İslâm bilginlerince tam bir görüş birliği sağlanamamıştır.

İslam dini, peygamberlere imanı inanç esasları içinde zikretmiştir. Nitekim Kur'an'da: "Peygamber, Rabbi tarafından kendisine ne indirildi ise ona iman etti, mü'minler de. Onlardan her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine iman etti. "O'nun resullerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz" dediler."² Bu nedendir ki, Kur'an'da zikredilen peygamberlerden birini inkar etmek, onun hakkında kötü sözler söylemek insanı dinden çıkarır. Ancak peygamberlikleri ihtilafı olan kimselerin peygamber olmadıklarını söylemek ise insanın imanına zarar vermez. Çünkü bu konuda kesinlik yoktur.

Peygamberlikleri sabit olanlar hakkında Kur'an'ın çeşitli yerlerinde bilgiler verilmiştir. Ancak Hızır, Zülkarneyn ve Lokman hakkında ise Kehf ve Lokman surelerinin dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Bunların kimliklerinin tespiti noktasında da herhangi sahih bir hadis bulunmamaktadır.

Biz bu çalışmamızda Hz. Hızır ve Hz. Zülkarneyn'in peygamber, Hz. Lokman'ın da salih bir kul olabileceği yönünde bir sonuca ulaştık. Ancak ulaştığımız bu sonuç kesin böyledir şeklinde de bir düşünce içinde değiliz.

¹ Mü'min, 40/78.

² Bakara, 2/285.

SUMMARY

A lot of prophet passed transiented between the first human and the first prophet Hz. Adem (a.s.) with the last prophet Hz. Muhammad (s.a.v.). The whole this prophets hadn't been mentioned in the Koran. Just as Koran: "And, indeed we have sent messengers before you (O Muhammad) of some of them We have related to you their story. And of some We have not related to you their story, and it was not given to any messenger that he should bring a sign except by the leave of Allah..."³ This also our expose not restrict prophets explain in the Koran. In the Koran title and notifications tell prophets numeral twenty eight. Only from these Hızır, Zülkarneyn and Lokman about prophet Islamic not agreement.

The Islamic religion, had been mentioned prophets believe in belief bases. Just as in the Koran: "The Messenger (Muhammad) believes in what has been sent down to him from his Lord, and (so do) the believers. Each one believes in Allah, His Angels, His Books and His Messenger. (The say), "We make no distinction between one another of His Messengers" and they say "We hear and we obey. (We seek) Your Forgiveness, our Lord and to You is the return (of all)"⁴ Because of this one of prophets explain to deny in the Koran, him about bad remark human take out also religion.

In the Koran had been informed about become perceptible prothethood. Only about Hızır, Zülkarneyn and Lokman information not foud Kehf and Lokman.

We had completed this work prophet Hz. Hızır and Hz. Zülkarneyn, good slave miğht become Hz. Lokman. Only this result not certain.

³ Mü'min, 40/78.

⁴ Bakara, 2/285.

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÖZET	III
İNGİLİZCE ÖZET	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
A- ARAŞTIRMANIN KONUSU ve ÖNEMİ	1
B- ARAŞTIRMANIN AMACI	2
C- ARAŞTIRMANIN METODU	2
D- KONUYA IŞIK TUTACAK ÖNEMLİ BAZI BİLGİLER	2
1- Nübüvvet	3
a) Nübüvvet ve Vahy	3
b) Nübüvvet ve Mucize	4
c) Peygamberlerin Özellikleri	5
2- Velâyet	7
a) Velâyet ve Kerâmet	8
b) Velilerin Özellikleri	9
BİRİNCİ BÖLÜM HZ. HIZIR (A.S.)	
A- KEHF SURESİNİN TANITIMI	12
1- Kehf Suresinin Genel Özellikleri	12
2- Kehf Suresinin İçeriği	12
a) Ashab-ı Kehf Kıssası	12
b) Hızır Kıssası	13
c) Zülkarneyn Kıssası	14
B- HZ.MUSA ve HIZIR	14
1- Musa ve Hızır Kıssası	14
2- Hızır'ın Açıklamaları	17
a) Gemi	17
b) Çocuk	18
c) Duvar	18
3- Musa'nın Fetası	19
4- Mecmau'l-Bahreyn	19
5- Balık	20
6- Musa'nın Aradığı Zat (Hızır)	22
a) Gilgamiş Destanı	29
b) İskender Efsanesi	29

c) Yahudi Efsanesi	30
7- Türklerde Hızır	30
8- İlm-i Ledün	31
C- AYETLER ve HADİSLER IŞIĞINDA KISSADAN ÇIKARILAN SONUÇLAR	32
D- DEĞERLENDİRME	36

İKİNCİ BÖLÜM
HZ. ZÜLKARNEYN (A.S.)

A- HZ. ZÜLKARNEYN'İN KİMLİĞİ	44
B- HZ. ZÜLKARNEYN'E SAĞLANAN İMKAN ve VERİLEN SEBEB	51
C- HZ. ZÜLKARNEYN'İN SEYAHATLERİ	56
1- Güneşin Battığı Yere Seyahati	56
2- Güneşin Doğduğu Yere Seyahati	60
3- İki Sedd Arasına Seyahati	62
a) Ye'cüc ve Me'cüc	63
D- DEĞERLENDİRME	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HZ. LOKMAN (A.S.)

A- LOKMAN SURESİNİN TANITIMI	70
1- Lokman Suresinin Genel Özellikleri	70
2- Lokman Suresinin İçeriği	70
B- HZ. LOKMAN (A.S.)	72
1- Hz. Lokman'ın Kimliği	72
2- Hz. Lokman'a Hikmet Verilmiştir	74
a) Hikmet Kavramı	74
b) Kur'an'da Hikmet	76
c) Hadislerde Hikmet	78
3- Hz. Lokman'ın Oğluna Öğütleri	79
C- AYETLER VE HADİSLER IŞIĞINDA KISSADAN ÇIKARILAN SONUÇLAR	96
D- DEĞERLENDİRME	98
SONUÇ	99
BİBLİYOGRAFYA	101
ÖZGEÇMİŞ	109

ÖNSÖZ

İslam nimeti her zaman, Allah'ın kelâmı ve peygamberleri aracılığıyla insanlara ulaşmıştır. O peygamberler, sadece Allah'ın kelâmını yaymak ve buyruklarını açıklamak için değil aynı zamanda bunların nasıl tatbik edilmesi gerektiğini göstermek için de görevlendirilmişlerdir. Hayatlarını insanların hidayet ve saadetine adayan peygamberler yaptıkları mücadelelerde hiçbir maddî menfaat gözetmemişlerdir. Bütün peygamberler, insanları düştükleri küfrün karanlığından çıkarıp, iman nuruna kavuşturmuşlardır. İnsanlığın kurtuluşu da onların yolunu takip etmekle mümkündür. Bu hususta peygamberlerin hayatları hakkında bilgi edinmeye çalıştığımızda bir takım güçlüklerle karşılaşmaktayız ki, bu da Hz. Muhammed (a.s.)'dan önceki peygamberlerin hayatları ve faaliyetleri hakkında sahip olduğumuz bilgilerin çok az ve yetersiz oluşudur.

Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin ve onların dostlarından bazı ileri gelen kişilerin hayat ve mücadelelerini anlatan ayetlerle doludur. Fakat buna rağmen peygamberler hakkındaki bilgilerimiz azdır. Bunun nedeni ise Kur'an'ın üslubunda yatmaktadır. Zira Kur'an bir biyografi yada tarih kitabı olmadığından peygamberler hakkında verdiği bilgiler ilâhî mesajı yaymada gösterdikleri mücadelelerle sınırlıdır. Bu da Kur'an kıssalarının bir yönüdür.

Bu kıssaların en önemli yönü, hayal mahsulü olmayıp gerçekten yaşanmış olaylar oluşudur. Bunlar ibret alabilene ibreti, düşünebilene öğüdü, nasihat kabul edene ve söz dinleyene basireti, İslam'ı en güzel şekilde yaşamak ve yaşatmak isteyen en güzel örneği, hak ve hakikatten ötürü zulme uğrayana teselliye içinde taşıyan kıssalardır. Kur'an kıssalarından her biri, insanoğlunun çeşitli ortam ve şartlarda nasıl davranacağına dair en güzel örnekleri ve o şartlarda uyulacak Allah'ın kanununu sunmaktadır.

Kıssalar Kur'an'da çok geniş yer tutar. Hızır, Zülkarneyn ve Lokman kıssaları da Kur'an'da yer alan kıssalardandır. Bu kıssalar dikkatli bir şekilde incelendiğinde insanlara bir çok mesaj verdiği görülecektir.

Biz bu çalışmamızda peygamber olup olmadıkları kesin olarak bilinmeyen Hızır, Zülkarneyn ve Lokman (a.s.) hakkında Kur'an ve hadisler ışığında bilgiler toplayarak bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Yapmış olduğumuz bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ön bilgi mahiyetinde peygamberlik ve velilik hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, Hızır (a.s.) konusu incelenmiştir. Bu bölümde Kehf suresi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Hızır'ın kimliği üzerinde durularak onun insan fitratına ters olan davranışları hakkında araştırma yapılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Zülkarneyn (a.s.) konusu incelenmiştir. Bu bölümde de Zülkarneyn'in kimliği üzerinde durulmuş daha sonra da O'nun "güneşin doğduğu, battığı istikamet ile iki sedd arasına" yapmış olduğu seyahatler hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Lokman (a.s.) konusu incelenmiştir. Bu bölümde öncelikle Lokman suresi hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Daha sonra da Lokman'ın kimliği hakkında bilgiler verilerek onun oğluna yapmış olduğu nasihatlere değinilmiştir.

Araştırmamız sonuç ve bibliyografya kısımlarıyla tamamlanmıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada bana yol gösterip, yardımlarını esirgemeyen sayın hocam Doç. Dr. Mehmet SOYSALDI beyefendiye teşekkür ederim.

Esra AKÇA
Elazığ - 2003

GİRİŞ

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

İnsan neslinin çoğalması ve yeryüzünde yayılması nispetinde Peygamberler de çoğalmış ve insanoğlunun bulunduğu her yerde kendilerine verilen görevi en iyi şekilde yerine getirmişlerdir. Allah'ın gönderdiği ilahi dinlerden insanlar uzaklaştığında, Allah-ü Teâlâ da kullarının tekrar doğru yola dönmelerini sağlamak için yeni peygamberler göndermiştir. Bu sebeple Yahudilik İsrail oğulları tarafından tahrifata uğradığında Hz. İsa'ya, Hıristiyanlık tahrif edildiğinde ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'e tebliğ görevi verilmiştir. Bu peygamberlik silsilesi Hz. Muhammed (s.a.v.) ile son bulmuştur.

Kur'an-ı Kerim, onların hayat ve mücadelelerini anlatan âyetlerle doludur. Onların hayatları, devrini tamamlamış kuru bir mazi veya hatıra değildir. Bilakis bu kıssalar Kur'an'da geniş bir yer tutar bu nedenle bu kıssaları ihmal etmek, onlarla ilgilenmemek ve bunlardan gereken ibret ve dersleri almamak Kur'an'ın büyük bir çoğunluğunu ihmal etmek anlamına gelir. Bu nedenle onların hayat ve mücadelelerini hayatımıza aktarmak ve onlardan kuvvet almak zorundayız.

Kur'an, insana kendi mazisini araştırarak öncekilerin başlarına gelenlerden ibret alınmasını ister. Hatta bu istek insanı tahrik edercesine seyahat etmeye yöneltir ki, böylece insan geçmiş toplumların yaşadığı yerleri görecektir, bunlardan ibretler alarak iyiliklerini ve güzelliklerini alacak, kötü yönlerini ise terk edecektir.¹

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem (a.s.) ile son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) arasında bir çok peygamber gelip geçmiştir. Bu peygamberlerin tamamı Kur'an'da zikredilmemiştir. Nitekim Kur'an'da: "Biz senden önce de birçok resuller gönderdik. Onlardan bazısını sana anlattık, bazısını ise anlatmadık..."² buyrulmaktadır. Bu da bize peygamberlerin Kur'an'da anlatılanlar ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Kur'an'da isimleri ve tebliğleri bildirilen peygamberlerin sayısı yirmi sekiz'dir. Ancak bunlardan Lokman, Hızır ve Zülkarneyn'in peygamber olup olmadıkları hakkında islam bilginlerince tam bir görüş birliği sağlanamamıştır.

¹ Ali Akpınar, **Kur'an Aydınlığında Seyahat**, T.D.V.Y., Ank. 1998, 30.

² Mü'min, 40/78.

Biz bu araştırmamızda, Hz. Hızır, Hz. Zülkarneyn ve Hz. Lokman hakkında bilgiler toplayarak onların peygamber mi? veli mi? melek mi? oldukları hususunu, kısaca kimliklerini tespit etmeye çalışacağız.

B- ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızın asıl amacı peygamberlikleri hakkında kesin bir ittifak bulunmayan Hz. Hızır, Hz. Zülkarneyn ve Hz. Lokman'ın kimlikleri hakkında bir sonuca ulaşmaya çalışmaktır. Kur'an'da ismi geçen diğer peygamberler hakkında Kur'an'ın çeşitli yerlerinde bilgiler bulmak mümkündür. Fakat Hz. Hızır, Hz. Zülkarneyn ve Hz. Lokman hakkında ise Kehf ve Lokman surelerinin dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır yani bu isimler Kur'an'da bir tek buralarda geçmektedir. Peygamberler ilahi rehber altında kendi milletlerine talim ettikleri prensiplerin tatbiki noktasında uyulması gereken birer modeldirler. Hz. Muhammed (s.a.v.)'den önceki peygamberlerin muasırları peygamberlerinin sözlerini ve işlerini ciddi bir şekilde kaydetmedikleri ve onu muhafaza hususunda gerekli hassasiyeti göstermediklerinden dolayı onlar hakkında elde ettiğimiz bilgilerin çoğu kulaktan kulağa gelmiş ve zamanla bazı kitaplarda yer almış rivayetlerden ibarettir.³ Bu durum da bizlere onlar hakkında elde edeceğimiz bilgilerin ne kadar sağlam olabileceğini göstermektedir.

C- ARAŞTIRMANIN METODU

Konuyu araştırırken bütün gayretimiz, Kur'an'daki kıssaları, Kur'an'ın temel hedefleri ve onun çizmiş olduğu anlayış çerçevesinde ele alarak incelemek ve değerlendirmeler yapmaktır. Bu nedenle Kur'an'ın mantığına uymayan haberlerden, israiliyattan kaçınmaya çalıştık.

Temel kaynak olarak Kur'an-ı Kerim'i sonra da tefsir ve hadis kaynaklarıyla birlikte bu hususta İslam aleminde yazılan makale, tez ve çeşitli eserlerden faydalanmaya çalıştık. Ayrıca zaman zaman Kitab-ı Mukaddes ve batılı bilginlerce yazılmış eserlere de yer verdik.

D- KONUYA IŞIK TUTACAK ÖNEMLİ BAZI BİLGİLER

Buraya kadar zikrettiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı gibi bu araştırmamızda Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssalar doğrultusunda Hz. Hızır, Hz. Zülkarneyn ve Hz. Lokman hakkında bilgiler toplayarak onların kimliklerini tespit etmeye çalışacağız. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılabilmesi için

³ Ahmed Hamdi Akseki, **İslâm**, İrfan Yayınevi, İst. 1966, 377.

nübüvvet ve velâyet hakkında kısa bir bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1- Nübüvvet

Allah-ü Teâlâ Kur'an'da, Peygamberler için nebi⁴ ve resul⁵ isimlerini kullanmıştır. Nebi kelimesi sözlükte haber, haber vermek, peygamberlik, gibi anlamlara gelmektedir.⁶ Terim olarak ise tebliğle memur olsun veya olmasın, Allah'ın seçtiği ve kendisine vahyettiği kimsedir. Bu tarife göre bazı nebiler, Allah'ın vahyettiği hususları tebliğle görevlendirilmemişlerdir.⁷ Resul kelimesi ise sözlükte; "göndermek, elçi, mesaj, gönderilen, peygamberlik" gibi anlamlara gelmektedir.⁸ Terim olarak ise vahiy meleği Cebrail vasıtasıyla Allah tarafından özel olarak kendisine kitap vahyedilen ve Allah'ın emirlerini insanlara tebliğ etmek için gönderilen olgun insan demektir.⁹ Resul kavramı nebi kavramına göre daha geneldir. Resul, Allah'ın hem insanlardan hem meleklerden olan elçileri kapsamaktadır. Nebi ise Allah'ın insanlardan olan elçilerine verilen isimdir.¹⁰ Hakim-i Tirmizi nübüvveti, perdenin kaldırılması ve gaybın sırlarına vakıf olarak Allah'ı bilme, Allah'ın nuruyla örtülü bulunan eşyanın hakikatine basiret gözüyle nüfuz etmek olarak tanımlar.¹¹

a) Nübüvvet ve Vahy

Gönderilen bütün peygamberler Allah'tan vahy almışlardır. Vahy, Allah'ın dilediği şer'i hükümleri ve hakikatleri peygamberlerine bildirmesidir.¹² Vahyin bazı unsurları vardır. Bunlar:¹³

1. Vahy, ilim yönünden her şeyi kuşatan Allah tarafından bildirilir. Yani vahyin kaynağı Allah'tır.

⁴ Meryem, 19/41, 51, 53, 54, 56 vb.

⁵ Bakara, 2/129; Âl-i İmrân, 3/32; Nisa, 4/165; Yasin, 35/3 vb.

⁶ Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânu'l-Arab**, Daru's-Sadr, Beyrut trs., I, 162-164.

⁷ Şerafetin Gölcük, Süleyman Toprak, **Kelâm**, Tekin Kitabevi, Konya 1991, 286.

⁸ İbn Manzur, a.g.e., XI, 281-285.

⁹ Ahmed Hamdi Akseki, **İslâm Dini İtikat, İbadet, Ahlak**, Nur Yay., Ank. 1989, 80.

¹⁰ Mehmet, Soysaldı, **Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar**, Çağlayan Yay., İzmir 1997, 143; Bülent Sönmez, **Peygamber ve Filozof**, Araştırma Yay., Ank. 2002, 104.

¹¹ Süleyman Ateş, **İşâri Tefsir Okulu**, Yeni Ufuklar Neş., İst. 1998, 284.

¹² İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, Diyanet Vakfı Yay., Ank. 1993, 39; Ayrıca Vahiy kelimesinin lügat ve ıstılahi anlamları için bkz., Mehmet Soysaldı, **Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Tefsir**, Fecr Yay., Ank. 2001, 35.

¹³ Gölcük; Toprak, a.g.e., 300.

2. Peygamber vahyi alırken, bütün duygu ve düşüncesiyle vahye yönelir, bütün dikkatini vahy etrafında toplar.

3. Peygamberin vahye söz ve muhtevasına herhangi bir müdahalesi yoktur.

4. Peygamber vahyi Allah'tan aldığından asla şüphe etmez.

5. Vahy, bütün peygamberler için Allah'tan bilgi ve haberleri alma vasıtasıdır. Bu nedenle en yüksek seviyedeki bilgi kaynağı vahydir.

Vahyle ilgili Kur'an'da: "Bununla beraber hiçbir insan için Allah'ın şu üç suret dışında doğrudan doğruya ona söz söylemesi mümkün değildir; ancak ya vahy ile, ya perde arkasından ya da bir elçi gönderir, izniyle ona dilediğini vahyeder..."¹⁴ buyrulmuştur. Bu da bizlere Allah'ın kullarıyla üç şekilde konuştuğunu göstermektedir.¹⁵

1. Allah'ın perde arkasından vahyetmesi örneğin, Hz. Musa (a.s.) ile konuşması.¹⁶

2. Allah'ın melek vasıtasıyla vahyetmesi.

3. Allah'ın doğrudan doğruya vahyetmesi, söz ve mananın vasıtasız olarak bildirilmesi. Hz. İbrahim (a.s.)'a rüyasında oğlunu kurban etmesinin gösterilmesi¹⁷ peygambere gelen doğrudan vahydir. Hz. Musa'nın annesine gelen vahy¹⁸ ise ilham türünden olup peygamber dışındaki kimselere gelen vahydir.

Vahy ile peygamberler dışındaki varlıklarda gerçekleşen ilham arasında bazı farklar vardır. Peygamberlerin kalbine doğrudan doğruya gelen vahy kesin bir bilgiye dayanır ve onun Allah'tan geldiği bellidir. Fakat velilerin kalbine gelen ilham ise kesin bir bilgi vermeyen haz şeklindedir. Vahy peygamberlere has iken ilham velilere mahsustur. Vahy bir hüccettir fakat ilham bir hüccet değildir.¹⁹

b) Nübüvvet ve Mucize

Peygamberlerin ortaya koydukları mucize, onların nübüvvetine delalet etmektedir. Mucize; acz kökünden türetilmiş bir kelime olup, aciz bırakan,

¹⁴ Şura, 42/51.

¹⁵ Ateş, **İşâri Tefsir Okulu**, 291.

¹⁶ Nisa, 4/164; Araf, 7/143; Taha, 20/9-37.

¹⁷ Saffat, 37/102.

¹⁸ Taha, 20/38; Kasas, 28/7.

¹⁹ Bkz. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîbu'l-Mâverdî, **A'lâmü'n-Nübüvve**, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987, I, 54; Salih Sabri Yavuz, **İslam Düşüncesinde Nübüvvet**, İnsan Yay., İst. trs., 56.

güçsüz kılan, harikulade olay, takatsizlik veren gibi anlamlara gelmektedir.²⁰ Mucize, İnsanları hayır ve saadete davet eden, nübüvvet iddiasıyla ortaya çıkan ve kendisinin Allah'ın peygamberi olduğunu söyleyen bir kimsenin doğruluğunun ispatı için meydana gelen harikulade bir iştir.²¹ Peygamberler mucizelerini gizleyemezler, gizledikleri takdirde Allah'a karşı gelmiş sayılırlar. Çünkü bu mucizeler sadece kendilerine verilmiş bir özelliktir.²²

Peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsenin yaptığı şeyin mucize olabilmesi için bazı şartları vardır. Bunlar:²³

1- Mucize Allah'ın fiili olmalıdır. Allah'ın tevfiğiyle oluşacak bir tasdik ondan kaynaklanmayan bir fiille meydana gelmez.

2- Harikulade bir olay olması gerekir. Bu mucizenin tartışılmaz şartıdır.

3- Mucizenin, peygamberin meydan okuması esnasında zuhur etmesi gerekir. İddiadan önce veya aradan belirli bir zaman geçtikten sonra gerçekleşirse bu mucize olmaz.

4- Mucize ortaya çıktığı şekliyle iddiayı ispatlar nitelikte olmalıdır. Yani ona muhalefet etmemelidir.

5- Mucize, nübüvvet iddia edenin elinden meydana gelmesi gerekir.

6- Dünyada meydana gelmesi gerekir.

Allah (c.c.), ne zaman ve nerede isterse "Tabiat Kanunları" dediğimiz hadiseleri aşarak istediği tabiatüstü her işi yapar. Biz inananlara düşen Allah'ın bu kudret ve azametini idrak edip gönderilmesi dahi mucize olan peygamberlerin nübüvvetini ispat eden mucizelerini tasdik etmeli ve onlardan şüphe duymamalıyız. Mucize, sihir ve keramet ile karıştırılmayacak derecede aşikar olan bir şeydir. Mucizeyi yalnızca peygamberler gösterirken, sihir bir göz yanılması olmakta, keramet ise Allah'ın sevgili kullarından zuhur eden nübüvvetle hiç ilgisi olmayan fiillerdir.

c) Peygamberlerin Özellikleri

1- Peygamberler insanlar arasından seçilmiştir. Peygamberlik Allah'ın tasarrufundadır, Allah, bunu dilediği kişiye dilediği zamanda verir. Peygamberlik çalışarak elde edilen bir şey değildir. Yani kesbi değil vehbidir.²⁴

²⁰ İbn Manzur, a.g.e., V, 369-373.

²¹ Ali b. Muhammed b. Ali Cürçânî, *Tarifât*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1988, 282.

²² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma*, Trc. H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İst. 1996, 311.

²³ Mâverdü, a.g.e., I, 58; Yavuz, a.g.e., 177.

2- Bir peygamberin peygamberliği onun gösterdiği mucize ile anlaşılır. Mucize, peygamberlik davasında bulunan kimsenin, bu iddiasında doğru olduğunu ispat için Allah'ın kudreti ile göstermeye muvaffak olduğu harikulade bir şeydir. Peygamberlerin göstermiş oldukları mucizeler her zaman inkarcıları aciz bırakmıştır.²⁵ Peygamberlerin mucize ile geldiklerini şu ayet-i kerimeler ifade etmektedir: "... Onlara cevaben de ki: Benden önce birçok peygamber açık delillerin (mucizelerin) yanında, sizin öne sürdüğünüz kurbanı da getirdiler... Eğer onlar senin nübüvvetini yalan saydılsa, üzülme, zaten senden önce açık deliller, mucizeler, sahifeler ve nurlu kitaplar getiren nice resullere de yalancı denilmişti."²⁶ "Şu kesindir ki Biz resullerimizi açık delillerle (mucizelerle) gönderdik..."²⁷

3- Peygamberlerin hepsi de Allah'ın vahyine mazhar olmuşlardır. Vahiy, Allah'ın dilediği şer'i hükümleri ve hakikatleri peygamberlerine bildirmesidir.²⁸ Şu ayet bütün peygamberlere vahiy geldiğini açık bir şekilde göstermektedir: "Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi (Habibim) sana da vahyettik..."²⁹ "Senden önce göndermiş olduğumuz bütün peygamberlere şöyle vahy etmişizdir..."³⁰

4- Peygamberler insanların bilmediği ve bilemeyeceği şeyleri Allah'ın kendisine vahiy yolu ile öğretmesi üzerine bilip, bildirir.³¹

5- Peygamberler, Allah'ın emirlerini ve nehiylerini insanlara eksiltmeden ve arttırmadan olduğu gibi ulaştırmakla mükelleftirler. Kur'an'da bu husus şöyle bildirilmiştir: "O peygamberler ki Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ ederler. Sadece O'ndan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar..."³²

6- Peygamberler küçük, büyük günahlardan, küfrün her çeşidinden uzaktırlar.³³ Ancak peygamberlerin arasında kusur sayılabilecek bazı davranış ve sürçmeler meydana gelebilir.³⁴

²⁴ Bakara, 2/ 105; Âl-i İmran, 3/74; En'am, 6/124.

²⁵ Akseki, **İslam Dini**, 82.

²⁶ Âl-i İmran, 3/183-184.

²⁷ Hadid, 57/25.

²⁸ Cerrahoğlu, a.g.e., 39.

²⁹ Nisa, 4/163.

³⁰ Enbiya, 21/25.

³¹ Araf, 7/61-62; Cin, 72/26-27.

³² Ahzab, 33/39; Bkz. Nisa, 4/165; Araf, 7/62,64,79,93.

³³ Bkz. Enbiya, 21/72,73.

³⁴ Gölcük; Toprak, a.g.e., 292.

7- Peygamber için içinde bulunduğu duruma göre yeni bir şeriat veya daha önceki bir peygamberin şeriatına uyma söz konusudur. Yani bazı peygamberlere özel bir kitap ve yeni bir din verilmiş, bazılarında da vahiyle peygamberlik emaneti tevdi edilmiş ve zamanındaki yada daha önceki şeriat sahibi peygamberin getirdiği ile amel ve tebliğ yapılmıştır.³⁵

8- Peygamberler erkekler arasından seçilmişlerdir.³⁶

9- Peygamberler doğru sözlü ve güvenilir kişilerdir. Onlarda herhangi bir akıl noksanlığı da yoktur. Onlar akıllı ve ileri görüşlülerdir.³⁷

10- Peygamberler vazifelerini yaparlarken hiç kimseden bir karşılık beklemezler. Onlar yaptıklarının karşılığını ancak Allah'tan beklerler.³⁸

11- Peygamberlerin birbirlerine göre bazı yönlerden üstünlükleri vardır. Bu durum Kur'an'da: "Biz, o işaret edilen peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık. İçlerinden kimi ile Allah konuştu, kimini de daha yüksek derecelere çıkardı..."³⁹ "... Andolsun ki, peygamberlerin bir kısmını bir kısmından üstün kıldık ve Davud'a da Zebur'u verdik."⁴⁰

12- Peygamberlerin hepsi tevhid davası üzere gönderilmiştir.⁴¹

Peygamberlere ait özelliklerin bir kısmını Kur'an ayetleri çerçevesinde bu kadarıyla özetlemiş olduk. Bu özelliklerden Hz. Hızır, Hz. Zülkarneyn ve Hz. Lokman'ın kimliklerini tespit ederken istifade edeceğiz. Şimdi de veliliğin ne demek olduğunu ve velilerin özelliklerine kısaca değinelim.

2- Velâyet

Velâ, veli, velyen, velâyeten ve vilâyeten masdarından ismi fail olan veli kelimesi sözlükte yardım etmek, sevmek, dost edinmek, yakınlık, akrabalık, herhangi birisinin işini üstlenen, aziz, Allah'tan korkan gibi anlamlara gelmektedir.⁴² Veli, Allah'ı ve sıfatlarını tanıyan, günahlardan kaçınıp taat üzere olan, lezzetlere ve şehvetlere dalmayan kimsedir.⁴³

³⁵ Dilaver Selvi, **İslamda Velayet ve Keramet**, Umran Yay., İst. 1990, 90.

³⁶ Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.

³⁷ Meryem, 19/56; Şuara, 26/107, 125, 142, 162, 178; Araf, 7/67.

³⁸ Şuara, 26/109, 127, 145, 164; Furkan, 25/57; Sebe, 34/47; Hud, 11/51; Kehf, 18/94.

³⁹ Bakara, 2/253.

⁴⁰ İsrâ, 17/55.

⁴¹ Enbiya, 21/25.

⁴² İbn Manzur, a.g.e., XV, 406.

⁴³ Ebu Tâlibu'l-Mekkî, **Kûtü'l-Kulûb**, Dâru Sâdır, Beyrut trs., 286-287; Cürçânî, a.g.e., 329.

Velâyet; velilik, ermişlik, Hakkın kulunu, kulun mevlasını dost edinmesi, Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk, Allah'ın kulun, kulun da Allah'ın velisi olması halidir. Bu bağlamda velâyeti dört kısma ayırmak mümkündür: a) Velâyet-i Uzma; son peygamberin velâyetidir. b) Velâyet-i Kübra; diğer peygamberlerin velâyetidir. c) Velâyet-i Vusta; velilerin velâyetidir. d) Velâyet-i Sugra; mü'minlerin velâyetidir.⁴⁴

a) Velâyet ve Keramet

Keramet kelime anlamıyla; cömert olmak, bolca lütufta bulunmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵ İstilahta ise peygambere tabi olmuş, şeriatın bütün mükellefiyetlerini yüklenmiş, itikat ve amel sahibi olan ve peygamberlik davasında bulunmayan bir kuldun zuhur eden harikulade bir hadisedir.⁴⁶

Mutezile ve onun yolunda olan bazı kimseler mucize, ayet ve kerameti aynı şey kabul ettiklerinden dolayı velilerin keramet gösteremeyeceğini iddia etmektedirler. Onlara göre mucize ile keramet arasında herhangi bir fark olmadığından bir velinin keramet gösterdiğini söyleyen kimse o kişiyi peygamberle beraber tutmuş olur ki bu sakıncalı bir durumdur. Fakat onların bu görüşleri tamamen yanlıştır, ayetlere, hadislerle ve gerçeğe aykırıdır. Peygamberlerin ümmetleri, onların öğrencileri durumundadır. Öğrenci de bazen hocasının yaptığı şeyi yapabilir, bu durum hocanın kemâlini gösterir. Çünkü bunu yapan kişi onu hocasından öğrenmiştir. Ayrıca bu durum hocanın küçüklüğünü ya da eksikliğini göstermez.⁴⁷

Kur'an'da kerametın varlığı hususunda bazı ayetler vardır. Örneğin Hz. Meryem'in yaşadığı hadiselerdir. Bu konuda Kur'an'da: "Zekeriyya, ne zaman (Meryem'in bulunduğu) mihraba (mescide) girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu. Meryem, bu sana nereden geliyor dedi. O da, Allah tarafından, şüphe yoktur ki Allah kime dilerse sayısız rızık verir dedi."⁴⁸ Bir başka ayette "Yoksa sen ey Muhammed, Kehf ashabını şaşılacak ayetlerimizden mi zannettin? Bir grup genç mağaraya sığınmış, Rabbimiz, katından bize rahmet ver ve işimizde başarılı kıl, demişlerdi. Mağaranın içinde onları yıllarca uyuttuk, sonra iki

⁴⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst. 1995, 564.

⁴⁵ İbn Manzur, a.g.e., XII, 510.

⁴⁶ Bkz. Ebi'l-Kâsım Abdî'l-Kerîm b. Havâzini'l- Kuşeyrî'n-Neysâbü'rî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1993, 353-354; Selvi, a.g.e., 212.

⁴⁷ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neş., İst. 1992, 547.

⁴⁸ Âi-i İmran, 3/37.

taraftan hangisinin bekledikleri sonucu iyi hesaplamış olduğunu belirtmek için onları uyandırdık.”⁴⁹

“Süleyman: Ey cemaat, bana teslim olmalarından önce hanginiz o kraliçenin tahtını yanıma getirebilir? dedi. Cinlerden bir ifrit: Sen yerinden kalkmadan önce sana onu getiririm, eminim ki buna gücüm yeter” dedi. Yanında kitaptan bir ilim bulunan zat ise; Ben onu sana gözünü kırpmadan önce getiririm dedi. Derken onu yanında duruyor görünce: Bu şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabbimin lütfundandır...”⁵⁰

Bu ayet, bizlere veli olan bir zatın peygamberin yanında iken bile keramet gösterebileceğini ve bunu da kendi isteği ile gerçekleştirebileceğini göstermektedir. Kendine kitaptan ilim verilen bu zat Hz. Süleyman’ın yanında bir keramet göstermiştir. Bu durum ise Hz. Süleyman’ın nübüvvetinden herhangi bir şey eksiltmediği gibi o kişiden de aşağı bir mertebede olduğunu göstermez.

b) Velilerin Özellikleri

1- Velilik vehbi değil kesbidir. Yani mücahede ve gayretle elde edilir. Kur’an’da: “Bizim yolumuzda (nefis, şeytan ve diğer düşmanlarına karşı) mücahede edenleri elbette (rıza ve dostluğumuza) giden yollarımıza ulaştıracamız...”⁵¹

2- Velilikte cinsiyet ayrımı söz konusu değildir. “Sizin Allah katında en hayırlınız takvaca en ileri olanınızdır.”⁵²

3- Keramet şart değildir. Bir kimsenin veli olabilmesi için keramet göstermesi gerekmez.

4- Veliler kendilerinin veli olduklarını duyurmak ya da kendilerine ilham yoluyla bildirilenleri açıklamak zorunda değildirler.

5- Veliler mutlak surette bir peygambere tabi olmak zorundadırlar. “Biz her peygamberi ancak, Allah’ın izniyle itaat olunması için gönderdik.”⁵³

6- Bir veli hiçbir zaman bir peygamberin mertebesine ulaşamaz.

7- Velilerde son nefeste imanla vefat etme garantisi yoktur.⁵⁴

⁴⁹ Kehf, 18/9-12.

⁵⁰ Neml, 27/38-40.

⁵¹ Ankebut, 29/69.

⁵² Hucurat, 49/13.

⁵³ Nisa, 4/64.

⁵⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay, Ank. 1997, 755.

8- Veliler masum değildir.⁵⁵ "Allah, rızası ardınca gidenleri onunla kurtuluş yollarına yöneltecek ve izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarıp doğru bir yola koyacaktır."⁵⁶

9- Velilerde ilham mevcuttur. Örneğin Hz. Musa'nın annesine gelen vahiy bir çeşit ilhamdır.⁵⁷

10- Velilik kıyamete kadar devam edecektir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki nübüvvet-velâyet; mucize-keramet birbirinden farklı şeylerdir. Bunların sınırlarının iyi bilinmesi ve birbirine karıştırılmaması gerekmektedir. Bazı kimseler bu sınırları iyi tespit edemediğinden dolayı nübüvvet ile velâyeti birbirine karıştırmışlar ve velilerin nebilerden üstün olabileceği yönünde görüşler belirtmişlerdir. Veli, nebiden üstün olmamakla birlikte, bir peygamberin velilik yönünün nebilik yönünden üstün olduğu ileri sürülmüştür. Bunun gerekçesi olarak da nebilğin vehbi, veliliğin ise çalışarak elde edilmiş olması gösterilmiştir. Bu yanlış bir görüştür, zira istemeden verilen bir şey isteyerek verileden daha üstündür.⁵⁸ Bu konuda ölçüyü kaçırmamak için şunlara dikkat etmeliyiz:⁵⁹

1- Mürşid, velâyet sahibi olmakla birlikte, makamı ne olursa olsun peygamberin mertebesine asla ulaşamaz. Bu konuda Cüneyd (k.s.) şöyle der: "Velinin sahip olabileceği yakının en yüce mertebesi nebilerin mertebelerinin başlangıcıdır."

2- Veli şeriatın zahiri hükümlerine ve şer'i ölçülere saygılıdır. Bunları titizlikle uygular.⁶⁰

3- Veli, günah üzerine ısrar etmekten korunmuştur. Allah, onları günaha düşmekten değilse bile, düşükleri günaha ısrar etmekten korur.

4- Mürşid nefs-i emmaresini kontrol altına almıştır. Bu nedenle de olaylar karşısında aceleci davranarak öfkesinin esiri olmaz.

⁵⁵ Kuşeyri, a.g.e, 359.

⁵⁶ Maide, 5/16.

⁵⁷ Taha, 20/38; Kasas, 28/7.

⁵⁸ Cebecioğlu, a.g.e, 755.

⁵⁹ Mehmet Sürmeli, "Kur'an-ı Kerim'de Velâyet Kavramı", Tasavvuf Dergisi, Erkam Matbaacılık, Ank. 2002, sayı: 9, 315-316.

⁶⁰ Uludağ, a.g.e., 566.

5- Mürşid, insanlardan alan değil, onlara sürekli olarak veren bir kişi olmalıdır. "Sizden bir ücret istemeyen o zatlara uyun ki onlar doğru yola ermişlerdir."⁶¹

⁶¹ Yasin, 36/21.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. HIZIR (A.S.)

A- KEHF SURESİNİN TANITIMI

1- Kehf Suresinin Genel Özellikleri

Kur'an'ın, iniş sırasına göre 69., resmi sıralamada ise 18. suresi olup 110 ayetten meydana gelen Kehf Suresi, Mekke'de inmiştir. Ancak 28, 83 ve 101. ayetlerinin Medine'de indiğine dair rivayet vardır. Fakat Muhammed İzzet Derveze'ye göre surenin siyak, uslûp ve içeriği, bu rivayeti şüpheli kılmaktadır.¹ Kelimeleri bin beş yüz yetmiş yedi, harfleri altı bin üç yüz altmıştır.²

Kur'an'da Allah'a hamd "el-Hamdü lillah" ile başlayan beş sureden biridir. Bu sureler Fatiha, En'am, Kehf, Sebe ve Fâtır sureleridir. Bunların hepsi Allah'ın büyüklüğünü ve kutsiyetini ifade ve O'nun azamet, kibriyâ, celâl ve kemâl sıfatlarını itirafla başlar.³ Surenin iniş sebebi olarak İbnü Hişam'ın rivayetine dayanan bir hadis zikredilmektedir. Bu hadis üzerinde Zülkarneyn bölümünde duracağımızdan dolayı burada zikretmiyoruz.

2- Kehf Suresinin İçeriği

Bu surenin en büyük kısmını kıssalar teşkil etmektedir. Sure Kur'an'ın kendisinde hiçbir tezat ve eğrilik bulunmayan dosdoğru bir Kitap olduğunu bildiren ayetlerle başlar. Hz. Peygamberin inanmayanların küfrü dolayısıyla duyduğu üzüntüyü anlatan ayetlerle devam eder. Kıssalardan önce Ashab-ı Kehf'in kıssasına yer verilmiş, sonra üzüm bağı sahibi biri zengin diğeri fakir iki kişinin davranışları anlatılmış ardından da Hz. Adem ile İblis kıssasından bazı meseleler yer almıştır. Surenin ortalarına doğru Hz. Musa ile sâlih bir kul arasında geçen olaylara yer verilmiştir. Surenin sonunda ise Zülkarneyn'in başından geçenler anlatılarak sure tamamlanır.

Kehf Suresinde özellikle üç kıssanın anlatıldığını görmekteyiz. Bunlar;

a) Ashab-ı Kehf Kıssası

Bu kıssa Allah yolunda canlarını seve seve feda eden ve sayılarını yalnızca Allah'ın bildiği gençlerin kıssasıdır. Bu gençler Allah'ın bir olduğunu, O'ndan başkasına tapılamayacağını anlarlar ve bundan dolayı bir çok tanrıya

¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neş., İst. 1988, V, 283.

² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İst. trs., V, 3217.

tapan toplumları tarafından, Allah'a şirk koşmaya ve Allah'a inanmaktan vazgeçirilmeye çalışılırlar. Bunlar da toplumlarının baskısından kurtulmak için bir mağaraya sığınır ve kendilerini bu sıkıntıdan kurtarması için Allah'a yalvarırlar. Allah da onlara uzun bir uyku verir ve uyuyakalırlar. Mağaranın öyle bir yerinde uykuya dalarlar ki güneş, ne doğarken, ne de batarken üzerlerine düşüp rahatsız etmez.

Bir zaman sonra Allah onları uyandırır. Birbirlerine ne kadar uyuduklarını sorarlar. Bir gün, ya da daha az bir süre uyumuş olduklarını sanırlar. Karınları acıktığından dolayı içlerinden birine bir gümüş akçe vererek onu yiyecek almak üzere kente gönderirler. Kavimlerinin kendisini fark etmemesi için de dikkatli olmasını, zira yerlerinin öğrenildiği takdirde hep birlikte öldürüleceklerini söylerler. Fakat Allah, kentin halkına yerlerini buldurur. Mağaraya gelen insanlar, Allah'ın, kıyamet günü ölüleri dirilteceği sözünün gerçek olduğunu görürler ve buraya bir mescid yapmaya karar verirler. Yerleri keşfedildikten sonra da Allah, onların canlarını alır.⁴

Yirmi beşinci ayette Ashab-ı Kehf'in mağarada üç yüz yıla dokuz yıl daha eklenerek üç yüz dokuz yıl kaldıkları anlatılmaktadır. Güneş yılını kullanan Kitap ehline göre Ashab-ı Kehf, mağarada üç yüz yıl uyumuşlardır. Üç yüz güneş yılı, Arapların kullandığı üç yüz dokuz ay yılına tekabül etmektedir.⁵ Ancak Abdullah İbn Mes'ud, bu ayetin başında "dediler" sözcüğünü ilave etmiştir. O zaman ayeti şöyle anlamamız gerekecektir: "Mağaralarında üç yüz yıl kaldılar, dediler, dokuz yıl daha ilave ettiler." Yani bazıları bunların mağarada üç yüz yıl kaldıklarını söylerken bazıları da üç yüz dokuz yıl kaldıklarını söylemiştir. Bu nedenle onların sayılarını ve ne kadar kaldıklarını ancak Allah bilir. Zira bu konularda kesinlik yoktur.⁶

b) Hızır Kıssası

Surenin 60-82. ayetleri arasında Hz. Musa ile uşağının, Allah'ın kendi katından bilgi verdiği bir kulla buluşmak üzere yola çıktıkları, iki denizin birleştiği yerde onu buldukları; Musa'nın ona tâbi olup bir süre onunla dolaştığı; fakat

³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Daru's-Sâbûnî, Kahire trs., II, 181.

⁴ Ateş, a.g.e., V, 290.

⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1984, XV, 231; İmâdü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1980, III, 80; Muhammed b. Muhammed Ebus-Suud, *İrşadü Akli Selim ilâ Mezâya'l-Kur'an'il-Kerim*, Daru lhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., V, 217.

onun yaptığı işlerin kendi anlayışına göre ters düştüğü ve bu nedenle de sık sık itirazlarda bulunması üzerine ayrılmak zorunda kaldıkları, ayrılırken de sâlih kulun yaptığı işlerin gerçek yüzünü Musa'ya açıkladığı anlatılmaktadır.

c) Zülkarneyn Kıssası

Surenin 83-98. ayetleri arasında Zülkarneyn'in kıssası anlatılmaktadır. Allah'ın büyük bir güç ve bilgi verdiği Zülkarneyn takvası ve adaleti sayesinde Yüce Allah'ın kendisini ülkelere hakim kıldığı bildirilir. Surede, Zülkarneyn'in batıya, doğuya ve iki seddin arasına yapmış olduğu üç seferinden bahsedilmektedir.

B- MUSA ve HIZIR

Kur'an'da en çok tekrarlanan Musa (a.s.) kıssasıdır. Musa (a.s.), 34 surede 131 ayette 136 defa anılmıştır.⁷ Hz. Musa'nın, dolaylı olarak 502 ayette ismi geçmektedir.⁸ Musa'nın (a.s.) isminin geçtiği surelerden biri de Kehf suresidir ki bu surede onun salih bir kul ile olan arkadaşlığından bahsedilir. Bu birliktelik Kur'an'ın başka bir yerinde tekrarlanmaz. Şimdi Musa-Hızır kıssasının nasıl bir şekilde başladığına, geliştiğine ve sonuçlandığına Kur'an ve hadislerin doğrultusunda değinelim.

1- Musa ve Hızır Kıssası

Hz. Musa'nın, Hızır ile olan arkadaşlığı ve meydana gelen olaylar, Said İbnu Cübeyr'den gelen bir rivayette şöyle anlatılmaktadır:

"İbn Abbas'a (r.a.): "Nevf el-Bekkâli,⁹ Hızır'ın arkadaşı Musa'nın, İsrail oğullarının peygamberi Hz. Musa olmadığını sanıyor" dedim.¹⁰

Bana şu cevabı verdi: "Allah'ın düşmanı yalan söylüyor. Ben Übeyy İbnu Ka'b'ı (r.a.) dinledim. Demişti ki: "Ben Resûlullah'tan (a.s.) işittim, şunu anlattı:

⁶ Taberi, a.g.e., XV, 231; İbn Kesir, a.g.e., III, 90.

⁷ Muhammed Fuad Abdu'l-Bâki, **Mu'cemü'l- Müfehres li el-Fâzi'l- Kur'ani'l- Kerim**, Daru'l-Marife, Beyrut 1994, 854-855.

⁸ Ali Sayı, **Firavun, Haman ve Kârun Karşısında Hz. Musa**, İst. 1992, 1.

⁹ Nevf el-Bekkâli, Tabiinden bir kimsedir. Babasının adı Fedâle olup Bekâl kabilesindedir. Kâ'bul-Ahbar'ın hanımının çocuğu veya kardeşinin çocuğu olduğu da söylenmiştir. Yaptığı rivayetler doğru sayılan bir kimsedir. İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte**, Akçağ Yay., İst. trs., II, 504

¹⁰ Bazı muhaddisler ve tarihçiler bu Musa'nın Musa b. İmran değil, Musa b. Mişa olduğunu zannetmişlerdir. Musa b. Mişa b. Yusuf b. Ya'kub ve bazılarına göre Musa b. Efraim b. Yusuf'tur ki bu Hz. Musa'dan önce olmasından dolayı kendisine birinci Musa denilmiştir. Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, Daru'l-Fikr, Beyrut trs., III, 297. Yazır, a.g.e., V, 3256; Kur'an'daki esas şahsiyetin ismi Musa'dır. Kur'an'ın metninde Musa peygamberden başka Musa isimli bir şahsa rastlanılmamaktadır. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, **Tarihu't-Taberi**, Daru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986, I, 326; A.J. Wensinck, "Hızır", I. A., M.E.B., İst. 1948, V, 458.

“Bir gün Musa, İsrail oğulları arasında bir konuşma yaptı. Kendisine, “İnsanların en bilgini kimdir?” diye soruldu. “Benim” dedi. Bu konudaki bilgiyi Allah’a havale etmeyip “Benim” dediği için Allah onu azarladı. Ona: “İki denizin birleştiği yerde bir kulum vardır, o senden bilgilidir” diye vahyetti.

Hiz. Musa: “Ey Rabbim ben onu nasıl bulabilirim?” diye sordu. Yüce Allah: “Bir zembile bir balık koy, onu sırtına al. Balığı nerede kaybedersen o zat oradadır.” dedi.

Musa kendisine söylendiği gibi yaparak hizmetçisi olan Yûşâ ibn Nûn’u alarak yola çıktı. Beraberce yürüyerek bir kayanın yanına geldiler. İkisi de dinlenmek üzere orada uyudular. Balık hareket ederek zembilden çıkıp denize kaydı, Allah ondan suyun akıntısını tuttu. Öyle ki su kemer gibi oldu. Balık için bir kanal meydana geldi. Musa uyandırdığı zaman hizmetçisi, ona balığın durumunu anlatmayı unuttu. Günün kalan kısmında ve geceleyin yürüdüler. Sabah olunca Musa, hizmetçisine: “Hele sabah kahvaltımızı getir. Biz bu yolculukta yorulduk” dedi. Fakat onlar Allah’ın buyurduğu yere varıncaya kadar yorulmamışlardı. Orayı geçtikten sonra yorgunluk duymaya başladılar. Hizmetçisi ona:

“Hani bir kayanın yanına gelmiş yatmıştık ya! Ben o zaman balığın durumunu sana söylemeyi unuttum. Balık şaşılacak bir şekilde denizde yol aldı gitti. Bunu sana söylemeyi unutturan mutlaka şeytandır.” dedi.

Musa: “Bizim aradığımız orasıydı” dedi ve hemen izlerinin üzerine geri döndüler. Kayaya vardıklarında orada elbisesine bürünmüş bir adam gördüler ve ona selam verdiler. Hızır:

“Senin bu yerinde selam ne gezer!” dedi. Musa:

“Ben Musa’yım” dedi. Hızır:

“İsrail oğullarının Musa’sı mı?” dedi. Musa:

“Evet, sana öğretilen bilgiden bana yol gösterecek bir şeyler öğretmen için sana geldim” dedi. Hızır:

“Sen, Allah’ın sana öğrettiği bir ilmi bilmektesin ki ben onu bilmem. Ben de Allah’ın bana öğrettiği bir ilmi bilmekteyim ki, onu da sen bilmezsin.” dedi. Musa:

“İnşaallah beni sabırlı bulacaksın, senin buyruğuna karşı gelmeyeceğim” dedi. Hızır:

“Öyleyse gel. Ancak, bana tâbi olacaksın ve ben sana haber vermedikçe bana hiçbir şey sormayacaksın!” dedi.

Hızır, Hz. Musa ve Hz. Hızır deniz kıyısında yürümeye başladılar. Bir gemiye rastladılar. Kendilerini gemiye almalarını istediler. Hızır'ı tanıyan gemiciler ücretsiz olarak onları gemiye aldılar. Gemiye biner binmez Hızır, hemen geminin ön tahtalarından birini söktü. Musa, ona: "Bak, bunlar bizi bedava gemilerine aldılar, sen gidip gemilerini deldin, adamları boğacaksın. Hiç de yakışık almayan bir iş yaptın!" dedi. Hızır:

"Ben sana, benimle bulunmaya sabredemezsin demedim mi?" dedi. Musa:

"Unuttuğum şeyden dolayı beni kınama, bu iş sebebiyle bana güçlük çıkarma!" dedi.

Sonra gemiden indiler. Sahil boyu yürürlerken, oyun oynayan çocuklar gördüler. Hızır, bu çocuklardan birini tutup eliyle başını kopararak onu öldürdü. Musa (a.s.):

"Masum bir çocuğu kisas hakkın olmaksızın niye öldürdün. Bu yaptığın çok kötü ve yadırganacak bir iştir" dedi. Hızır:

"Ben sana, sen benimle beraber bulunmağa dayanamazsın dememiş miydin?" dedi. Musa (a.s.):

"Ama bu birincisinden daha şiddetli bir iş idi" dedi ve ilave ederek: "Bundan sonra sana bir şey sorarsam, beni arkadaş etme, nazarımda bu hususta haklı sayılacaksın" dedi.

Yola devam ettiler ve bir köye geldiler. Halktan yiyecek bir şey istediler. Ama kimse onlara bir şey vermedi. Orada yıkılmak üzere olan bir duvara rastladılar. Hızır, duvarı eliyle düzeltti. Musa (a.s.) ona:

"Bu köy halkından yemek istedin, bize yemek vermediler, bizi misafir etmediler. Sen onlara bedava iş yapıyorsun, dilesen ücret alabilirdin" dedi. Hızır:

"Artık birbirimizden ayrılma zamanı geldi. Şimdi sana sabredemediğin şeylerin içyüzünü açıklayacağım" dedi.

Rasûlullah (s.a.v.) bu ara ilave etti: "Allah, Musa'ya rahmet buyursun. Keşke, Hz. Hızır'la beraberliğe sabretseydi de maceralarını bize nakletseydi, bunu ne kadar isterdim" dedi, ve sözlerine şöyle devam etti: "Birinci itiraz, Musa'nın unutmamasından dolayı olmuştu. Bir serçe gelerek geminin kenarına kondu. Sonra denizden gagasıyla su aldı. Hızır, bunu göstererek Musa'ya,

"Benim, senin ve diğer mahlukatın ilmi, Allah'ın ilminden, şu kuşun denizden eksilttiği kadar eksildir" dedi.¹¹

2- Hızır'ın Açıklamaları

Ayetler ve Said İbn Cübeyr'in rivayeti doğrultusunda Musa-Hızır kıssasını teferruatına girmeden vermiş olduk. Hızır'ın kim olduğu, olayın nerede geçtiği, kıssadan alınması ve çıkarılması gereken hükümler hakkında âlimlerin görüşlerine geçmeden önce, Hızır'ın yapmış olduğu işler hakkındaki açıklamalarına geçelim.

a) Gemi

Hızır, "o gemi, denizde çalışan fakirlere ait idi. Ben onu kasden bir miktar zedeledim. Zira ileride (arkalarında)¹² sağlam olan bütün gemileri gasbeten zâlim bir hükümdar vardı"¹³ dedi.

Ebu Hatem'in Reb'i b. Enes'ten rivayet ettiğine göre yer korkunç idi, gemiciler bunlardan şüphelendiler, bindirmek istemediler. Fakat başkanları: "Ben bunları yüzleri nurlu adamlar görüyorum, bindireceğim"¹⁴ dedi. İbn Abbas'tan rivayet edilen hadiste ise; "Hızır'ı tanıdılar, ücretsiz gemiye bindirdiler"¹⁵ ifadesi yer almaktadır.

Hızır, gemide bir delik açmakla geminin, zâlim hükümdarın eline geçmesini önlemiş oldu. Gemiye yapılan bu zarar, karşılaşılabilecek olan zarardan daha az bir zarara sahiptir. Meydana gelebilecek olan iki şerden daha az zararlı olan tercih edilir. Hızır'ın da bu olayda yaptığı budur.

Bu hükümdarın Gassan hükümdarı Cülendâ b. Kerber veya Endülüs yarımadasında Mıkvad b. el-Cülbend olduğu söylenmiştir. Bu kendi bölgesinden

¹¹ Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmi'u's-Sahih**, Daru İbn Kesiru'l-Yemame, Beyrut 1987, Tefsir, Kehf 2,3,4, İlim 16,19, 44; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, **Sahih-i Müslim**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., Fedâil 170; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, **es-Sünen**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., Tefsir, Kehf, 3148; Ebu Davud, Süleyman İbnu'l-Eş'as İbn İshak el-Ezdî es-Sicistanî, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İst. 1992, Sünnet 17; Ebi Avane Yakub b. İshak el-Esferâi, **Müsned Ebi Avâne I**, Daru'l-Marife, Beyrut 1998, III, 431-433.

¹² Şihâbü'd-din Ahmed b. Muhammedü'l-Haimü'l-Misri, **Et-Tıbyân fi Tefsiri Garibi'l-Kur'an**, Daru's-Sahabeti Li'ürâsi bi Tanta, Kahire 1992, I, 278.

¹³ Kehf, 18/79.

¹⁴ Ebû'l-Fadl Şihâbüddin Seyyid Muhammed Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî Ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., XV, 335.

¹⁵ Buhari, Tefsir, Kehf 2,3,4, İlim, 16,19; Müslim, Fedâil 170; Tirmizi, Tefsir Kehf, 3148.

geçen sağlam gemilere el koyarak onları gasb ediyordu. Bu nedenle Hızır gemiyi yaralayarak zararı az olan bir durumu işlemiş oldu.¹⁶

b) Çocuk

Hızır, "Oğlan çocuğuna gelince "Onun anne babası mümin insanlardı. Bu çocuğun onları ileride azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk. Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine, ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin"¹⁷ dedi.

Bu çocuk ileride küfre düşeceğinden ve ailesini de küfre sokacağından dolayı onu öldürdük ki ileride Allah, bu salih olan ana babaya daha hayırlı bir evlat versin. Rivayetlere göre Allah, bu aileye bir kız çocuğu ihsan etmiş ve bu da bir peygamber annesi olarak bir ümmete hidayet etmiştir.¹⁸

Ayette geçen "gulam" deyimini çoğunlukla buluş çağına ermemiş çocuklar için kullanılır. Zaten cumhur da bunun buluş çağına ermemiş bir çocuk olduğunu söylemektedir. Fakat İbn Ebi Hatem, Said b. Abdulaziz'den yirmi yaşında bir genç olduğu rivayeti de vardır. Gerçekten böylelerine de gulam denilebilir.¹⁹ Hz. Musa'nın söylediği nefis-i zekiyye terkibi günahsız nefis anlamına gelmektedir. Bu da bize öldürülenin bir çocuk olduğunu göstermektedir.²⁰

c) Duvar

Hızır, "Duvara gelince, şehirdeki iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları iyi bir insandı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk reşid olacakları çağa gelsinler ve hazinelerini çıkarsınlar. Bütün bunlar Rabbinden birer lütuf ve rahmet olup, ben hiçbirini kendi görüşümle yapmış değilim. İşte hakkında sabırsızlık gösterdiğin meselelerin içyüzü bunlardan ibarettir"²¹ dedi.

Kıssa bu ayetle sona ermektedir. Bu da bizlere Hz. Musa'nın anlatılanlara karşı çıkmadığını göstermektedir. Musa'nın görünürde zararlı ve hoş görmediği şeylerin arkasında gizli sırlar bulunmaktadır. Zira kıssanın sonlarına doğru bu açıkça anlatılmaktadır.

¹⁶ Yazır, a.g.e., V, 3268.

¹⁷ Kehf, 18/80-81.

¹⁸ Yazır, a.g.e., V, 3269.

¹⁹ Alûsî, a.g.e., XV, 338; Abdurrahman b. Kemal Celal'üd-din es-Suyutî, **Dürrü'l-Mensûr**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1993, V, 425-426.

²⁰ Ahmet Davudoğlu, **Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, İst. 1980, X, 6148.

²¹ Kehf, 18/79-82.

Kur'an'da bu yerin neresi olduğu kesin olarak bildirilmemiştir. Gelen rivayetlerde buranın Antakya²², Übülle, Berka, Hıristiyanların nispet edildiği Nasıra olduğu söylenmiştir. Rum topraklarında bir köy, Endülüs'te Hadra adası olduğu yolunda da rivayetler bulunmaktadır.²³

Yıkılmak üzere olan duvar Hızır'ın bir mucizesi olarak eliyle dokunmasıyla birlikte düzelmiştir. Bu olay peygamberlerin durumlarına ve kıssanın meydana gelmesine yakışan bir durumdur.²⁴

3- Musa'nın Fetası

Kur'an, Musa'nın salih bir kul ile buluşmak için yolculuğa çıktığından ve bu yolculuk için de yanına bir genç aldığından bahseder. Bu genç, rivayetlerin büyük çoğunluğuna göre İsrail oğullarından ve Musa'nın hizmetçisi olan Yûşâ b. Nûn'dur. Bu genç Hz. Musa'ya hizmet etmekle kalmayıp aynı zamanda ondan ilim de öğreniyordu.²⁵

Hizmetçiler genelde genç yaşta olduklarından dolayı Araplar arasında "fetâ" ismiyle çağrılırdı. Rivayet edilen bir hadiste: "Hizmetçilerinize kölem, cariyem demeyiniz. Fetâm deyiniz" buyrulmaktadır.²⁶ Yûşâ b. Nûn, Hz. Musa'nın vefatından sonra İsrail oğullarına onun halifesi olmuş ve Beytu'l-Makdis onun zamanında fethedilmiştir.²⁷

4- Mecmaul Bahreyn

Musa ile Hızır'ın buluşacakları yer olan "مجمع البحرين" "iki denizin birleşme yerinin" neresi olduğu hususunda çeşitli görüşler vardır. Buranın; Karadenizle Hazar denizi arası (Azerbaycan), Ermenistan'da Kur ve Res nehirleri arası, Antakya, Eyle, Akdeniz'le Kızıldeniz arası, Ürdün ve Kulzum nehirleri arası, Atlas Okyanusu kıyısındaki Endülüs'te bir şehir, Afrika'da Tanca şehri, Nil Nehri'nin Sudan'daki iki kolu olan Beyaz Nil ile Mavi Nil olabileceği bildirilmektedir.²⁸ Bazı âlimlere göre iki denizden maksat, Musa ve Hızır'dır.

²² Suyutî, a.g.e., V, 429.

²³ Alûsî, a.g.e., XVI, 2.

²⁴ Alûsî, a.g.e., XVI, 7.

²⁵ Suyutî, a.g.e., V, 431; Celalüddin el-Mahalli, Celalüddin es-Suyuti, **Tefsiru'l-Celâleyn li'l-Kur'an'il Azim**, Salah Bilici Kitabevi, İst. trs., II, 8.

²⁶ Alûsî, a.g.e., XV, 311.

²⁷ Ahmet Lütfi Kazancı, **Peygamberler Tarihi**, Nil Yay., İst. 1997, II, 267; Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İst. 1999, II, 598.

²⁸ Taberi, a.g.e., XV, 271; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubi, **el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'an**, Daru's-Şube, Kahire 1951, XI, 9; Ebussuud, a.g.e., V, 232; Suyutî, a.g.e., V, 422-423; Ali Özek vd., **Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, Medine 1992, 299.

Musa zahiri ilim denizini temsil ederken Hızır da batını ilim denizini temsil etmektedir.²⁹ Bazılarına göre de iki denizden maksat acı ve tatlı bir nehrin olduğu yerdir.³⁰ Mücahit ve Katade'den İran denizi ile Rum denizinin birleştikleri yer olduğu rivayet edilmiştir. İran denizi, Basra Körfezi; Rum denizi de Akdeniz olduğuna göre, Basra körfezi ile Akdeniz'i birleştiren bir boğaz yoktur. Bu nedenle bu olsa olsa İran denizinin bağlantılı olduğu Hint okyanusu ile Akdeniz arasında Süveyş kanalının açıldığı dar bir dil olsa gerektir.³¹

Kıssanın kahramanı Hz. Musa Sina'da yaşamıştır, gezip dolaştığı yerler de o bölgededir. İsrail oğulları, Mısır'dan çıktıktan sonra uzun bir süre Sina bölgesinde yaşamışlardır. Musa (a.s.) ne Tanca'da, ne de İspanya bölgesinde yaşamıştır. O halde "İki denizin birleştiği yerin" Kızıldeniz'le Akdeniz arasında bir yer olması gerekmektedir.³²

5- Balık

"Bir vakit Musa, genç yardımcısına: Durup dinlenmeyeceğim, ta ki iki denizin birleştiği yere varacağım. Varamazsam senelerce yürümeye devam edeceğim, demişti. Onlar iki denizin birleştiği yere vardıklarında balıkların unutmuş bulundular. Balık sıyrılıp denizde bir yol tutmuştu bile. Buluşma yerini farkına varmaksızın geçip gidince Musa yardımcısına:

Kuşluk yemeğimizi getir bize. Hakikaten şu yolculuğumuz yüzünden başımıza epeyce sıkıntı geldi, dedi.

Genç adam: Gördün mü! dedi, kayaya sığındığımız sırada balığı unuttum. Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı. O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti.

Musa: İşte aradığımız o idi, dedi. Derhal izlerini takip ederek gerisin geri dönüp kayanın yanına vardılar."³³

Hadis ve tefsir kaynaklarında ayette geçen Musa'nın İsrail oğullarının peygamberi olan Hz. Musa (a.s.), genç arkadaşının da Yuşa b. Nun olduğu bildirilmektedir.³⁴ Buna göre olay, Musa (a.s.) Mısır'dan çıktıktan sonra, Tih

²⁹ el-Kâdı Nasruddin Beydavi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996, III, 507-508; Şevkânî, a.g.e., III, 298.

³⁰ Misrî, a.g.e., I, 277.

³¹ Yazır, a.g.e., V, 3257.

³² Ateş, a.g.e., V, 316.

³³ Kehf, 18/61-64.

³⁴ Taberi, a.g.e., XV, 273; Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrai'l-Begavi, *Mealimü't-Tenzil*, Daru'l-Marife, Beyrut 1987, III, 170; Kurtubi, a.g.e., XI, 9.

çölündeyken meydana gelmiştir.³⁵ Musa'nın bu yolculuğa çıkış sebebi olarak da İbn Abbas tarafından rivayet edilen hadiste ve tefsirlerde, "Musa (a.s.), İsrail oğullarına bir hutbe verdi. Kendisine, insanların en bilgininin kim olduğu sorulduğunda da "benim" dedi. Bunun üzerine, Allah da ona, iki denizin birleştiği yerde bulunan bir kulun kendisinden daha bilgili olduğunu bildirdi" hadisi gösterilmektedir.³⁶ Başka bir rivayette ise şöyle anlatılmaktadır: Musa Rabbine sorup: "Ya Rabbil! Kullarının sana en sevgilisi hangisidir?" dediğinde "Beni zikreden ve unutmayan." "Ey Rabbim! en hakim kulun hangisidir?" dediğinde "Hak ile hükmeden ve arzularına uymayan kimsedir." "En bilgili kulun kimdir?" dediğinde "Belki bir kelimeye rast gelirim de bir doğru yolu gösterir veya bir felaketten kurtarır diye insanların ilmini araştırmakla kendi ilmine ekleyen kimsedir" cevabını almıştır. Bunun üzerine Musa (a.s.): "Ya Rabbil! kullarından daha bilgilisi varsa bana göster." dediğinde "var" buyrulmuş. Musa da: "O halde onu nerede arayayım" diye sormuş. "Her iki denizin birleştiği yerde, kayanın yanında balığı kaybedeceğin yerde..." diye tarif edilmiştir.³⁷

Musa (a.s.), bu yolculuğa bir gaye ve hedef için çıkmıştı. Zira o bu yolculuğun ne kadar süreceğini bilmiyordu, fakat yolculuğun kendisi için önemli olduğunu bilmekteydi. Bu nedendir ki yıllarca sürse dahi bu yolculuğu tamamlayacağını söylemektedir. Ayette geçen "حقب" kelimesi, "uzun zaman, yetmiş veya seksen yıl, bir şeyi ölçmek, uzun mesafe" gibi anlamlara gelmektedir.³⁸

Musa (a.s.), Allah'ın emri ile zenbiline tuzlu bir balık koyarak hizmetçisi Yuşa ile yola çıktı. Yola çıkmadan önce Yuşa'ya: "balığı kaybettiğin zaman bana haber ver" demişti. İki denizin birleştiği yere gelince bir pınar başında istirahat için oturduklarında Hz. Musa bir taşı başı altına yastık ederek yatar. Yuşa da abdest alır, abdest suyu zenbilin içindeki balığa değince balık canlanır ve denize doğru kendisine bir yol bularak akıp gider. Yuşa bu hale şaşırır. Musa (a.s.), uyanınca durumu ona anlatmayı unuttur ve yollarına devam ederler. Bir gün bir gece gittikten sonra kuşluk vakti ayette de açık bir şekilde bildirildiği üzere Musa (a.s.), Yuşa'dan yemeği ister. İşte o anda balığın ilginç şekilde

³⁵ Yazır, a.g.e., V, 3256.

³⁶ Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Cevzi, *Zadu'l-Mesir fi Ulumi't-Tefsir*, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut 1983, V, 161.

³⁷ Alûsi, a.g.e., XV, 313.

kaybolması aklına gelir ve olayı Musa'ya anlatır. Bu olayı unutmasının Şeytan'ın bir oyunu olduğunu bildirir. Zira bu kadar ilginç bir olayı anlatmayı unutmak hemen hemen imkansızdır. Musa'nın balığı unutup onun denize gittiğinden haberi olmadığına göre, pişmiş balığın suya kaçıışı, aranan zatın bir mucizesi olmaktadır. Bu nedendir ki Musa olayı öğrenir öğrenmez yardımcısına hemen geri dönmeyi teklif etmiştir.

Ayette geçen kayadan sanki deniz kenarında bulunan sıradan bir kayaymış gibi bir anlam çıkmaktadır. Fakat bu kaya Kudüs'teki tanınmış olan Sahratullah (Allah taşı)'dır. Musa ile Hızır bu kayanın yanında buluştuktan sonra "ikisi birlikte gittiler, nihayet gemiye bindiklerinde" buyrularak onların bir süre yol aldıkları bildirilmiştir. Böylece bu kayanın mukaddesliği de ortaya çıkmış olur.³⁹ Gılgamış destanında ve İskender hikayesinde kayadan bahsedilmezken Kur'an'da kayadan bahsedilmektedir. Bu da bizlere Kur'an'ın naklinin başka yani ilâhi kaynaktan geldiğini göstermektedir.⁴⁰

6- Musa'nın Aradığı Zat (Hızır)

Kehf suresinin 65-82. ayetleri arasında Kur'an'da ismen zikri geçmeksizin Hz. Musa ile olan macerası anlatılan zatın kim olduğu hakkında ihtilaf edilmişse de, müfessirlerin çoğunluğu, Alusiye göre de cumhur, onun Hızır olduğunu rivayet etmişlerdir.⁴¹ Bazıları ise bunun Musa'nın delikanlısı (Yuşa b. Nûn) ile aynı şahıs olduğunu söylerler.⁴² Hızır'ın peygamber mi, veli mi olduğu ihtilafıdır. Zaten bu şahsın isminin Hızır olduğunu, Hz. Peygamberin hadislerinden öğrenmekteyiz.⁴³

Ebu Hureyre'nin (r.a.), Hz. Peygamberden rivayet ettiği bir hadiste: "Hızır'ın Hızır diye isimlendirilmesi şuradan gelir. O, kupkuru beyazlaşmış ot destesinin üzerine oturmuştu. Deste, altında derhal yeşerdi."⁴⁴ buyrulmaktadır. Bu hadis, Hızır'ın, oturduğu kuru otun yeşerdiğini, yeşillik manasına gelen "hıdr"

³⁸ Taberi, a.g.e., XV, 272; Misrî, a.g.e., I, 277; Ebussuud, a.g.e., V, 232

³⁹ Yazır, a.g.e., V, 3259.

⁴⁰ Wensinck, a.g.m., V, 459.

⁴¹ Şevkânî, a.g.e., III, 299; Alûsi, a.g.e., XV, 320; Semih Atıf Zeyn, **Kasasu'l-Enbiya'i fil-Kur'an'il-Kerim**, Daru'l-Kütübü Lübnan, Beyrut 1988, 466; Hasan Basri Çantay, **Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim**, Elif Ofset, İst. 1990, II, 545.

⁴² Wensinck, a.g.m., V, 458.

⁴³ İbrahim Canan, a.g.e., XII, 180.

⁴⁴ Buhârî, Enbiya 27; Tirmizi, Tefsir, Kehf 3.

kelimesinden iktibasla, Hızır (veya Hızır) denildiğini bildirmektedir.⁴⁵ Hadiste geçen “ferve” kelimesi de otsuz arazi anlamına gelmektedir.⁴⁶ Bu takdirde otsuz, çıplak bir araziye oturduğu zaman, kerametten orasının yeşerdiği anlaşılır. Cennet pınarından içtiği için bastığı her yerin yeşile bürünmesi sebebiyle de bu ismin verilmiş olabileceği bildirilmektedir. Bazı şarkiyatçılar tarafından Hızır kültünün arkasında bir takım ilkel dinlerde rastlanan bitki tanrısının bulunduğu iddia edilmiştir. Oysa İslam’daki Hızır telakkisinin bu inançla hiçbir ilgisi yoktur.⁴⁷ Hızır isminin menşei hakkında, yukarıdaki iddialara ilave olarak Ahd-i Atîk’te yer alan “adı Filiz olan adam”⁴⁸ inancının etkili olduğu da ileri sürülmüştür. Şarkiyatçıların bazısına göre Hızır kelimesi Arapça asıllı olmayıp Gilgamiş destanında yer alan Gilgamiş’in atası Hasistra veya Hasisatra’nın Arapçalaşmış şeklidir. Friedlander’e göre ise Hızır ismi İskender efsanesine benzeyen Glaukos (yeşil) masalı ile alakalıdır. Bu masal Arapça’ya uyarlanırken “hadır” şeklinde tercüme edilmiştir.⁴⁹

Nerede ve ne kadar yaşadığı, Hızır lakabını almadan önceki adının ne olduğu, peygamber mi, veli mi yoksa başka bir şey mi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bazı rivayetlerde adının Hz. Nuh’un oğlu Sâm’ın torunlarından Belyâ b. Melkân,⁵⁰ Hz. İshak’ın torunlarından Hazrûn b. Amâyîl, Hz. Harun’un soyundan geldiği, isminin Hadır b. Âmiya veya Hadır b. Fir’avn, İlyas, Yesâ, Âmir vs. olduğu bildirilmiştir. Hz. İbrahim’den önce yaşadığı ve Hz. İbrahim’in amcasının oğlu olduğu gelen haberler arasındadır. Başka bir haberde de Hz. Adem’in oğlu Kâbil’in oğlu Hazrûn olduğu söylenmektedir.⁵¹ Hz. İbrahim ile hicret eden kimselerin soyundan olduğu şeklinde de bir rivayet vardır.⁵²

Übey b. Kâb’dan rivayet edilen, ravilerinden birinin zayıf sayıldığı bir hadiste Hızır’ın Firavunlar döneminde Mısır’da yaşayan İsrail oğullarından bir genç olduğu, bir rahipten hak dini öğrenip benimsediği, fakat bunu gizli tuttuğu,

⁴⁵ Muhammed b. Mükerrim b. Manzur, **Lisânu’l-Arab**, Daru’s-Sâdır, Beyrut trs., IV, 243; Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdulkadir Razi, **Muhtaru’s-Sıhah**, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1995, I, 75.

⁴⁶ Canan, a.g.e, XII, 181.

⁴⁷ İlyas Çelebi, “Hızır”, İ.A., D.V.Y., İst. 1998, XVII, 406.

⁴⁸ Kitabı Mukaddes, **Eski Ahit**, Zekarya, 6/12

⁴⁹ Çelebi, a.g.m., XVII, 406.

⁵⁰ Taberî, **Tarihu’t-Taberî**, I, 220; Şevkânî, a.g.e., III, 299.

⁵¹ İbn Kesir, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, I, 326; Abdurrauf Münâvî, **Feyzu’l-Kadîr Şerhu’l-Câmiu’s-Sagîr**, Mektebetü’t-Ticariyyeti’l-Kübra, Mısır 1935, III, 504.

⁵² Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, Akçağ Yay., Ank. trs., 524.

nihayet boşadığı bir hanımın bu sırrı ifşa etmesi üzerine kaçıp bir adaya sığındığı bildirilir.⁵³

Hızır'ın peygamberliği hususunda âlimler, "Ben bunları kendiliğimden yapmadım"⁵⁴ ve hadiste Hızır'ın Musa'dan daha âlim, "İki denizin birleştiği yerde bulunan bir kulum senden daha âlimdir" şeklinde tanıtılmasından hareketle, Hızır'ın peygamber olacağını söylemişlerdir. Zira veli olan bir kul peygamberden üstün olamaz.⁵⁵ Kurtubî de onun peygamber olduğu yönünde bir delil beyan eder: Hızır, cumhura göre nebidir. Ayet-i Kerime de buna işaret etmektedir.⁵⁶ Zira peygamber olan Hz. Musa, mertebeye kendinden daha aşağıda olan kimseden ilim tahsil edecek değildir. Ayrıca bâtınla ilgili hükme sadece nebiler muttali olabilirler.⁵⁷ İbn Abbas'tan gelen bir rivayette de "Ona katımızdan bir rahmet verdik ifadesiyle kastedilen hidayet ve peygamberliktir."⁵⁸ Huzeyfe'den Hızır'ın peygamber olduğuna ve halen yaşadığına delalet eden şöyle bir haber nakledilmektedir. "Peygamberlerden dördü diridir. Bunlardan ikisi gökyüzündedir ki bunlar İdris ve İsa (a.s.)'dir. İki de yeryüzündedir ki bunlar da Hızır ve İlyas'tır. Hızır, karalarda İlyas ise denizlerde diridir."⁵⁹ Şevkânî de Musa'nın Hızır'dan ilim öğrenmeyi istemesinin ondan derece bakımından daha aşağıda olduğunu göstermeyeceğini söyler. Zira birinin bildiğini diğeri bilmeyebilir.⁶⁰

Ebu İshak es-Sa'lebî (427-1035), Gazzalî (505-111), Muhammed b. Ömer el-Mâzirî (536-1141), İbnu'l-Cevzî (597-1201), İbn Arabî (638-1240), İbnu's-Salâh (643-1245), Kurtubî (671-1273), Nevevî (676-1277), İbn Kesîr (774-1372), Fîrûzâbâdî (817-1414), Sa'dî Çelebi (945-1538), Muhammed er-Remî (1004-1569) ve Aliyyu'l-Kârî (1014-1615) gibi âlim ve sufiler Hızır'ın peygamberliğine hükmetmişlerdir.⁶¹

Kuşeyrî (465-1073), Beğavî (516-1122), Râzî (606-1209), Abdullah b. Es'ad el-Yâfî (768-1366) gibi âlimler de Hızır'ın veli olduğuna hükmetmişlerdir.⁶²

⁵³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 327.

⁵⁴ Kehf, 18/82.

⁵⁵ Canan, a.g.e., II, 504.

⁵⁶ Kehf, 18/66.

⁵⁷ Kurtubi, a.g.e., XI, 16.

⁵⁸ Suyutî, a.g.e., V, 425.

⁵⁹ Suyutî, a.g.e., V, 432.

⁶⁰ Şevkânî, a.g.e., III, 299.

⁶¹ Muhittin Uysal, "Tesbit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sebati Ofset Matbaacılık, Konya 2000, Sayı: 10, 342.

⁶² Uysal, a.g.m., 342.

Gazzâlî, ayet ve hadiselerin Hızır'ın peygamber olduğuna delalet ettiğini ve çoğunluğun da aynı görüşte olduklarını söylemiştir. İbn Kesir ise Hızır'ın peygamberliğine hükmetmekle birlikte, veli olduğuna inananların çoğunlukta olduğunu söylemektedir.⁶³

Mutasavvıflar kerameti manevi ve kevni olarak ikiye ayırırlar. Manevi keramet; kalbin Allah'ı tanınması, ilahi marifetle dolması, ihlas ve istikamet üzere olmasıdır. Kevni keramet ise; cansız varlıklarla konuşmak, su üzerinde veya havada yürümek, az bir zamanda uzun mesafeler kat etmek vb. durumlardır. Hızır'ın veli olduğunu kabul eden âlimler onun yapmış olduğu bu garip işleri de kevni keramet keşf ve bilgi içerenler bölümünde değerlendirmişlerdir.⁶⁴

Hızır tarafından yapılan işlerin ikisi insanın yaratılışından beri var olan kanunlara aykırıdır. Hiçbir kanun bir kimseye başka birinin malını tahrip etme ve suçsuz bir insanı öldürme izni ve yetkisi vermez. Kur'an, suçlu olduğuna bir delil bulunmaksızın bir kimsenin başka birisini öldürmesine izin vermez. Şer'î yönü olmayan bu tür emirler ancak meleklerle verilebilir. Bunun nedeni haram ve helâl sorununun onlar için söz konusu olmamasıdır; onlar hiçbir kişisel güce sahip olmaksızın Allah'ın emirlerine itaat ederler. Bir insanın işlediği amel ilâhi kanuna aykırı ise, bunu ilham sonucu veya içgüdülerle istemeyerek işlemiş de olsa günah işlemiş olur. Çünkü insan, insan olmak münasebetiyle ilâhi kanuna uymak zorundadır. İşte bu nedenle Hızır bir melek veya insanı sınırlayan kanunlardan azade başka bir yaratık olabilir. Hızır, insanlar için önceden belirlenen ilâhi kanuna göre değil, Allah'ın dileği doğrultusunda hareket eden Allah'ın kullarından birisidir.

Kur'an açıkça Hızır'ın bir insan olduğunu söylemez, aksine "kullarımızdan bir kul" olarak bahseder. Bu da onun insan olduğunu göstermez. Kur'an'da kul kelimesi çeşitli yerlerde melekler için de kullanılmıştır.⁶⁵ Hızır'ın insan olduğuna işaret eden hiçbir hadis yoktur. Hz. Peygamberden Said ibn Cübeyr, İbn Abbas ve İbn Ka'b kanalıyla rivayet edilen sahih bir hadiste "Racul" kelimesi, genelde insanlar için kullanılmasına rağmen, Hızır için kullanılmıştır ve sadece insanlar için kullanılmayacağı ortaya çıkmıştır. Kur'an'da bu kelime cinler için de

⁶³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 330.

⁶⁴ Halil İbrahim Bulut, "Harikulade Olması Açısından Keramet ve Mucize ile İlişkisi, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Adapazarı 2001, Sayı: 3, 341,343.

⁶⁵ Bkz. Enbiya, 21/26; Zuhur, 43/19

kullanılmıştır.⁶⁶ Melek veya cin görünmeyen bir varlıktır. Bunlar insanların yanına geldiklerinde insan şeklinde görünürler. Bu şekil içinde aynen Meryem'e gelen insan kılığındaki melek gibi beşer adını alır.⁶⁷ Hadiste kullanılan "Racul" kelimesi de mutlaka Hızır'ın insan olduğu anlamına gelmez.⁶⁸ Ancak Hızır'ın melek olabileceğini söyleyenlerin görüşü ilim ehline kabul görmemiş ve zayıf bir görüş olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁹

Hızır'ın hayatta olup olmadığı da tartışma konusudur. Bazı hadisçilerle tarihçilerin verdiği bilgilere göre Hızır'ın Deccal'i yalanlaması için ömrünün uzatıldığı, Deccal'in karşısına çıkacak kişinin Hızır olacağı, Hz. Peygamber döneminde hayatta olduğu ve Peygamberin elçisi olarak Enes'in kendisiyle görüştüğü, Hz. Peygamber vefat ettiği zaman Ehl-i Beyt'in yanına gelerek taziyette bulunduğu bildirilmektedir. Hızır'ın denizlerde, İlyas'ın karada yaşadığı, sık sık bir araya geldikleri, Cebrail, Mikail ve İsrail ile her yıl arefe günü Arafat'ta buluştukları gelen rivayetler arasındadır. Bazıları Hızır'ın dünyanın sonuna kadar yaşamasını Hz. Adem'in bir vasiyetine ve duasına ya da âb-ı hayattan içmesine bağlarlar. Hızır'ın uzun ömürlü olduğunu söyleyenler ise onun Hz. Musa zamanında, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce veya ölümünden sonraki ilk yüzyıl içinde vefat ettiğini ileri sürmektedirler.⁷⁰

Hızır'ın hayatta olmadığını ileri sürenler onun öldüğüne dair Kur'an'a, sünnete ve akla dayanan birçok delil zikretmektedirler. Kur'an'da; "Biz, senden önce hiçbir beşere ebedilik vermedik. Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedi mi kalacaklar?"⁷¹ buyrularak bütün beşerin mutlaka öleceği bildirilmektedir. Ayrıca "Her canlı ölümü tadacaktır. Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir."⁷² buyrularak da her canlının mutlaka öleceği ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu şu söz de Hızır'ın öldüğüne bir delildir: "Yüz sene sonra bugün yeryüzünde yaşayanlardan hiç kimse kalmaz."⁷³

⁶⁶ Bkz. Cin, 72/6.

⁶⁷ Meryem, 19/17.

⁶⁸ Ebu'l Al'â Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yay., İst. 1991, III, 190.

⁶⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 328; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut, trs., I, 450.

⁷⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 333-335.

⁷¹ Enbiya, 21/34; Al-i İmran, 2/144.

⁷² Al-i İmran, 2/185; Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/57.

⁷³ Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, 220; Alusi, a.g.e., XV, 320.

Bütün bu delillere dayanarak bazı âlimler Hızır'ın vefat ettiğini söylemişlerdir. Ebu Hayyan, bunun cumhur sözü olduğunu kaydetmiştir.⁷⁴

İbn-i Kayyim el-Cevziyye, Hızır'ın hayatı hakkında rivayet edilen hadislerin hepsi yalandır, hayatı hakkında sahih bir hadis bile yoktur. Bunların sahih olduğunu iddia edenin bu iddiasını ispat etmesi gerekir demiştir.⁷⁵ Alusî de bu konuyla ilgili delilleri uzun uzadıya inceleyip araştırdıktan sonra şöyle demiştir: Sahih hadisler ve akli deliller, vefat etti diyenlerin iddialarını doğrular niteliktedir. Bu haberlerin dış görünüşlerinden sapmayı gerektiren bir şey yoktur. Bazı büyük zatlardan, Hızır'ın hayatı hakkında rivayet edilen hikayelerin sıhhati konusunda yapılacak hüsn-i zan bir delil teşkil etmez. Eğer Hz. Ali'nin: "Söyleyene bakma, söylediğine bak" dediği gibi söyleyenin büyüklüğüne aldanmayıp da sözü, delilin bulunması ve bulunmamasına göre kabul veya reddedeceksen iki tarafın delillerini, faydasına ve zararına olan delilleri öğrendikten sonra kalbinden fetvanı al ve ona göre amel et. Sakın bazılarının yaptığı gibi bir hususta tasavvufçulara muhalefet edeni hemen sapıklıkla ithama kalkışma. Zira şer'an veya aklen bir delilin reddedemeyeceği hususlarda ehlinden işitilen bir söze inanmamak, bir mahrumiyet olabilirse de şer'i veya akli delilin reddettiği bir dava tasavvufçularca da kabul edilmez.⁷⁶

Bu konuda müfessir Elmalılı da şunları söyler: Bu konu görünen hayat açısından üzerinde düşünülürse Hızır'ın yaşadığını kabul etmeyen âlimlerin sözünde şüphe yoktur. "Senden önce de hiçbir insana ebedi yaşamak vermedik"⁷⁷ ayeti bu konuda yeterli bir delildir. Fakat işaret, şiarları olan tasavvufçuların sözlerini de dış görünüşü üzere tartışma konusu yapmamak icap eder. Musa ve Hızır kıssası bir zâhir ve bâtın kıssası olduğuna göre o gizlilik, Hızır meselesinin konusunu meydana getirir. Tasavvufçuların sözlerinde buna delil de yok değildir. Şeyh Sadreddin İshak Konevî "Tebşiratü'l-Mübtedi ve Tezkiretü'l-Müntehi" isimli eserinde: "Hızır'ın varlığının misal aleminde" olduğunu nakletmiş. Abdürrezzak-ı Kâşî: "Hızır, ruhun ferahlığından, İlyas ruhun sıkıntısından ibarettir" demiştir. Bazıları da Hızıriyyetin, Hızır'ın derecesi üzere

⁷⁴ Yazır, a.g.e., V, 3260.

⁷⁵ Yazır, a.g.e., V, 3261.

⁷⁶ Alûsî, a.g.e., XV, 328-329.

⁷⁷ Enbiya, 21/34.

bazı salih kimselerin erdiği bir rütbe olduğunu söylemiştir ki, bu üç sözü, bu konunun anahtarı kabul edebiliriz.⁷⁸

Kur'an'a göre maddi cisimle ebedi yaşayan bir insan yoktur. Ancak Hızır'ın maddi hayatla değil, misal aleminde yaşayan, darda kalmışlara yardım eden, sâlih bir kul olması mümkündür. Onun bir çok kimse tarafından görüldüğü yönünde anlatılan hikayelere göre Hızır'ın bir gerçekliğinin olması gerekmektedir. Hızır rivayetlerde anlatıldığı gibi maddi cisimle diriliğe eren bir zat olmayıp, misal aleminde bulunan ve zaman zaman da bazı insanlara görünen ruhsal bir varlıktır.⁷⁹

Said Nursi, Mektubat'ta beşeri hayatı beş kısma ayırarak Hızır'ın ikinci hayat basamağında olduğunu ve onun hala yaşadığını söyler.

Birinci tabakadaki hayat: Bizim hayatımızdır

İkinci tabakadaki hayat: Hızır ve İlyas (a.s.)'in hayatıdır ki onlar bir dereceye kadar serbesttirler. Bir vakitte birçok yerde bulunabilirler. İstedikleri zaman bizim gibi yerler ve içerler fakat buna mecbur değillerdir. Onların hala yaşadıkları ve evliyadan, şühedadan bir çok kimseyle yaptıkları maceralar tevatür derecesine ulaşmıştır. Bu yolda Makam-ı Hızır denilen bir mertebe vardır ki bu makama gelen bir veli Hızır'dan ders alır ve Hızır ile görüşür.⁸⁰ Örneğin büyük mutasavvıflardan İbnül Arabi Hızır ile iki kez karşılaştığını söylemektedir. Bunlardan ilki İspanya'da ikincisi ise Tunus'da olmuştur. İbnül Arabi bir konuda şeyhine itiraz eder. Daha sonra karşılaştığı bir kişi ona şeyhlere teslim ol. Onlara itiraz etme ve sözlerinden çıkma diyerek tavsiyede bulunur. Kendisi de derhal şeyhinin yanına varır ve yaptığından dolayı özür diler. Şeyhi de her itiraz da Hızır'ın şeyhini tasdik et demesine gerek var mı? dediğinde İbnül Arabi o Hızır mıydı diyerek karşılaştığı kişinin Hızır olduğunu bilmediğini vurgulamaktadır. İkinci karşılaşmasında ise İbnül Arabi, Tunus'da bir şahsın bir çok kerametini tanık olur. Fakat onun Hızır olduğunu bilmez, bunu ancak Hızır'dan mertebece daha ileride olan bir dostunun bildirmesiyle

⁷⁸ Yazır, a.g.e., V, 3262.

⁷⁹ Ateş, tefsir, V, 315.

⁸⁰ Bediuzzaman Said Nursî, **Mektûbât**, Yeni Asya Neş., İst. 1994, 1. Mektup, 11.

öğrenir.⁸¹ İbnül Arabî'nin bu sözlerine bakılırsa Hızır kimsenin tanımadığı bir şekilde insanların yanına gelmekte ve onlarla konuşmaktadır.

Diğer bir büyük mutasavvıf olan İbrahim b. Ethem de, çölde yolculuk yaparken bir adama rastlar ve ondan İsm-i Azamı öğrenir. Bununla da dua ederek Hızır ile görüşür. Hızır ona: "Allah'ın İsm-i Azamını sana kardeşim Davud öğretmiştir" der.⁸²

Üçüncü tabakadaki hayat: Hz. İdris ve Hz. İsa (a.s.)'in hayatlarıdır.

Dördüncü tabakadaki hayat: Şüheda hayatıdır.

Beşinci tabakadaki hayat: Ehl-i Kubûrun hayatıdır.⁸³

Bazı şarkiyatçıların Hızır kıssasına kaynak teşkil ettiğini ileri sürdükleri destan ve efsaneler vardır ki bunlar:

a) Gilgamiş Destanı

Bu destana göre Mezopotamya'da güçlü bir kral olan Gilgamiş ilâhi menşeli Engidu ile arkadaş olur. Arkadaşının ölümü üzerine onu yeniden hayata döndürmeye çalışan Gilgamiş, insanı ebedi hayata kavuşturan bir ot bulunduğunu öğrenir. Bu otun yerini bilen tek kişi, "nehirlerin birleştiği yer"de oturan ve ebedi hayat süren Utnapiştim adlı kişidir. Gilgamiş uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra onu bularak otun yerini öğrenir. Ancak otu bulursa da bir yılan otu kapar ve ortadan kaybolur.⁸⁴

b) İskender Efsanesi

Miladi 300 yıllarında yazıya geçirilen bu efsaneye göre İskender insana ebedi hayat bahşeden bir çeşme olduğunu öğrenir ve onu bulmak için ordusuyla yola çıkar. Yolda bazı sebeplerden dolayı askerlerinden ayrılarak aşçısı Andreas ile yola devam eder. Aşçı yemek hazırlamak için çeşmeye gider ve orada azıkları olan tuzlu balığı yıkamak ister, fakat balık suya değer değmez canlanır ve suyun içinde akıp gider. Bunun aradıkları hayat çeşmesi olduğunu anlayan Andreas ondan içer. Andreas, başından geçenleri İskender'e anlatır ve birlikte çeşmeyi aramaya başlarlar, fakat bulamazlar. Bunun üzerine İskender

⁸¹ İbnül-Arabî, *el-Fütûhât el-Mekkiyye*, trc. Nihat Keklik, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İst. 1974, II, 79-83.

⁸² Ebi'l-Kâsım Abdi'l-Kerîm b. Havâzini'l- Kuşeyrî'n-Neysâbü'rî, *er-Risâletü'l-Kuşeyrî*, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1993, 392.

⁸³ Nursî, a.g.e., 12,13.

⁸⁴ Çelebi, a.g.m., XVII, 407-408; Wensinck, a.g.m., V, 458.

kızarak Andreas'ı denize atar. Andreas da bir deniz cini olur ve ebedi hayata kavuşur.⁸⁵

c) Yahudi Efsanesi

XI. yüzyılda yazıya geçirilen hikayeye göre, Ahd-i Atik'te bir peygamber olarak gösterilen İlyâ, haham Yeşua ben Levi ile bir müddet arkadaşlık eder. Yolculukları esnasında İlyâ bazı tuhaf işler yapar, bu işlerin özünü anlamayan Yeşua, İlyâ'ya müdahale eder ve yaptığı işlerin sebeplerini sorar. İlyâ da olayların gerçek yüzünü ona anlatır ve bunları da kendi isteği ile değil ilahi takdirle yaptığını söyler.⁸⁶

7- Türklerde Hızır

Türkler de Hızır'a peygamber gözüyle bakanlar olduğu gibi veli gözüyle de bakanlar vardır. Halkın ona dair inanışları kendisine izafe edilen başlıca iki vasfı etrafında toplanır:

1. Hızır darda kalanların yardımına koşan mübarek bir zattır ki "kul daralmayınca Hızır yetişmez" sözü onun bu vasfını ifade etmektedir. Halk arasında Hızır'ın muayyen şahıslara ne şekilde görüldüğü, onlara nasıl yardım ettiği, kendisine kötü muamele edenleri nasıl cezalandırdığı anlatılır. Halk an'anesine göre, Hızır ellerinin beyaz, yumuşak, kemiksiz olması ile tanınan, çoğu kez dilenci yada fakir kimse kılığında görünen ve insanları deneyen bir şahıstır.

2. İnsanlara servet, bereket ve kâinâta yeniden hayat bahşeden bir kudrettir. Umumiyetle 6 Mayıs günü kutlanan ve halk takviminde yazın başlangıcı diye kabul edilen Hıdrellez (Hızır-İlyâs) günü ile ilgili türlü inanışlar ve adetler ile "Hızır'ın eli değmiş" gibi sözler onun bu ikinci vasfını ifade etmektedir. Halk inanışına göre Hızır'a sadaka verenin kesesine, erzak vs. verenin de erzağına el sürmesiyle bereketlendiği, bunun söylendiği takdirde de bu bereketin kalktığı anlatılmaktadır.

Türk halk inanışına göre Hızır ile İlyâs yılda bir kez sahilde buluşurlar. Onların darda kalmışlara yardım ve tabiat olaylarına hakimiyetleri hususunda kararları ve denizleri aralarında paylaşmış olduklarına inanılır. Fakat bu paylaşmada hangi unsurun hangisine ait olduğu ise ihtilafıdır. Bir çok yerde

⁸⁵ Çelebi, a.g.m., XVII, 408; Wensinck., a.g.m., V, 458.

⁸⁶ Çelebi, a.g.m., XVII, 408; Wensinck, a.g.m., V, 458.

Hızır-Ilyas'ın makamları vardır. Buraları onların buluştukları yerler olarak kabul edilmekte ve buralar ziyaret edilerek bazı merasimler yapılmaktadır. Şimdi bu makamlardan bazılarını zikrederim: Amasya'da Hızır-Ilyas camii, Hızır-Ilyas tekkesi, Denizli'de Hızırlık Sultan ziyareti, Kütahya'da Hızırlık dağı, Hızırlık tekkesi, Edirne'de Hızırlık tekkesi, Giresun'da Hızır kayaları vs.⁸⁷

8- İlimi-Ledün

Ayette Hızır'a Allah katından bir ilim verildiğinden bahsedilmektedir: "ve kendisine tarafımızdan bir ilim öğrettik." Bu ilim Musa'nın ilminden farklı bir ilimdir, yani Allah tarafından öğretilen ilimlerden özel bir ilimdir. Zira hadiste de belirtildiği gibi Hızır Musa'ya şöyle demiştir: "Ey Musa! Ben Allah'ın ilminden bana öğrettiği bir ilim üzereyim ki, sen onu bilmezsin. Sen de Allah'ın ilminden sana öğrettiği bir ilim üzeresin ki ben de onu bilmem."⁸⁸ Tefsirciler "ledünnî" olan bu ilmi gaybların ilmi ve gizli ilimlerin sırları diye tefsir etmişlerdir. Başka bir ifadeyle Musa'nın ilmi, şer'i hükümleri bilmek ve dış görünüşe göre fetva vermektir. Hızır'ın ilmi ise işlerin iç yüzünü bilmektir.⁸⁹ Ledünnî ilim, melek ve peygamber aracılığı olmaksızın doğrudan Allah (c.c.) tarafından öğretilen bir ilimdir.⁹⁰ Ledünnî ilim, çalışarak kazanılan bir ilim olmayıp Allah tarafından verilen bir ilimdir. Dolayısıyla bu ayetlerde ilim için araştırma yapmak ve yolculuğa çıkmak için bir teşvik vardır. Aynı zamanda ledünnî ilmin çaba göstermekle elde edilemeyeceğini bunun ancak Allah'ın bir lütfuyla verilebileceğini gösteren bir delil vardır.⁹¹

Ledünnî ilim batın yani gizli olan bir ilimdir. Batın ilmi ise iki çeşittir, ilki zâhir ilmüne aykırı olan batın, bu çeşit ilim kitap ve sünnete uygun düşmediğinden batıldır. İkincisi ise zâhir ilme aykırı olmayan batındır ki bu da doğru olabileceği gibi yanlış da olabilir. Fakat Kur'an ve sünnete aykırılık teşkil etmediğinden böyle bir bilgiye sahip olduğunu söyleyen kişi genel bir kabul

⁸⁷ Bkz. Pertev Nailî Boratav, "Türklerde Hızır", İ.A., M.E.B.Y., İst. 1948, 462-471; Mehmet Aydın, "Türklerde Hızır İnancı", S.Ü.İ.F.D., Sayı:2, Konya 1986, 51-76.

⁸⁸ Buhari, Tefsir, Kehf 2,3,4.; Müslim, Fedâil 170; Tirmizi, Tefsir, Kehf 3148.

⁸⁹ Şevkânî, a.g.e., III, 299.

⁹⁰ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, el-Lüma, trc. H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İst. 1996, 551.

⁹¹ Yazır, a.g.e., V, 3262.

görebilir. Kur'an ayetlerinin büyük bir çoğunluğu zâhiri ilme girmektedir.⁹² Çünkü Kur'an kalplerdeki hastalıklara şifa, mü'minlere de hidayet ve rahmettir.⁹³

Soru sormak ilim elde etmede önemlidir. Bu sayede insan bilmediklerini öğrenir, olayların içyüzünü kavrayabilir ve bilgisini arttırarak kalbindeki tereddütlerden kurtulabilir. Ne var ki ledünni ilimde ise soru sormak yasaktır. Bir şey sorulmadıkça soru sorulmaz kesinlikle itaat edilir. Ledünni ilmin elde edilmişinde sabrın önemi büyüktür. Zira bu ilimle öğrencinin sadakati ve sabrı ölçülmektedir.

C- AYETLER ve HADİSLER IŞIĞINDA KISSADAN ÇIKARILAN

SONUÇLAR

Gizli sırlarla dolu olan Hızır kıssası bir çok hikmetleri içererek bizlere çeşitli dersler vermektedir. Biz bu hikmetlerden ancak Kur'an'ın bizlere bildirdiği kadarını bilmekteyiz, bunların birçoğu da Allah katında gizlidir. Musa (a.s.), bir hedefe, maksada ulaşabilmek için böylesine meşakkatli bir yolculuğa çıkmıştır. Bu yolculuğun ne kadar süreceğini kendisi de bilmemektedir. Fakat o ne kadar zor olursa olsun bu yolculuğu neticelendireceğini bildirmektedir. Demek ki uğrunda bu kadar zorluklara katlanılacak olan bu yolculuk bütün bu meşakatlere degecek olan sonuçlar içermektedir.

Kissadan anladığımız kadarıyla Musa'nın bilgisi sebep ve sonuçları açık olan zahiri bir bilgidir. Fakat Hızır'ın sahip olduğu bilgi ise ledünni olup sebep ve neticeleri açık olmayan ve insanların kendi bilgileriyle hikmetini kavrayamayacağı bir bilgidir. Hızır'a da bu bilgi Allah tarafından ve Allah'ın dilediği kadar vermiş olduğu bir bilgidir. Musa (a.s.), bir peygamber olmasına rağmen Hızır'ın yaptığı işlerin içyüzünü, hikmetini kavrayamadığından dolayı her defasında itiraz etmiştir. Böylesine tuhaf olan işlerin hikmeti kavranmadan sabır göstermek oldukça zor olup neredeyse imkansızdır. Zaten Hızır da yapacağı işlere Musa'nın sabır gösteremeyeceği endişesini taşımaktadır.

İslam âlimleri, Kur'an'da sadece Kehf suresinde geçen bu kıssanın hikmetleri ve ondan alınması gereken ibretler üzerinde çeşitli yorumlar

⁹² Mustafa Öztürk ve Ali Bolat, "Zâhir ve Bâtın İlmine Dair Bir Risâle", Tasavvuf Dergisi, Sayı: 6, Ank. 2001, 272-273.

⁹³ Yunus, 10/57.

yapmışlardır. Hızır'ın, Musa (a.s.) dışında bir peygamberle bir araya geldiğine dair herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.⁹⁴

1- Bu kıssa ilim tahsili için gerektiğinde uzak mesafelere gitmeye ve bu yolculuk esnasında başa gelebilecek olan her türlü meşakkate sabır göstermeye sevk etmektedir. Musa (a.s.), kendisinde olmayan bir ilmin, Allah'ın salih kullarından bir kulun yanında bulunabileceğini öğrenince, onu elde etmek için yola çıktı. Peygamberlik makamı ve sahip olduğu ilim, onu bu arayıştan alıkoymadı. Sahabe, Tâbiûn, Tebe-i Tâbiûn ve onlardan sonra gelen bir çok âlim ilim için uzak mesafelere yolculuklar yapmışlar ve bu uğurda başlarına gelenlere sabretmişlerdir.⁹⁵

2- Yola çıkarken yanına bir arkadaş alarak yola çıkmak uygundur. Musa (a.s.) da böylesine önemli olan bir yolculuğa yardımcı ile çıkmıştır.⁹⁶

3- Hoşa gitmeyen ve unutulan işlerden dolayı bunları şeytana nispet etmek daha uygundur. Musa'nın yardımcısı da balığın kaybolma olayını anlatmayı unutmayı şeytana nispet etmişti.⁹⁷

4- İnsan her şeyi bilemez. Kur'an da bunu ifade etmektedir: "... zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır."⁹⁸ Bu nedendir ki her bilenin üstünde bir bilen vardır. Zahiri ilim yanında bir de herkesin kavrayamayacağı bir bâtın ilmi mevcuttur. Allah, şeriat ilmini peygamberlikle görevlendirdiği kimselere verir. Hakikat bilgisini de dilediği kuluna ve kendi takdir ettiği miktarda verir. Şeriat ilmi, peygamberlerden sonra rivayet yoluyla veya çalışarak öğrenilir. Hakikat ilmi ise öğrenme ile olmayıp, keşif yoluylaadır. Bu ise Allah'ın kuluna hediyesidir.

5- Zahirde yanlış görünen bir şey, bâtında doğru olabilir. Çünkü şeriat bilgisi görünüşe, hakikat bilgisi ise her şeyin içyüzüne göredir. İnsanın kötü gördüğü bir şey, aslında iyi olabilir. Fakat kişi olayın hakikatini bilmediğinden dolayı onu şer zannedebilir. Bu nedenle başa gelen olaylara sabretmeli hemen umutsuzluğa kapılmamalı ve olayları Allah'a havale etmeliyiz.⁹⁹

⁹⁴ Kara, a.g.e., 499.

⁹⁵ Kehf, 18/60.

⁹⁶ Kehf, 18/60-61.

⁹⁷ Kehf, 18/63.

⁹⁸ Yusuf, 12/76.

⁹⁹ Bkz. Ateş, V, 316; Bakara, 2/216.

6- İlim tahsilinden maksat doğru yolu bulup o yolda gitmektir. Hocası konum itibariyle kendinden aşağı da olsa öğrencinin ona saygı göstermesi, edep, nezaket içinde ona hizmet etmesi ve onun yaptığı işlere sabretmesi gerekmektedir.¹⁰⁰

7- Kendisinden ilim tahsil edilecek olan kişi öğrencisinin konumunu göz önünde bulundurarak onu kavrayamayacağı hususlar hakkında önceden uyarmalıdır.¹⁰¹

8- Bir işe başlamadan önce "inşallah" demeli ve öyle işe başlanmalıdır. Ayrıca bir işe başlamadan ortaya bazı şartlar konulabilir.¹⁰²

9- Bir malın, büyük bir bölümünü kurtarmak için bir kısmını telef etmek caizdir. Nitekim Hızır da gemiyi kurtarmak için böyle yapmıştır.¹⁰³

10- Büyük bir fesattan korunmak için küçük bir fesat işlenebilir. Hızır, ebeveyni kurtarmak için onların çocuğunu öldürmüştü.¹⁰⁴ Hızır bu işi Allah'ın emriyle yapmıştır, bu nedenle bunda herhangi bir suç yoktur. Fakat bizlerin defetmeye çalıştığı fesat bundan daha aşağıda ve şeriat çerçevesinde olmalıdır. Yani bizler de bir ailenin geleceği için onların isyankar çocuklarını öldüremeyiz. Zira Allah bize böyle bir şeyi emretmemektedir.

11- Musa (a.s.), rütbece kendinden daha aşağıda olan Hızır'a talebe olmuş ve onunla yolculuk etmiştir. Bu durum makam ve mevkiye kendinden daha aşağıda olanlarla oturmayıp onları küçük görenler için bir uyarı niteliğindedir.

12- İnsanın bilmediği bir şeyi hemen inkar etmemesi, düşünüp işin hakikatini öğrenmesi ve ona göre hareket etmesi gerekmektedir. Bir şey hakkında delil ortaya konduğunda bu delil kabul edilmeli ve inkardan vazgeçilmelidir. Nitekim Musa da Hızır'dan olayların hakikatini öğrendikten sonra böyle yapmıştır.¹⁰⁵ Ancak Musa (a.s.), ilk zamanlarda Hızır'a yaptıklarından dolayı itiraz etmişti. Bu da bize gösteriyor ki suçlu yada günahkar olan kişi yaptığından dolayı çekinmeden ikaz edilmelidir.¹⁰⁶ Hızır, yaptıklarından

¹⁰⁰ Kehf, 18/66.

¹⁰¹ Kehf, 18/67-68.

¹⁰² Kehf, 18/69.

¹⁰³ Ateş, a.g.e., V, 316.

¹⁰⁴ Ateş, a.g.e., V, 316.

¹⁰⁵ Kehf, 18/79-82.

¹⁰⁶ Kehf, 18/71,74,77.

dolayı suçlu yada günahkar değildir. Çünkü o bütün bunları Allah'ın emriyle yapmıştır.

13- Verilen sözlerde durmak, yapılan anlaşma şartlarına uymak gerekmektedir. Hata yapıldığında ise itiraf edilerek özür dilenmeli ve karşı tarafın affı istenmelidir.¹⁰⁷

14- Çocukların geleceklerini düşünmek ve onların iyi bir şekilde yetişmeleri için gayret göstermek gerekmektedir. Zira kıssada çocuklarının geleceğini düşünerek duvarın altına para saklayan kişi salih bir kul olarak tanıtılmıştır.¹⁰⁸

15- Bir binayı, eşyayı korumak, bakımını yapmak ve onun yok olmamasını sağlamak lazımdır. Ayrıca yapılan her iyilikten de bir ücret beklenmemeli ve Allah'ın rızası gözetilmelidir. Bize kötülük yapanlara, yardımı esirgeyenlere karşı alçak gönüllü olmalı ve onların bu hareketlerini hoş karşılayarak onlara yardım elimizi uzatmalıyız. Zira Hızır, kendilerini doyurmaya yanaşmayan bu ahaliye gücenmemiş ve orada bulunan bir duvarı düzeltmiştir. Bu her ne kadar orada bulunan iki çocuk için yapılmışsa da bunda toplumun da menfaati bulunmaktadır.

16- Birilerin bize yapmış olduğu kötülük yüzünden bir topluluk veya cemaat karalanmamalıdır. Zira orada bunu hak etmeyen kimseler bulunabilir.¹⁰⁹

Yahudiler, Kureyşlilere: "O (Rasulullah) size gaibden haber vermezse, peygamber olamaz" diyerek onları Hz. Peygambere karşı gayb haberlerinden soru sormaya teşvik ediyorlardı. Zira Peygamber olan birisinden hiçbir şeyin gizli kalmaması gerekiyordu. Yahudiler böyle yaparak Hz. Peygamberi yıpratmak ve onu sıkıntıya sokmak istiyorlardı. Oysaki Kehf suresinde anlatılan Hızır kıssasında, Hızır'ın yaptığı işlerin içyüzünden Musa'nın haberi yoktu. Hızır, Musa'ya: "Benim, senin ve diğer mahlukatın ilmi, Allah'ın ilminden, şu kuşun denizden eksilttiği kadar eksiltir"¹¹⁰ dediğini biliyorlardı. İşte bu kıssanın amaçlarından biri de, bu söylenenleri bilen Yahudilerin susturulmasıdır. Yahudilere göre Musa (a.s.), her şeyi bilmektedir; buna karşılık Hz. Peygamber ise gaybtan haber verememektedir. Bu durum da peygamberlik ile çelişmektedir diyerek İslam'a girmek istemiyorlardı.

¹⁰⁷ Kehf, 18/69, 73.

¹⁰⁸ Kehf, 18/82.

¹⁰⁹ Kehf, 18/77.

¹¹⁰ Buhari, Tefsir, Kehf 2,3,4.; Müslim, Fedâil 170; Tirmizi, Tefsir, Kehf 3184.

Yahudilere göre Musa'dan daha üstün başka bir peygamber, ondan daha bilgili başka kimse yoktur.¹¹¹ Oysaki Hızır kıssasında durumun böyle olmadığı açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Zira Musa (a.s.), Hızır'a talebe olmayı bizzat kendisi istemekte ve bunun için de meşakkatli bir yolculuk yapmaktadır. Bu kıssa Yahudilerin bu anlayışlarını kınamakta ve onların yalancı olduklarına delil teşkil etmektedir.

Yahudilerin ikna edilerek İslam'a ısındırılmaları ve Hz. Muhammed'in, Hz. Musa'nın müjdelediği hak peygamber olduğu gerçeğinin kavratılması açısından kıssayı değerlendirecek olursak kıssadaki hikmetler ortaya çıkacaktır. Hz. Peygamberin okuma-yazma bilmediği ve bu nedenle o günkü semavi kitaplardan bilgi almadığı, Yahudi ve Hıristiyan din adamlarıyla görüşmediği Yahudilerce bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Hz. Peygamberce tamamen gizli olan fakat kendilerince bilinen Musa-Hızır kıssasının Peygamberimiz tarafından anlatılmasını içlerine sindiremeyen Yahudiler İslam'ı kabul etmemek için ellerinden geleni yapmışlar ve Hz. Peygambere atmadıkları iftira kalmamıştır.¹¹²

Kıssayı dikkatli bir şekilde okuyanlar yukarıda anlatmış olduğumuz sonuçları çıkarabilecekleri gibi başka sonuçlar da çıkarmaları mümkündür. Zaten Kur'an'ın icaz özelliklerinden biri de onu okuyan kimsenin her defasında ondan daha başka sonuçlar çıkarabilmesidir. Çünkü Kur'an, okundukça insanın ufkunu genişletmekte, ona yeni görüşler ve bakış açıları kazandırmaktadır.

D- DEĞERLENDİRME

Kehf suresinin 60-82. ayetleri arasında anlatılan Musa-Hızır kıssası Kur'an'ın başka bir yerinde anlatılmamaktadır. Bu surede ve hadiste ismi geçen Musa'nın, İsrailoğullarının peygamberi Musa (a.s.) olmadığı şeklinde rivayetler olsa da büyük çoğunluğa göre bu İsrailoğullarının peygamberi Hz. Musa'dır.¹¹³ Hz. Musa'nın salih kul ile buluşmak için çıkmış olduğu yolculukta yanında bulunan genç de alimlerin çoğunluğuna göre Yûşâ b. Nûn'dur.¹¹⁴

Hz. Musa'nın, Hızır ile olan arkadaşlığı ve meydana gelen olaylar Said İbn Cübeyr'den gelen bir rivayette geniş bir şekilde anlatılmaktadır.¹¹⁵ Hz. Musa (a.s.) ile olan macerası anlatılan zatın kim olduğu hakkında ihtilaf edilmişse de

¹¹¹ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ank. 1997, 248.

¹¹² Kara, a.g.e., 507.

¹¹³ Şevkani, a.g.e, III, 297; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 326.

¹¹⁴ Suyuti, a.g.e, V, 431.

genel kabul gören onun Hızır (a.s.) olduğudur.¹¹⁶ Hızır'ın nerede ve ne kadar yaşadığı, Hızır lakabını almadan önce adının ne olduğu, peygamber mi, veli mi, yoksa başka bir şey mi olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

Bütün peygamberler Allah'tan vahiy almışlardır. Hz. Musa'nın peygamber olduğu kesin olarak bilinirken, Hz. Hızır'ın peygamberliği hususunda ise ihtilaf vardır. Zira Hızır'ın Allah'tan vahiy aldığını kesin olarak bildiren herhangi bir ayet yoktur. Onun peygamber olduğunu iddia edenler, "Biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik"¹¹⁷ ifadesiyle kastedilenin hidayet ve peygamberlik olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁸ Yani burada "rahmet verdik" ifadesi vahiy olarak yorumlanmıştır. Ancak onun veli olduğunu iddia edenler ise bunun bir vahiy değil ilham olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zira Allah vahyini ayette de bildirildiği gibi üç şekilden biriyle göndermektedir. Bunlar perde arkasından konuşarak, vahiy meleği Cebrail vasıtasıyla yada söz ve manaları aracısız olarak doğrudan bildirmesi şeklindedir.¹¹⁹

Vahyin bu geliş şekillerinden ilk ikisi kesinlikle peygamberlere has olan bir şeydir. Kur'an'da ve hadislerde Hızır'ın bu iki şekilden herhangi biriyle Allah'tan vahiy aldığını gösteren bir delil bulunmamaktadır. Bu nedenle de onun peygamber olduğunu kesin bir şekilde söylemek mümkün değildir. Hızır'ın Allah'tan almış olduğu bilgiler vahyin geliş şekillerinden üçüncü kısma girmektedir ki bu durum peygamberlere ait olabileceği gibi Allah'ın salih kullarına da ait olabilir. Nitekim Kur'an'da bunun örneklerini görmek mümkündür.¹²⁰

Vahiy, Allah tarafından peygamberlere bildirilir. Peygamberler Allah'tan aldıkları vahiylerle müdahale etmezler ve onları olduğu gibi insanlara naklederler. Hızır da aynı şeyleri yapmış ve Allah'ın, kendisine bildirmiş olduğu şeyleri eksiksiz olarak yerine getirmiştir. Yani yapmış olduğu bütün davranışlar kendi iradesiyle gerçekleşmemiştir. Ayet de bunu açık bir şekilde bildirmektedir "Bütün bunlar, Rabbinden bir rahmet olmak üzeredir ve ben hiçbirini kendi

¹¹⁵ Buhari, Tefsir, Kehf, 2,3,4; İlim, 16,19,44; Müslim, Fedâil, 170; Tirmizi, Kehf, 3148.

¹¹⁶ Alusi, a.g.e., XV, 320.

¹¹⁷ Kehf, 18/65.

¹¹⁸ Suyuti, a.g.e, V, 425.

¹¹⁹ Şura, 42/51.

¹²⁰ Saffat, 37/102; Taha, 20/38; Kasas, 28/7.

görüşümle yapmadım.”¹²¹ Bu durum Hızır'ın peygamber olabileceğini kuvvetlendirmektedir. Çünkü burada Hızır'a gelen bilgi ilhamdan daha çok vahye benzemektedir. İlham şeklinde gelen bilgiler kesin bir şekilde Allah'a izafe edilemez fakat vahyin Allah'tan geldiği kesindir ve vahye itiraz söz konusu değildir. Dikkat edilirse Hz. Musa (a.s.), Hızır'ın yapmış olduğu her şeye baştan karşı çıkmıştır. Fakat daha sonra Hızır yaptığı işlerin gerçek yüzünü anlatınca ve bunları da kendiliğinden yapmadığını bildirince Hz. Musa (a.s.) ona karşı çıkmamış ve yaptıklarını kabul etmiştir. Eğer bunlar ilham şeklinde gelen bilgiler olsaydı belki Hz. Musa (a.s.) bunlara karşı çıkabilirdi. Gerçekten de Hızır'ın yapmış olduğu işler beşeri hayatta yapılmaması gereken işlerdendir.

Hadiste Hızır “iki denizin birleştiği yerde bulunan kulum senden daha âlimdir” şeklinde tanıtılmıştır. Bu da bizlere Hızır'ın peygamber olabileceğini göstermektedir. Çünkü hiçbir kul bir peygamberden üstelik ulül-azm bir peygamberden daha âlim olamaz. Peygamberler arasında tafdil yapılabilir¹²² fakat peygamber ve veli olan bir kimse arasında böyle bir şey söz konusu olamaz. Ayrıca hadiste Hızır, Musa'ya “Sen, Allah'ın sana öğrettiği bir ilim üzeresin ki ben onu bilmem. Ben de Allah'ın bana öğrettiği bir ilimi bilmekteyim ki, onu da sen bilmezsin.” demiştir. Bu söz de Hızır'ın peygamber olabileceğini göstermektedir. Çünkü peygamberler kendilerine bildirilen bilgi yönünden eşit değildirler. Dolayısıyla birinin bildiği bir şeyi diğeri bilmeyebilir bunda herhangi bir şey yoktur. Fakat bir peygamberin bilmediği bir şeyi veli bir kulun bildiğini iddia etmek sanırız büyük bir hata olur.

Hızır'a Allah tarafından öğretilen ilim ayette “ledünnî ilim”¹²³ olarak bildirilmiştir ki bu çeşit ilim gayblerin ve gizli olan şeylerin bilgisini içermektedir. Böylesi önemli olan bilgiye peygamberler velilerden daha layıktırlar. Veli olan birine böyle bir bilginin verilip peygambere verilmemesi akla pek uygun gelmemektedir. Zaten “ledünnî ilim” çalışarak kazanılan bir ilim olmayıp Allah tarafından verilen bir ilimdir.¹²⁴ Bilindiği gibi peygamberlik de Allah tarafından çalışmadan verilir ve bütün peygamberler Allah'ın bildirdiği ölçüde “ledünnî ilme” sahiptirler.

¹²¹ Kehf, 18/82.

¹²² Bakara, 2/253; İsrâ, 17/55.

¹²³ Kehf, 18/65.

¹²⁴ Yazır, a.g.e., V, 3262.

Peygamberler küçük, büyük günahlardan, küfrün her çeşidinden uzak olup masumdurlar.¹²⁵ Ancak peygamberlerin arasında kusur sayılabilecek bazı davranış ve sürçmeler meydana gelebilir.¹²⁶ Veliler ise masum değil, mahfuzdurlar.¹²⁷ Hızır'ın yapmış olduğu işlerden ikisi insanın yaratılışından beri var olan kanunlara aykırıdır. Hiçbir kanun bir kimseye başka birinin malını tahrip etme ve suçsuz olan bir insanı öldürme iznini vermez. Hızır'ın peygamber olduğunu kabul edecek olursak söylenebilecek tek şey onun şeriatında bu tür davranışların caiz olabileceğidir. Zaten o da bunları kendi nefesine uyaraktan yapmadığından dolayı yaptıklarına itiraz edilemediği gibi reddetmek ve çirkin davranışlar olarak görmek Allah korusun insanı dinden çıkarır. Eğer velidir dersek o zaman problem ortaya çıkmaktadır. Veli, vahiy değil ilham alır. İlham ise şeriata uymadığı takdirde itiraz edilebilir. Ayrıca veliler mutlak surette bir peygambere tabi olmak zorundadırlar. "Biz her peygamberi ancak, Allah'ın izniyle itaat olunması için gönderdik."¹²⁸ buyrulmaktadır. Hızır'ın veli olduğunu söylersek onun bir peygambere de tâbi olması gerektiğini kabul etmek gerekir ki bu yönde herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Ama bilinen bir şey var ki o Musa'nın şeriatına göre hareket eden biri değildir. Öyle olmuş olsaydı Musa (a.s.) onun yaptıklarına itiraz etmezdi. Bazı kimseler Hızır bu davranışlarıyla Musa'ya kendi şeriatında yapması mübah olan işleri öğretmiştir demektedirler.¹²⁹ Kanaatimizce bu yanlıştır. Zira Musa (a.s.), Allah'ın kendisine bildirdiği şeriatı başka bir kuldun öğrenecek değildir. Böyle olduğunu söylersek o zaman Hz. Musa'nın kendisine bildirilen şeriatı tam olarak bilmediğini ifade etmiş oluruz.

Bazı alimler de Hızır'ın insan dışında bir varlık olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre şer'i yönü olmayan bu çeşit emirler ancak meleklerle verilebilir. Bunun nedeni ise haram ve helal sorununun onlar için söz konusu olmamasıdır; onlar hiçbir kişisel güce sahip olmaksızın Allah'ın emirlerine itaat ederler. Zaten Kur'an açıkça Hızır'ın bir insan olduğunu söylemez, aksine "kullarımızdan bir kul" olarak bahseder. Bu da onun insan olduğunu göstermez.

¹²⁵ Bkz. Enbiya, 21/72,73.

¹²⁶ Gölcük; Toprak, a.g.e., 292.

¹²⁷ Ebi'l-Kâsım Abdî'l-Kerîm b. Havâzini'l- Kuşeyri'n-Neysâbüri, **er-Risâletü'l-Kuşeyri**, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1993, 359; bkz. Maide, 5/16.

¹²⁸ Nisa, 4/64.

¹²⁹ Cebecioğlu, a.g.e., 300.

Kul kelimesi Kur'an'da çeşitli yerlerde melekler¹³⁰ ve cinler¹³¹ için de kullanılmıştır. Melek veya cinler görünmeyen varlıklardır. Bunlar insanların yanına geldiklerinde insan şeklinde görünürler.¹³² Hadiste kullanılan "Racul" kelimesi de Hızır'ın mutlaka insan olabileceğini göstermez.¹³³ Ancak Hızır'ın insan dışında bir varlık, melek olabileceği görüşü ilim ehline kabul görmemiş ve zayıf bir görüş olarak ileri sürülmüştür.¹³⁴

Aeyt-i Kerimede: Musa ona "Sana öğretilen ilimden bana da öğretmen şartıyla sana tâbi olabilir miyim?"¹³⁵ dedi. Peygamber olan bir zat ilim ve mertebeye kendinden daha aşağıda olan bir kimseye tâbi olarak onda bulunan bir ilmi alacak değildir. Fakat peygamberlerin birbirlerine tâbi olmaları mümkündür. Bu da bizlere Hızır'ın peygamber olabileceğini göstermektedir. Hızır'ın veli olduğunu iddia edenler peygamberin veli olan bir kişiye tâbi olabileceğini, bazı kerametler gösterebileceğini ve bu durumun da onun peygamberliğini zedelemeyeceğini ileri sürerek Kur'an'dan şu ayetleri delil olarak ileri sürmektedirler:

"Zekeriyya, ne zaman (Meryem'in bulunduğu) mihraba (mescide) girdiyse, onun yanında bir yiyecek buldu. Meryem, bu sana nereden geliyor dedi. O da, Allah tarafından, şüphe yoktur ki Allah kime dilerse sayısız rızık verir dedi."¹³⁶ Bir başka ayette "Yoksa sen ey Muhammed, Kehf ashabını şaşılacak ayetlerimizden mi zannettin? Bir grup genç mağaraya sığınmış, Rabbimiz, katından bize rahmet ver ve işimizde başarılı kıl, demişlerdi. Mağaranın içinde onları yıllarca uyuttuk, sonra iki taraftan hangisinin bekledikleri sonucu iyi hesaplamış olduğunu belirtmek için onları uyandırdık."¹³⁷

"Süleyman: Ey cemaat, bana teslim olmalarından önce hanginiz o kraliçenin tahtını yanıma getirebilir? dedi. Cinlerden bir ifrit: Sen yerinden kalkmadan önce sana onu getiririm, eminim ki buna gücüm yeter" dedi. Yanında kitaptan bir ilim bulunan zat ise; Ben onu sana gözünü kırpmadan önce getiririm

¹³⁰ Bkz. Enbiya, 21/26; Zuhruf, 43/19.

¹³¹ Bkz. Cin, 72/6.

¹³² Bkz. Meryem, 19/17.

¹³³ Mevdudi, a.g.e., III, 190.

¹³⁴ İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I, 328.

¹³⁵ Kehf, 18/65.

¹³⁶ Âl-i İmran, 3/37.

¹³⁷ Kehf, 18/9-12.

dedi. Derken onu yanında duruyor görünce: Bu şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan Rabbimin lütfundandır...”¹³⁸

Bu ayet, bizlere veli olan bir zatın peygamberin yanında iken bile keramet gösterebileceğini ve bunu da kendi isteği ile gerçekleştirebileceğini göstermektedir. Kendine kitaptan ilim verilen bu zat Hz. Süleyman'ın yanında bir keramet göstermiştir. Bu durum ise Hz. Süleyman'ın nübüvvetinden herhangi bir şey eksiltmediği gibi o kişiden de aşağı bir mertebede olduğunu göstermez. Ancak bu ayetler peygamberin veli olan bir şahsa tâbi olabileceğini göstermemektedir.

Huzeyfe'den Hızır'ın peygamberliği yönünde nakledilen bir rivayet de Hızır'ın peygamber olduğunu iddia edenlerin delillerini kuvvetlendirmektedir. “Peygamberlerden dördü diridir. Bunlardan ikisi gökyüzündedir ki bunlar İdris ve İsa (a.s.)’dir. İkisi de yeryüzündedir ki bunlar Hızır ve İlyas’tır. Hızır karalarda, İlyas ise denizlerde.”¹³⁹

Bazı kimseler Musa ve Hızır kıssasını delil göstererek Hızır'ın şeriatın dışına çıktığını idda ederler. Bu nedenle Hızır'ın şeriatın dışına çıkması nasıl caizse velilerin de bunu yapmaları caizdir derler. Fakat bu görüş sahipleri iki noktada yanılmaktadırlar:

1. Hızır şeriatın dışına çıkmamış, bilakis Musa'nın şeriatında caiz olan bir şeyi yapmıştır. Hızır yaptığı şeylerin gerekçelerini anlattığında Musa (a.s.) bunları onaylamıştır. Eğer bunlar caiz olmasaydı Musa (a.s.) bunları kabul etmezdi. Hızır bunları yaparak Hz. Musa'nın da bunları yapabileceğini kendisine bildirmiş oldu.

2. Hızır, Hz. Musa'nın ümmetinden değildi dolayısıyla ona uyması da gerekmiyordu. Hızır, Musa'ya “Sen, Allah'ın sana öğrettiği bir ilim üzeresin ki ben onu bilmem. Ben de Allah'ın bana öğrettiği bir ilimi bilmekteyim ki, onu da sen bilmezsin.” demiştir. Bu yüzden Musa'nın (a.s.) daveti genel değildi.¹⁴⁰

Hızır'ın veli olduğunu kabul edenlerden bazıları yaptıkları sebebiyle onu Hz. Musa'dan üstün görmüşler ve velilerin peygamberlerden üstün olabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre velilik çalışarak elde edilirken, peygamberlik çalışmadan Allah'ın lütfuyla verilen bir şeydir. Buna göre çalışarak

¹³⁸ Nemi, 27/38-40.

¹³⁹ Suyuti, a.g.e., V, 432.

elde edilen bir şey çalışmadan verilenden daha üstündür.¹⁴¹ Kanaatimizce bu yanlış bir görüştür. Çünkü peygamberlik Allah'ın bir lütfudur, böylesine bir lütfâ nail olmak çalışarak elde edilenden daha üstündür.

Hızır'ın hayatta olup olmadığı da tartışılan konulardan biridir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.): "Hızır ile İlyas her yıl buluşurlar, biri diğèrinin başını tıraş eder..."¹⁴² şeklinde gelen haber hadisin senedinde bulunan Hasen b. Rezin sebebiyle itibar görmemiştir.¹⁴³ Hızır'ın hayatta olduğunu bildiren diğèr bir hadis de Ali b. Ebî Talib'e dayandırılmaktadır. Buna göre Cebrail, Mikail, İsrafil ve Hızır her gün Arafat'ta bir araya gelirler. Bu haber de hadis bilginlerince uydurma olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁴

Hızır'ın hayatta olduğunu gösteren başka hadisler de vardır. Fakat bunlar da yukarıda zikrettiğimiz hadisler gibi hadis ulemasınca "mevzu" kabul edilmiştir.¹⁴⁵ İbnu's-Salâh ve Nevevî, alimlerin çoğunluğunun Hızır'ın yaşadığı görüşünde olduklarını ifade etmişlerdir.¹⁴⁶ Hızır'ın halen yaşadığı şeklinde gelen haberler genellikle zayıf veya mevzû haberlerdir.¹⁴⁷ Kur'an'a göre maddi cisimle ebedi yaşayan bir insan yoktur. Ancak Hızır'ın maddi hayatla değil, misal aleminde yaşayan, darda kalmışlara yardım eden, sâlih bir kul olması mümkündür. Onun bir çok kimse tarafından görüldüğü yönünde anlatılan hikayelere göre Hızır'ın bir gerçekliğinin olması gerekmektedir. Hızır rivayetlerde anlatıldığı gibi maddi cisimle diriliğe eren bir zat olmayıp, misal aleminde bulunan ve zaman zaman da bazı insanlara görünen ruhsal bir varlıktır.¹⁴⁸

Kur'an ve sahih hadisler çerçevesinde olaya bakacak olursak Hızır'ın vefat ettiğini söylemek mümkündür. Zira Kur'an'da "Biz, senden önce hiçbir beşere

¹⁴⁰ Öztürk, a.g.e, 300.

¹⁴¹ Cebecioğlu, a.g.e, 755.

¹⁴² Ebu Cafer Muhammed Ukaylî, Kitâbu'd-Duafâ, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1984, I, 225.

¹⁴³ Ukaylî, a.g.e., I, 225; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I, 333.

¹⁴⁴ İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I, 333.

¹⁴⁵ İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, I, 331.

¹⁴⁶ Alusi, a.g.e., XV, 321-322.

¹⁴⁷ Uysal, a.g.m., 351.

¹⁴⁸ Ahmed el-Fârukî es-Sehrendî, **el-Mektûbât**, Fazilet Neş., İst. trs., I, 304, 282. Mektup; Ateş, tefsir, V, 315; Nursî, a.g.e., 11.

ebedilik vermedik. Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedi mi kalacaklar?"¹⁴⁹ buyrulurak bütün beşerin vakti geldiğinde mutlaka öleceği bildirilmektedir. Hz. Peygamberin söylemiş olduğu şu sahih hadis de Hızır'ın vefat ettiğini göstermektedir. "Şu geceni görüyor musunuz? Bu geceden sonra gelecek yüzyılın başında, bugün hayatta olanlardan hiç kimse yeryüzünde bulunmayacaktır."¹⁵⁰

Hızır'ın, Hz. Peygamber zamanında yaşadığı, onunla görüştüğü ve onun cenazesine katıldığı şeklinde bazı rivayetler vardır. Müfessir Alusi bütün bu haberlerin sahih olmadığını söylemektedir.¹⁵¹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Hızır'ın peygamber veya veli olduğunu, yaşadığını yada vefat ettiğini bildiren alimler vardır. Her iki gurubun kendine göre ileri sürdüğü deliller de bulunmaktadır. Kanaatimizce Hızır'ın peygamber olduğunu ve vefat ettiğini bildiren haberler diğerlerine göre daha kuvvetli görülmektedir. Fakat bu kesin böyledir demek de söz konusu değildir. Çünkü bu konularda bizleri kesin bir sonuca ulaştıracak bilgilere sahip değiliz.

¹⁴⁹ Enbiya, 21/34-35; Al-i İmran, 2/144, 185.

¹⁵⁰ Buhari, Mevâkıt 40; Müslim, Fedâil 217.

¹⁵¹ Alusi, a.g.e., XV, 323.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ZÜLKARNEYN (A.S.)

Zülkarneyn hakkında, Kehf Suresinin 83-98. ayetlerinde bilgi verilmektedir. Bunun dışında Kur'an'da Zülkarneyn'den bahseden herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Zülkarneyn, Allah'ın kendisine ihtiyaç duyduğu her konuda "sebepl" ve "vasıtalar" verdiği, bunlar sayesinde de "Güneş'in battığı yere" "Güneş'in doğduğu yere" ve "İki sedd arasına" olmak üzere üç ayrı yere seyahate çıkmış olan bir şahsiyettir.

Zülkarneyn'in, peygamber mi, veli mi, melek mi, hükümdar mı, yoksa sıradan bir şahsiyet mi olduğu hususunda değişik rivayetler vardır. Kur'an, Zülkarneyn'den bahsederken kimliği konusunda bilgi vermez, sadece onun Allah'ın kendisine bahşettiği sebepl ve vasıtalar ile yaptıklarını anlatır.

Biz bu araştırmamızda öncelikle Kur'an ayetleri ve bu ayetlere müfessirlerin bakışının nasıl olduğu, hadis kaynaklarında Zülkarneyn'den nasıl bahsedildiğine ve tarih kitaplarında verilen bilgiler doğrultusunda konuyu inceleyeceğiz.

A- ZÜLKARNEYN'İN KİMLİĞİ

Kur'an'da, "(Resulüm!) Sana Zülkarneyn hakkında soru sorarlar. De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım"¹ buyrulmaktadır. Ayetten anlaşıldığına göre birileri Hz. Peygambere Zülkarneyn hakkında soru sormuştur. Müfessirlerden bazıları Zülkarneyn hakkında soru soranların Müşrikler olduğunu söylerken bazıları da Yahudiler olduğunu söylemiştir.²

Zülkarneyn ile ilgili ayetlerin iniş sebebi olarak tefsir kitaplarında değişik rivayetler vardır. Bunlardan biri Taberi'de geniş bir şekilde yer alan ve Ukbe b. Amir tarafından rivayet edilen bir haberdur, buna göre: "(Ukbe b. Amir) Bir gün Resulullah'a hizmet ediyordum, huzurundan çıktım. Kitap ehlinde bir topluluk bana rastlayıp; "Biz Resulullah'a soru sormak istiyoruz. İzin iste" dediler. Bende Resulullah'a haber verdim. Hz. Peygamber: "Onların benimle ne işi var? Ben Allah'ın bildirdiğinden başkasını bilmem" buyurdu. Sonra "Bana su dök" dedi. Abdest aldı, namaz kıldı. Namazı bitirince yüzünde bir sevinç ifadesi fark ettim.

¹ Kehf, 18/83.

² Ali b. Ahmed el-Vâhidî Ebu'l-Hasen, **el-Vecîzü fi Tefsîru'l-Kitabi'l-Azîz**, Daru'l-Kalem, Beyrut 1994, II, 671; el-Kâdı Nasruddin Beydavi, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Daru'l-Fıkr, Beyrut 1996, III, 519; Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Seyyid Muhammed Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî Ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Daru lhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., XVI, 24.

Sonra Peygamber: "Onları ve ashabımdan kimi görürsen içeri al" buyurdu. Bunun üzerine onlar içeri girdiler, Peygamberin huzurunda dikildiler. Peygamberimiz buyurdu ki: "İsterseniz kitabınızda yazılı bulduğunuz şeylerden sorunuz, cevap vereyim; isterseniz ben size bilgi vereyim." Bunun üzerine onlar: "Sen bilgi ver!" dediler. Peygamber: "Zülkarneyn'den ve kitabınızda bulduğunuz şeylerden soruyorsunuz?" buyurdu. O bir Rum genciydi. Mısır ve İskenderiye şehirlerini inşa etti. İnşaata tamamlayınca bir melek onu gökyüzüne yükseltti ve "Ne görüyorsun?" dedi. O da "İki şehir ve şehirler görüyorum" dedi. Melek onu tekrar yükseltti ve "Ne görüyorsun?" dedi. O da "Bir şehir görüyorum" dedi. Melek onu tekrar yükseltti ve "Ne görüyorsun?" dedi. O da "Yeryüzünü" dedi. Melek: "Bu deniz dünyayı kaplamıştır. Allah beni sana gönderdi ki, cahile öğretesin, âlime sebat ettiresin" dedi. Sonra onu iki orta büyüklükteki dağdan ibaret olan sedde götürdü. Onun üzerinde bulunan her şey kaygan şeylerdendi. Sonra onu Ye'cüc-Me'cüc'ün bulunduğu yeri geçene kadar götürdü. Daha sonra yüzleri köpek yüzüne benzeyen ve Ye'cüc-Me'cüc'le savaşan bir kavmin olduğu yere götürdü. Sonra onu, yüzleri köpek yüzüne benzeyen kavimle savaşan başka bir kavmin yanına yükseltene kadar götürdü."³

İbnü Ebu Hatem'in Süddi'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygambere Yahudiler demişler ki: "Ey Muhammed! Sen ancak İbrahim'i, Musa'yı, İsa'yı ve bazı peygamberleri anlatıyorsun. Çünkü onlarla ilgili haberleri bizden işittin. Şimdi sen bize, öyle bir peygamberden haber ver ki, Allah onu Tevrat'ta ancak bir yerde zikretmiş olsun." Hz. Peygamber de "Zülkarneyn" buyurmuştur. Yahudilerin bu sorusu üzerine Zülkarneyn ayetleri inmiştir.⁴

Katade'den gelen bir rivayette ise ayetin iniş sebebi şöyle anlatılmaktadır: Yahudiler, Hz. Peygambere Zülkarneyn'i sordular. Bunun üzerine Allah, "Sana, Zülkarneyn'i soruyorlar..." ayetini indirdi.⁵ Bu habere göre de Zülkarneyn'i soranların Yahudiler olduğu bildirilmektedir.

Muhammed İzzet Derveze'ye göre Ashabı Kehf hakkındaki soruyu soranlar büyük ihtimalle Müslümanlardır. Zülkarneyn hakkındaki soruyu ise Müşriklerin

³ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1984, XVI, 8; Abdurrahman b. Kemal Celal'üd-din es-Suyutî, *Dürrü'l-Mensûr*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1993, V, 437.

⁴ Suyutî, a.g.e., V, 435; Âlûsî, a.g.e., XVI, 29; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut trs., III, 309.

⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Daru's-Sâbûnî, Kahire trs., II, 204.

sormuş olması daha kuvvetlidir. Zira üslup bakımından Mekkî bir tarz mevcuttur.⁶

Zülkarneyn kıssası ayetten de anlaşıldığı üzere bir soru üzerine inmiştir. Bu da bize o zamanda bu kıssanın duyulduğu, işitildiği izlenimini vermektedir. Zira duyulmayan bir şey sorulmaz. Bu soruyu soranlar hikayeyi biliyorlardı. Bu soruyu sormalarındaki amaç, onun hikayeyi vahiy yolu ile anlatıp anlatamayacağını kontrol edip işin aslını öğrenmekti.⁷

Zülkarneyn'in kimliği ile ilgili Vehb b. Münebbih'den geniş bir şekilde bir rivayet vardır. Taberi de bunu eserinde zikretmiştir. Buna göre "Zülkarneyn, ihtiyar bir Rum kadınının oğluydu. O kadınının Zülkarneyn'den başka çocuğu da yoktu. Asıl adı İskender idi, ama başının iki yanında bakırdan iki çıkıntı olduğundan dolayı ona Zülkarneyn denirdi. Zülkarneyn, ergenlik çağına gelince salih bir kul oldu. Allah ona:

Ey Zülkarneyn! Seni değişik milletlere göndereceğim. Bunlar içinde iki millet vardır ki bunlardan biri Güneş'in battığı yerde oturur, adı Nâsik'tir. Diğeri de Güneş'in doğduğu yerde oturur, adı Mensek'tir. İki millet daha vardır ki aralarında dünya kadar genişlik vardır. Biri kuzeyde oturur, adı Hâvil'dir, diğeri de güneyde oturur, adı Nâvil'dir. Yeryüzünün ortasında da ümmetler vardır; insanlar, cinler ve Ye'cüc-Me'cüc bunlardandır. Zülkarneyn de:

Ya Rabbi! Senden başka kimsenin güç yetiremeyeceği bir işe beni gönderdin. Ben onlara hangi kuvvetle üstün gelirim, hangi kuvvetle onları yenerim ve hangi dille onlara hitap ederim? deyince, Allah da ona şöyle buyurmuştur:

Ben seni güçlendireceğim, işitmeni açacağım, her şeyi işiteceksin; dilini açacağım, her şeyi konuşacaksın; sana öyle bir heybet vereceğim ki hiçbir şey seni korkutamayacak; ışık ve karanlığı senin buyruğuna vereceğim. Senin elindekileri arttırırım, her şeye galip gelirsin..."⁸

⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neş., İst. 1988, V, 321.

⁷ Ateş, a.g.e., V, 321.

⁸ Taberi, a.g.e., XVI, 17-18; Suyutî, a.g.e., V, 440.

İbn Kesir, Ezraki ve başkalarından naklen Zülkarneyn'in, Hz. İbrahim'in Kâbe'yi yaptığı zaman ona inanıp onunla birlikte Kâbe'yi tavaf ettiğini ve vezirinin de Hızır olduğunu bildirir.⁹

Zülkarneyn deyimi, zü'l-yedeyn (iki el sahibi) gibi bir lakaptır. "Karn"; boynuz, çağ, hükümdar, bir zamanda beraber yaşamış olan topluluk¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Zülkarneyn'e bu lakabın verilmesiyle ilgili değişik rivayetler vardır. Zülkarneyn, dünyanın batısına ve doğusuna seyahat ettiğinden dolayı ona bu lakabın verildiğini söyleyenler¹¹ olduğu gibi, Hz. Ali'ye dayandırılan bir rivayete göre; İbnü'l-Kevva, Hz. Ali'ye, Zülkarneyn'in bir kral mı, yoksa bir peygamber mi olduğunu sorduğunda Hz. Ali; "O, ne bir kral, ne de bir peygamberdi. O, alınının sağ tarafından vurularak Allah yolunda ölen, daha sonra da tekrar dirilti olarak yine Allah yolunda savaşırken bu sefer de alınının sol tarafından vurularak ölen, daha sonra da Allah tarafından tekrar diriltilen salih bir kuldur. Bu nedenle o "Zülkarneyn" ismin almıştır" der.¹² Hz. Ali'ye dayandırılan diğer bir rivayette ise onun bir peygamber olduğu ve kavmini hak dine çağırdığı bildirilmektedir.¹³

Zülkarneyn'e bu ismin verilmesiyle ilgili diğer rivayetler ise şunlardır. Rum ve Fars hükümdarı olması, nur ve zulmetin onun emrine verilmesi, saçları iki örgülü olması, sağlığında iki nesil insan gelip geçmesi, rüyasında kendisini gökyüzüne tırmanarak güneşin iki ucundan tuttuğunu görmesi¹⁴ gibi nedenlerden dolayı ona bu ismin verildiği söylenmektedir.

Zülkarneyn'in melek olduğu yönünde, hadis kitaplarında geçmeyen, itibar edilmemesine rağmen bazı tefsirlerde nakledilen birkaç hadis vardır. Taberi'nin naklettiği bir haberde, Peygamberimiz'e Zülkarneyn'den sorulmuş; O da; "sebepleri izleyerek yeryüzünün altına seyahat etmiş bir melektir"¹⁵ cevabını vermiştir. Âlûsî de nakledilen diğer bir rivayet de ise Hz. Peygamber şöyle

⁹ İmâdü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1980, III, 101.

¹⁰ Muhammed b. Mükerrim b. Manzur, **Lisânu'l-Arab**, Daru's-Sâdir, Beyrut trs., XIII, 331-342.

¹¹ Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrai'l-Begavî Ebu Muhammed, **Meâlimü't-Tenzil**, Daru'l-Marife, Beyrut 1987, III, 178; Kesir, a.g.e., III, 102; Beydavi, a.g.e., III, 519; Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İst. trs., V, 3275.

¹² Fahreddin er-Râzî, **Tefsirü'l-Kebir**, Beyrut 1997, VII, 494.; Taberi, a.g.e., XVI, 8-9; İbn Kesir, a.g.e., III, 102.

¹³ Suyutî, a.g.e., V, 436.

¹⁴ Begavî, a.g.e., III, 178; Cevzî, a.g.e., V, 183-184; Şevkâni, a.g.e., III, 308.

¹⁵ Suyutî, a.g.e., V, 436; Şevkâni, a.g.e., III, 310.

demiştir; “O bir melekti; Allah onu yeryüzüne indirdi ve ona her şeyden bir sebep verdi.”¹⁶ Başka bir rivayette ise Hz. Ömer (r.a.) bir adamın başkasına “Ya Zülkarneyn” şeklinde seslendiğini duydu ve adama gelerek; Affet Allah’ım! Demek siz peygamberlerin isimlerini koymaktan hoşlanmıyorsunuz da, meleklerin isimlerini koyuyorsunuz.”¹⁷

Zülkarneyn’in melek olduğu şeklinde gelen haberler âlimlerce kabul görmemiştir. İslâm âlimleri Zülkarneyn’in hükümdar mı peygamber mi olduğu hususunda da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Razi, Kehf suresi, 84. ayette geçen “imkan sağladık” kelimesinden hareketle ona peygamberlik verildiğini söylemiştir. Zira nübüvvet vererek kudretli kılmak, mülk vererek kudretli kılmaktan daha üstündür.¹⁸ “Biz dedik ki: Ey Zülkarneyn!...”¹⁹ hitabının onun peygamber olduğuna açık bir şekilde delalet ettiğini söyleyenler olduğu gibi bunun ilham olduğunu söyleyen müfessirler de vardır.²⁰ Bazı müfessirler de Kehf suresi, 87. ayette geçen “O da demişti ki...” ifadesinin onun peygamberliğine delil teşkil ettiğini ileri sürmektedirler. Çünkü Zülkarneyn Allah’tan almış olduğu emri Güneş’in battığı yerde bulduğu kavme iletmiştir.²¹ Abdullah b. Ömer ve Dahhak b. Mezahim, Zülkarneyn’in peygamber olduğu görüşündedirler.²²

Zülkarneyn’in tarihi bir şahsiyet olabileceği yönünde de rivayetler vardır. Hatta çoğunluğa göre Zülkarneyn peygamber değil adaletli ve salih bir hükümdardır.²³ Mücahid’den nakledilen bir haberde yeryüzünün dört hükümdarı vardır. Bunlardan ikisi mü’min, Süleyman (a.s.) ve Zülkarneyn; ikisi de kâfirdir, Nemrut ve Buhtun Nasr.²⁴ Zülkarneyn Batı’ya, Doğu’ya, Kuzey’e ve Güney’e hakim olan Makedonya Kralı İskender’dir. Babası Filipis ölünce Rumları hükmü

¹⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubi, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur’an*, Daru’s-Şube, Kahire 1951, XI, 46; Suyutî, a.g.e., V, 436; Âlûsî, a.g.e., XVI, 24.

¹⁷ Şube, Kahire 1951, XI, 46; Âlûsî, a.g.e., XVI, 24; Muhammed b. Muhammed Ebus-Suud, *İrşadü Akli Selim ilâ Mezâya'l-Kur’an’il-Kerim*, Daru İhyai’t-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., V, 240.

¹⁸ Râzî, a.g.e., VII, 495.

¹⁹ Kehf, 18/86.

²⁰ Begavî, a.g.e., III, 179; Celalü'd-din Muhammed b. Ahmedü'l-mahallî, Celalü'd-din Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyutî, *Tefsiru'l-Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi Yay., İst. trs., 10-11; Yazır, a.g.e., V, 3284.

²¹ Ebussuud, a.g.e., V, 240; Âlûsî, a.g.e., XVI, 34.

²² Cevzî, a.g.e., V, 184.

²³ Begavî, a.g.e., III, 178.

²⁴ Mücahid, a.g.e., I, 381; Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru'l- Münîr*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 1991, XVI, 20.

altında toplamış sonra gidip Arap krallarını yenmiş, oradan yeşil denize varmış, Mısır'a dönmüş, kendi adını verdiği İskenderiye şehrini yaptırmış, sonra Şam'a, Kudüs'e girmiş, kurbanlar sunmuş, Ermenistan'a varmış, kapıları ayırmış, barajı yaptırmış, Irak, Nebat, Berber krallarını hükmü altına almış, İran'ı istila etmiş, Hind'e, Çin'e gitmiş, Uzakdoğu ülkelerini yendikten sonra Irak'a dönmüş, orada hastalanıp Sur şehrinde ölmüş ve oraya gömülmüştür.²⁵ Razi bu açıklamaları yaptıktan sonra İskender'in filozof Aristo'nun talebesi olduğunu söyleyerek bir nevi Zülkarneyn'in Makedonyalı İskender olamayacağını da belirtmiştir.²⁶ Âlûsî de Zülkarneyn'in İskender olabileceği görüşündedir.²⁷

Bazı müfessirler ise, Zülkarneyn'in kesinlikle Makedonyalı İskender olamayacağı görüşündedirler. Zira Makedonyalı İskender Aristo'nun öğrencilerinden olup facir bir kimsedir bu nedenle o Zülkarneyn olamaz.²⁸ Müfessir Kutup da İskender'in putperest bir kimse olduğundan yola çıkarak onun Zülkarneyn olamayacağını söyler.²⁹

Hızır'ın, Zülkarneyn'in veziri olduğu, hayat suyundan içtiği bölümünü çıkaracak olursak, Makedonya Kralı İskender'in hayatı, ayetlerde anlatılan Zülkarneyn'in hayatına yakınlık gösterir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre Zülkarneyn, M.Ö. 330 yılında kral olan, Dara'nın kızıyla evlenen, Bengal'e kadar giden, dönerken Irak'ta ölen Büyük İskender'dir. Kur'an'da anlatılan Zülkarneyn Allah'a inanan salih bir kuldür. Oysa Makedonya Kralı İskender, puta tapan bir toplumun kralı idi. Eğer İskender de kavmi gibi puta tapan bir kraldıysa ayetlerde anlatılan Zülkarneyn olması düşünülemez. İskender, Aristo'nun talebesidir. Bilindiği gibi Aristo çok tanrıçılığa karşı çıkan ve tevhid inancını savunan biriydi. İskender de hocasının inandığı gibi tevhide inanmış ve bunu da karışıklık çıkmasın diye gizlemiş olabilir.³⁰

Tarihçiler Zülkarneyn'in, Hicretten 954 yıl, Milattan da 332 yıl önce İskenderiye'yi yapmış olan Filips'in oğlu Büyük İskender olduğunu düşünmektedirler.³¹

²⁵ Râzî, a.g.e., VII, 493.

²⁶ Râzî, a.g.e., VII, 493-494.

²⁷ Âlûsî, a.g.e., XVI,26.

²⁸ Mehmet Vehbi, *Hülâsat'ül Beyân fi Tefsir'il Kur'an*, Üçdal Neş., İst. trs., VIII, 3165.

²⁹ Seyyid Kutub, *Fizilâl'il Kur'an*, trc. E. Emin Saraç vd., Akit Yay., İst. trs., IX, 462.

³⁰ Ateş, a.g.e, V, 324.

³¹ Ateş, a.g.e., V, 324.

İbn Kesir, Ezraki'den nakledilen bir habere göre Zülkarneyn'in, Hz. İbrahim (a.s.) zamanında yaşadığını söylemektedir. Ayrıca Katade de; "Zülkarneyn İskender'dir" demektir. Bu nedenle Makedonyalı İskender ile Hz. İbrahim (a.s.) döneminde yaşayan İskender'in karıştırılmamasını istemektedir.³² Beydâvî de Hz. İbrahim zamanında yaşayan İskender-i Rumî'nin Yemen hükümdarlarından veziri Hızır olan bir peygamber olduğunun söylendiğini ifade eder ve Makedonyalı İskender ile karıştırılmamasını ister.³³

Ebu Reyhan el Birunî, Zülkarneyn'in Himyer kabilesine mensup birisi olduğunu söyler. Çünkü Himyer kralları adlarının başına mutlaka bir "Zi" ekini getirirlerdi. Bu Zülkarneyn'in asıl adı İfrikaş oğlu Ebu Bekir idi ve ordularıyla beraber orta Akdeniz kıyılarına Tunus ve Merakeş'e varmış orada İfrikiye adında bir şehir kurmuştur. Bu nedenle bu kıtaya onun adına nisbetle Afrika kıtası denmiştir.³⁴

Mevdudi ise Zülkarneyn'in eski İran İmparatoru Kisra Haris (Hüsrev veya Sayrıs) olduğuna inanma eğilimindedir. Çünkü Kisra'nın bazı özellikleri Kur'an'da anlatılan Zülkarneyn'in özelliklerine benzemektedir. Kitab-ı Mukaddes'te Daniel Peygamberin rüyasında Medva ve Fas krallıklarını Yunanlıların yükselişinden önce iki boynuzlu bir koç şeklinde görmüştür.³⁵ Bu nedenle Yahudiler "İki boynuzlu" şahsa çok büyük saygı gösterirler. Zaten Yahudilerin Hz. Peygambere Zülkarneyn hakkındaki soruyu sorduklarını göz önünde bulundurursak bunun Kisra olabileceği ortaya çıkmaktadır. Kisra, batıda Anadolu ve Suriye'ye, doğuda Belh'e kadar uzanan yerleri fethetmiştir. Fakat onun kuzeye ve güneye bir sefer düzenlediğini gösteren hiçbir delil yoktur. Oysaki Kur'an'da anlatılan Zülkarneyn aynı zamanda üçüncü bir sefer daha gerçekleştirmiş ve burada Ye'cüc ve Me'cüc'ün saldırılarına karşı bir sedd inşa etmiştir. Tarihi kaynaklara göre Kisra'nın krallığı kuzeyde Kafkasya'ya kadar uzanmıştır. Bu bölgede ise barbar olan Orta Asya kabilelerine (Tatarlar, Moğollar, Hunlar, İskitler) karşı siper ve duvarların yapıldığı bilinmektedir. Fakat bu surların Kisra tarafından yapıldığına dair bir delil yoktur. Kisra aynı zamanda düşmanlarının dahi onun adaletinden kendilerini övmekten alamadığı salih bir

³² İbn Kesir, a.g.e., III, 101.

³³ Beydavi, a.g.e., III, 519.

³⁴ Kutup, a.g.e., IX, 462

³⁵ Kitabı Mukaddes, Eski Ahit, Daniel 8:3, 20.

kimsedir. O Allah'a ibadet edilmesi için Süleyman tapınağını tekrar inşa eden Allah'tan korkan bir kraldır. Bütün bu özellikler onun Zülkarneyn olabileceği izlenimini vermektedir. Fakat bunu kesin olarak söylemek mümkün değildir.³⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Zülkarneyn'in kim olduğu, peygamber mi yoksa salih bir kul mu olduğu hususunda benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da arz eden bütün rivayetler kesinlik arz etmemektedir. Zaten Kur'an da bu konuda bize bilgi vermemektedir. Kur'an'ın bu noktada bizden istediği Zülkarneyn'in kim olduğu değil, onun Allah'ın yardımıyla neler yaptığı ve bunun sonucunda da bir takım derslerin çıkarılmasıdır. Kur'an kıssalarının mantığı doğrultusunda hareket edecek olursak Zülkarneyn'in kim olduğunu tesbit etmeye çalışmak ve bunu da israiliyattan bir çok alıntılar yaparak sunmak sanırsız kıssaların gerçekte sunmaya çalıştığı mesajları bir nevi geri itmek olacaktır. Neticede Zülkarneyn'in kimliği hakkında kesin bir sonuca varılması mümkün değildir. Müfessirlerin geneli de bir sonuca varılamayacağını belirtmektedirler. Şimdi Zülkarneyn'in kim olduğu değil de onun vasıfları ve yaptıklarının neler olduğunu Kur'an ayetleri doğrultusunda incelemeye ve bunun sonunda da Zülkarneyn hakkında bazı sonuçlara ulaşmaya çalışalım.

B- ZÜLKARNEYN'E SAĞLANAN İMKAN VE VERİLEN SEBEB

Kehf suresinin 84. ayetinde Zülkarneyn'e yeryüzünde bir "imkan" sağlandığı bildirilmektedir. Ayette "mekkennâ" şeklinde geçen "mekkene" fiili lügatte; "kudret, güç, kuvvet, imkan vermek, muktedir kılmak" gibi anlamlara gelmektedir.³⁷ Zülkarneyn'e sağlanan imkan konusunda müfessirler farklı görüşler zikretmişlerdir;

Razi; "peygamberlik vererek kudretli kılmak, mülk vererek kudretli kılmaktan daha üstündür ve Allah'ın sözünü en iyi manaya hamletmek daha uygun olur" diyerek, ona sağlanan imkanın peygamberlik yönünden olduğunu ifade eder.³⁸

³⁶ Ebu'l-Al'â Mevdûdî, **Tefhimu'l-Kur'an**, trc. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yay., İst. 1991, III, 191-192; Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, Anadolu Yay., İst. trs., VII, 3678.

³⁷ İbn Manzur, a.g.e., XIII, 412; Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdulkadir er-Râzî, **Muhtarus-Sıhah**, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1995, I, 263.

³⁸ Râzî, a.g.e., VII, 495.

İbn Kesir; Zülkarneyn'e verilen "imkan"ın kudret ve kuvvet olduğunu, ona hükümdarların sahip olduğu imkanların verildiğini ve ülkelerin ona boyun eğdiğini söylemiştir.³⁹

Âlusi de; "imkan"ın, kudret verme ve sebepleri hazırlama yönünden olduğunu belirterek, bunun ordu, heybet, vakar gibi şeyler olabileceğini söyler. Ayrıca Âlusi, "imkan" konusunda bulutların onun emrine verilmesi, ışığın hep üzerinde olması, gece ve gündüzün onun için aynı olması şeklinde aktarılan görüşlerin doğru olmadığını da açıklar.⁴⁰

Mehmet Vehbi; ayette geçen "mekkenna" kelimesini yeryüzünde tasarrufa kaadir kıldık anlamında alırken⁴¹ Yazır; iktidar sahibi yaptık⁴², Ateş de, "güçlü kıldık" anlamında almıştır.⁴³

Aynı ayette Zülkarneyn'e bir de "sebeb" verildiğinden bahsedilmektedir. "Sebeb" kelimesi; "ip, dostluk, yol, çare, başka bir şeye ulaşmaya yarayan şey"⁴⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

İbn Abbas, Mücahid, Katade, İbn Zeyd, İbn Cüreyc, Dahhak, Said ibn Cübeyr, İkrime, Süddî ayette geçen "sebeb"ın ilim olduğunu söylemişlerdir.⁴⁵ Âlusi de; Zülkarneyn'i maksadına ulaştıracak olan ilim, kudret ve aletlerin hepsinin birden sebebi teşkil edeceğini söyler ve sebebe "yol" manasını verir.⁴⁶ Mücahid de "sebeb"ın doğu ve batı arasındaki yollar olduğunu söylemektedir.⁴⁷ İbn Kesir, "sebeb"e "yol" manası verir ve bu yolun da ilim olduğunu söyler.⁴⁸ Razi de ayette geçen "sebeb"ın ilim, kudret ve aletler olduğunu bildirir.⁴⁹

Sebeb kelimesinin hangi manada kullanıldığını daha iyi anlayabilmek için bu kelimenin Kur'an'da kullanılış şekillerini bilmek gerekmektedir. Sebeb kelimesi Kur'an'da tekil olarak beş yerde⁵⁰ çoğul olarak ise dört yerde⁵¹ geçmektedir.⁵²

³⁹ İbn Kesir, a.g.e., III, 102.

⁴⁰ Âlûsî, a.g.e., XVI, 30.

⁴¹ Vehbi, a.g.e., VIII, 3165.

⁴² Yazır, a.g.e., V, 3281.

⁴³ Ateş, a.g.e., V, 318.

⁴⁴ İbn Manzur, a.g.e., I, 455-459; Abdulkadir er-Râzî, a.g.e., I, 119.

⁴⁵ Taberi, a.g.e., XVI, 9; İbn Kesir, a.g.e., III, 102.

⁴⁶ Begavî, a.g.e., III, 179; Âlûsî, a.g.e., XVI, 31; Şevkânî, a.g.e., III, 308.

⁴⁷ Mücahid b. Cabir'il-Mahzumi't-Tabii Ebu'l-Haccac, **Tefsiru Mücahid**, Menşuratü'l-İlmiyye, Beyrut trs., I, 381.

⁴⁸ İbn Kesir, a.g.e., III, 102.

⁴⁹ Râzî, a.g.e., VII, 495.

⁵⁰ Kehf, 18/84,85,89,92; Hacc, 22/15.

“Kim Allah’ın, Resûlünü dünyada ve ahirette desteklemeyeceğini zannederse, haydi öfkesinden bir ip alıp tavandan uzatsın, boğazından geçirsin. Sonra nefesini kessin de bir baksın, bulduğu bu tedbiri, bu çırpınışları öfke duyduğu şeyi, Allah’ın Resûlüne yardımını engelleyebilecek mi?”⁵³

Ayette geçen “sebeb” kelimesi Razi’ye göre iptir, “sema” evin tavanıdır, “katı’la” ise boğulmaktır. Buna göre mana “kim Allah’ın, dünyada ve ahirette Muhammed’e yardım etmeyeceğini sanıyorsa o, evinin tavanına bir ip bağlayıp kendisini assın, bakalım bu yaptığı işle, öfkesini giderebilecek mi?”⁵⁴ Müfessir Yazır da bu ayete şöyle mana verir: Peygamberin ve dolayısıyla dinin zafere ulaşmasını istemeyen kimse, onu dünya da görmek istemediğine göre, intihar etsin de ahiretten bir baksın...⁵⁵

Prof. Dr. Süleyman Ateş, Razi’nin ve Yazır’ın verdikleri manaya katılmayarak şöyle der; buradaki “yensurahû” deki zamir Hz. Muhammed’e (s.a.v.) değil müslüman olan kimseye gider. Mana da; “Kim Allah’ın, ne dünyada ne de ahirette kendine yardım etmeyeceğini sanıyorsa o, bir iple göğe uzansın da yerden kesilsin. Baksın, böyle yapmakla bir fayda sağlayabilecek mi...” Bu ayette dine bütün yönüyle değil, bir ucundan bağlanan, dine bağlandığı için de Allah’tan hemen yardım bekleyen, yardım gelmeyince de bunalan şüphe içine düşen insanın durumu tasvir edilmektedir.⁵⁶

Mevdudi ise, ayete “kim Allah’ın Hz. Muhammed’e (s.a.v.) yardım etmeyeceğini sanıyorsa, kendini bir iple tavana assın; iple göğe yükselsin de Allah’ın yardımını durdurmaya çalışsın; göğe yükselsin de inen vahiyleri durdursun; göğe yükselsin de inen nimetleri durdursun; yardım istemek için göğe yükselsin” şeklinde mana verenlerin manalarının yanlış olduğunu söyler. Konuyu bütünlüğü içinde göz önünde bulundurduğumuz zaman zanda bulunan kimsenin “Allah’a iman sadece bir kısmına ibadet eden” kimse olduğu ortaya çıkar. Böylece mana “sen Allah’ın hükümlerini değiştirmek için ne yaparsan yap,

⁵¹ Bakara, 2/166; Sâd, 38/10; Gafir, 40/36,37.

⁵² Muhammed Fuad Abdü'l-Bâki, **Mu'cemü'l- Müfahres li el-Fâzi'l- Kur'ani'l- Kerim**, Darü'l-Marife, Beyrut 1994, 429,430.

⁵³ Hac, 22/15.

⁵⁴ Râzî, a.g.e., VIII, 210-211.

⁵⁵ Yazır, a.g.e., V, 3387,3388.

⁵⁶ Ateş, a.g.e., VI, 13; Kutub, a.g.e., X, 213.

bu hükümler ve emirler senin düzenlerine uygun düşsün veya düşmesin kullandığın hiçbir alet ve tuzağın işe yaramadığını göreceksin.” “Göğe yükselsin... onda bir delik açsın” ifadesi de gerçek anlamda değil mecazi anlamda kullanılmıştır.⁵⁷

Zülkarneyn kitabının yazarı İskender Türe de ayette geçen “sebeb”in, “insanı göğe yükseltecek ip, yol, vasıta” anlamında kullanıldığını belirtmektedir.⁵⁸ Fakat yukarıda zikredildiği gibi müfessirler bu ayette geçen “sebeb” kelimesini herhangi bir vasıta ile göğe çıkmak anlamında kullanmamıştır. Kanaatimizce ayete en uygun mana Süleyman Ateş ve Seyyid Kutub’un verdiği manalardır.

“Yoksa göklerin, yerin ve ikisi arasında olan varlıkların hakimiyet ve yönetimi onlara mı ait? Haydi, ellerinden geliyorsa sebep ve vasıtalarını temin etsinler de göğe çıksınlar (âlemi oradan yönetsin, vahyi de isteklerine göre indirsinler)”⁵⁹

Ayette geçen “sebeb” kelimesi açıkça görüldüğü gibi göğün yolları ve göğe çıkmak anlamlarında kullanılmıştır. Mehmet Vehbi ve Ömer Nasuhi “sebeb”i “göğün yolları, yükselme vasıtalarıyla göklere kadar çıkmak” anlamlarında kullanmışlardır.⁶⁰

“Firavun: Haman! Benim için bir kule inşa et, umarım ki böylece yükselebilir, göklere yol bulur da Musa’nın Allah’ına ulaşırım. Gerçi ben onun yalancı olduğunu zannediyorum...”⁶¹

Her iki ayette de “sebepler” kelimesi geçmektedir. İkinci ayette geçen “sebepler” kelimesi adeta ilk ayette geçen “sebepler” kelimesinin açıklayıcısı olarak kullanılmıştır. Bu durum ise onun şanının büyüklüğünü ifade eder.⁶² Firavun o günün teknolojik imkanlarını kullanarak yani bir kule yapıp gökyüzüne çıkmak ve orada Allah’ı aramak istemiştir. Fakat Firavun, yapılacak olan kule ile gökyüzüne çıkılamayacağını bilmektedir. Onun amacı teknolojik imkanlarımızı kullanmamıza rağmen gökyüzüne çıkamadık acaba Musa nasıl, hangi vasıtayla

⁵⁷ Mevdûdî, a.g.e., III, 351.

⁵⁸ İskender Türe, **Zülkarneyn**, Karizma Yay., İst. 2000, 128.

⁵⁹ Sâd, 38/10.

⁶⁰ Vehbi, a.g.e., XII, 4772; Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınevi, İst. trs., VI, 3023; Ateş, a.g.e., VII, 456.

⁶¹ Mü’min, 40/36,37.

⁶² Sâbûnî, a.g.e., III, 103.

göklere çıkıp vahiyler alabilmektedir, diyerek halkı ondan vazgeçirmek istemiştir.⁶³ Bu ayetlerde de “sebepler” kelimesinin “göğe ulaşmayı sağlayan şeyler” anlamında kullanıldığı açıkça görülmektedir.

“İşte önderler kendilerini izleyenlerden uzak durdular, azabı gördüler ve aralarındaki her türlü bağ kesildi”⁶⁴

Bu ayette “esbab” kelimesi dünyada iken kendilerine tabi olunan kimselerin tabi olanlardan kaçarak onlarla olan uymak, uyulmak ve bunlara sevk eden iş, gaye gibi her türlü ilgiden bağlarını koparmaya çalışmaları anlamında kullanılmıştır.⁶⁵

“Biz ona dünyada geniş imkanlar verdik ve onun ihtiyaç duyduğu her konuda sebep ve vasıtalar ihsan ettik, o da batıya doğru bir yol tuttu... Zülkarneyn bu sefer yine bir yol tuttu... Sonra o başka bir yol tuttu.”⁶⁶

Ayetler dikkatli bir şekilde incelendiğinde “sebep ve esbâb” kelimeleri Sâd, 38/10, Mü’min, 40/36,37. ayetlerinde göğe ulaşmayı sağlayan araçlar anlamında kullanılmıştır. Hac, 22/15. ayetinde “ip” anlamında, Bakara, 2/166 da ise karşılıklı ilişkilerin ve bunlara yönelten sebeplerin kesilmesi anlamında kullanıldığı görülür. Kehf, 18/84,85,89 ve 92. ayetlerinde ise Zülkarneyn’in amacına ulaşabilmesi için kendisine ihtiyaç duyduğu her şeyin verildiği anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Türe ise burada geçen “sebep” kelimesinin Sâd, 38/10, Mü’min, 40/36-37. ayetlerde olduğu gibi onu göğe yükseltecek, onu uzaklara götürecektir. Ayrıca Türe, Allah’ın Zülkarneyn’e göğe ulaştırarak imkanları öğrettiğini ya da bunu bilenlerle karşılaştırdığını da söylemektedir.⁶⁷ Kanaatimizce ayetler dikkatli bir şekilde incelendiğinde Zülkarneyn’in gökte değil yeryüzünde yolculuk ettiği, bunun için de göğe ulaşacak imkanların değil yeryüzünde ihtiyaç duyduğu bütün imkanların ona sağlandığı görülmektedir.

⁶³ Yazır, a.g.e., VI, 4159.

⁶⁴ Bakara, 2/166.

⁶⁵ Yazır, a.g.e., I, 572.

⁶⁶ Kehf, 18/84,85,89,92.

⁶⁷ Türe, a.g.e., 132.

C- ZÜLKARNEYN'İN SEYAHATLERİ

1- Güneşin Battığı Yere Seyahati

Kehf suresinin 85 ve 86. ayetlerinde Zülkarneyn'in kendisine verilen sebebi izleyerek Güneş'in battığı yere doğru bir seyahate çıktığı ve orada karşılaştığı bir kavimle olan ilişkileri anlatılmaktadır. Ayette, "Güneş'in battığı yere varınca, Onu karabalçıklı bir gözede batar buldu" buyrulmaktadır. Bu ayetle Zülkarneyn'in vardığı anın akşam vakti olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸ Bu yerin neresi olduğu konusunda müfessirler birbirlerine yakın görüşler zikretmekle birlikte farklı görüşler de ileri sürenler olmuştur. Razi, Zülkarneyn'in batının en uzak noktasına kadar gittiğini, güneşi karanlık ve basık bir göze içinde batıyormuş gibi bulduğunu bildirmektedir. Nitekim, kıyıyı göremeyen bir denizci, Güneş'i denizde kayboluyormuş gibi görür. Halbuki gerçekte Güneş deniz ötesinde kaybolmaktadır.⁶⁹ İbn Kesir de "Güneş'in battığı sınır"ın, "Güneş'in battığı yer" anlamına gelmeyeceğini, buranın Zülkarneyn'in arka arkaya ülkeler fethederek batıya doğru yürüdüğü en sonunda da karanın bitip okyanusun başladığı yere ulaştığı anlamına geleceğini söyler.⁷⁰

Mevdudi, Zülkarneyn'in Kisra olabileceğinden yola çıkarak Güneş'in kara balçıkta batar bulunduğu yerin Anadolu'nun batı sınırı, "Kara balçık (kara su)"yun ise Ege Denizi olduğunu söylemektedir. Bu durumun Kur'an'ın "bahr (deniz)" yerine "ayn (su kaynağı, pınar)" ifadesini kullanmasıyla desteklendiğini de belirtir.⁷¹

Müfessir Seyyid Kutup ise Güneş'in battığı yerden maksadın, bakanların Güneş'in ufukların ötesinden kaybolduğunu gördükleri yerdir. Ufuk çizgisi her yere göre değişir. Bazı yerde bir dağın arkasından, bazı yerlerde suyun üzerinden, çöllerde ise kum deryalarında Güneş'in battığı görülür. Zülkarneyn, batıya doğru ilerlemiş ve Atlas Okyanusu kıyılarına kadar varmıştır. O zamanlarda bu okyanusa karanlıklar denizi adı verilir ve karaların burada bittiği sanılırdı. Demek ki Zülkarneyn okyanus kıyılarında Güneş'in battığını görmüştür. Burada okyanusa dökülen bir nehrin olduğu ve bunların birleşme noktasında da çamur, bataklıklar, otluk ve sazlıkların bulunduğu Güneş'i de

⁶⁸ Mir Muhammed Kerim el-Baküvî, *Gerçeğin Doğuşu Alevi Kur'an Tefsiri*, Haz. Ahmet Dolunay, Merkür Yay., İst. 2000, I, 571.

⁶⁹ Râzî, a.g.e., VII, 496.

⁷⁰ İbn Kesir, a.g.e., III, 102.

⁷¹ Mevdüdi, a.g.e., III, 195

burada batar bir halde bulunduğundan sanki onu da bu kara suda batıyor görmüştür. Bu yerin neresi olduğunu bildiren güvenilir bir kaynağa sahip değiliz.⁷²

Tefsirciler, 86. ayette geçen “ayn”ı su pınarı; “hamie”yi balçıklı; “hamiye”yi kızgın manasında tefsir etmişlerdir ki bu da mana olarak Güneş’i balçıklı veya kızgın bir pınar içinde batıyor buldu anlamındadır. Su pınarından maksat, okyanus ve özellikle denizin ufuktaki batış noktasıdır. Zülkarneyn, okyanus kenarında Güneş’in batışını seyretmek için ufka baktığında Allah’ın mülkünün genişliği ve yüceliği karşısında okyanus etrafı gök ile çevrilmiş bir kuyu havzası gibi sınırlı bir su kaynağı manzarasını alıyor. Bu kara balçıkla bulanmış, dibi görünmez karanlık bir kuyu gibi görünüyor ve Güneş bunun ufkunda batarken zayıflamaya başlayan parıltısı, allı morlu yansımalarıyla puslar içinde çalkalanarak karanlık bir batağa batıyor da, battığı nokta balçıklı bir göz gibi bulanıp kararırken aynı zamanda renk ve buharıyla kaynayan kızgın bir köz halinde bulunuyor. Demek ki Zülkarneyn’in vicdanında Güneş’in batışının bıraktığı izlenim bu olmuştur.⁷³

İbn Hazm’in Kutubi’ye dayandırdığı bir görüşe göre ise “ayn-ı hamie” Güneş’in battığı yer değil, Zülkarneyn’in bulunduğu yerdir. “Ayn-ı hamie” okyanustur, Allah’ın azameti karşısında okyanus, “ayn-ı hamie” olarak ifade edilmiştir. Zülkarneyn okyanusa gelmiş, orayı geçemeyince “ayn-ı hamie”de durup Güneş’in batışını izlemiştir.⁷⁴

Bediüzzaman da, Zülkarneyn’in, Güneş’in batışını ya sıcak ve çamurlu bir çeşme gibi görünen Atlas Okyanusu’nda veya volkanlı, alevli ve dumanlı dağın kraterinde seyrettiğini düşünmüştür.⁷⁵

İskender Türe, müfessirlerin görüşlerine katılmadığını ileri sürerek şöyle der: “Mağrib” kelimesi Kur’an’da “batı” anlamında defalarca kullanıldığına, Zülkarneyn ayetlerinden başka bir ayette de “Mağribe’ş-şems” tabirine rastlanmadığına göre; “Mağribe’ş-şems” ile “batı”dan başka bir yere işaret edilmiş olmalıdır. Bu nedenle Zülkarneyn’in, Güneş’in Samanyolu içinde yöneldiği doğrultuda gittiğini söylememiz mümkündür. Yani, Zülkarneyn, Herkül

⁷² Kutub, a.g.e., IX, 464-465.

⁷³ Yazır, a.g.e., V, 3283.

⁷⁴ Kurtubi, a.g.e., XI, 49.

⁷⁵ Bediüzzaman Said Nursî, Lem’alar, Yeni Asya Neş., İst. 1994, 16. Lema.

Burcu'nda, Vega Yıldızı yakınında "Solar Apeks" denen doğrultuda bir yere gitmiştir.⁷⁶

Güneş, yeryüzünün herhangi bir yerinde batmış olamaz mı? Zira bir beldede gecenin başlangıcı olan vakit, başka bir beldede ikindi, bir diğer beldede öğle, bir diğerinde kuşluk, daha ötekinde Güneş'in doğduğu bir zaman olabilir. Zülkarneyn'in Kehf suresi, 86. ayette bir kavim ile olan karşılaşması, "Güneş'i adeta kara bir balçıkta batar vaziyette bulduğu" an olarak anlatılmaktadır. Acaba bu ayet ile Zülkarneyn'in onlarla karşılaşma vakti anlatılmış olamaz mı? Kur'an'da bazı yerlerde Allah'ın zamana yemin ettiği,⁷⁷ zaman belirttiği⁷⁸ ayetler vardır. Zülkarneyn'in batıya olan yolculuğu tefsir kitaplarında batının en uç noktasına gittiği ve burada Güneş'i batar halde bulduğu şeklindedir. Zülkarneyn, batının en uç noktasına gitmemiş olabilir. Gittiği yer Güneş'in yeryüzünde herhangi bir noktada battığı bir yer olabilir.

Bazı kaynaklarda⁷⁹ Zülkarneyn'in deniz ufkunda Güneş'in batışını seyrettiği ve Güneş'in denizin içine battığını zannetti şeklinde ifadeler vardır. Kanaatimizce bu yanlış bir görüştür. Çünkü Allah, Zülkarneyn'e değer vererek ihtiyaç duyduğu her şeye ulaşma imkanı vermiştir. Bu da onun akıllı, bilge bir kişi olduğunu gösterir. Böylesi bir kul zannederiz ki Güneş'in denizin içine girip batacağını düşünecek değildir.

Ayetin devamında Zülkarneyn'in bir kavim ile karşılaştığı bildirilmektedir. Tefsircilere göre kara suyun yanında⁸⁰ Zülkarneyn'in bulunduğu bu kavmin insanları kâfir idi. Allah, onları ölümle cezalandırma veya kendilerini İslâm'a çağırıp ihsanda bulunma hususunda Zülkarneyn'i serbest bırakmıştır.⁸¹ Bu kavmin insanların elbiselerinin vahşi hayvanların derilerinden, yiyeceklerinin de denizin dışarıya attığı balık gibi şeylerden ibaret olduğu da gelen rivayetler arasındadır.⁸²

Ayette geçen "Dedik ki" ifadesi, Allah'ın direk olarak bu sözleri vahyettiği ve Zülkarneyn'in bir peygamber veya Allah'tan ilham alan bir kimse olduğu

⁷⁶ Türe, a.g.e., 143-144.

⁷⁷ Leyl, 92/ 1-2; Asr, 103/1.

⁷⁸ Adiyat, 100/3.

⁷⁹ Taberi, a.g.e., XVI, 8-9.

⁸⁰ Kurtubi, a.g.e., XI, 50; Kutub, a.g.e., IX, 465.

⁸¹ el-Mahalli, es-Suyutî, a.g.e., 11; Vehbi, a.g.e., VIII, 3167; Zuhaylî, a.g.e., XVI, 21.

⁸² Bilmen, a.g.e., IV, 1987.

anlamına gelmez. Bu Zülkarneyn'in ülkeleri fetheden bir hükümdar olarak Allah'ın onun vicdanında yönelttiği "işte şimdi senin sınanma zamanıdır. Bu insanlar tamamen senin merhametine kalmışlardır. İster onlara adaletsizce davranırsın, istersen iyi ve cömert davranırsın" anlamındadır.⁸³ Zülkarneyn'in iki davranıştan birini seçme konusundaki ilahi cevaz sadece Allah tarafından insana sağlanan irade serbestisinin mecazi ifadesi değil aynı zamanda, kamu yararına uygun olan yolu seçmek durumunda kalan yönetici yada yönetim için meşru istihsan (toplumsal ya da ahlaki öncelik) ilkesini getirmektedir.⁸⁴

Zülkarneyn, fethedilen yerlerin halkına nasıl muamele edeceğini prensip olarak şöyle açıklamıştır: "Kim zulmederse, Biz onu cezalandırırız, sonra da Rabbine götürülür. O da benzeri görülmedik bir ceza uygular. İman edip makbul ve güzel davranışlar içinde olanlara, en güzel karşılık verilir ve ona kolaylık olan buyruklarımızı emrederiz."⁸⁵ Bu prensipler zâlim kimselerin dünyada cezalarını çekecekleri gibi ahirette de dünyadakinden daha kötü bir azaba uğrayacaklarını göstermektedir. İman edenler ve iyi işler yapanlar ise dünyada ve ahirette çeşitli mükafatlara kavuşacaklar ve kendilerine iyi muamelelerde bulunulacaktır. Aynı zamanda bu ayetler devleti yönetenler için uymaları gereken bir prensiptir. Eğer onlar bunun aksini yaparlarsa yani zâlimleri yanlarına alırlar, onları yaptıklarından dolayı cezalandırmazlar ve iyi işler yapanları da mükafatlandırmayıp zâlimlerin zulmüyle baş başa bırakırlarsa o ülke bir gün mutlaka Allah'ın cezasıyla karşılaşır.⁸⁶

Bu ayetler bizlere Zülkarneyn'in batıya olan seyahatini birçok müfessirin zikrettiği gibi yeryüzünde gerçekleştiğini göstermektedir. Ayetlerin getirdiği prensipler devleti yönetenlerin kesinlikle uymaları gereken prensiplerdir. Kur'an, geçmiş kavimlerin başından geçen bir çok olayı anlatarak gelecek nesillere ışık tutmaktadır. Anlatılan bu kıssaların hiçbiri uzayda geçmemektedir. Kur'an yeryüzünde yaşayan insanlara yine yeryüzünde kendilerinden önceki insanları anlatarak örnekler sunmaktadır. Uzayda yaşayan varlıkların (insan cinsi) kıssalarının anlatıldığı görülmemektedir. Bu nedenle de İskender Türe'nin

⁸³ Mevdûdî, a.g.e., III, 195.

⁸⁴ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, İşaret Yay., İst. 1999, II, 604.

⁸⁵ Kehf, 18/87-88.

⁸⁶ Kutub, a.g.e., IX, 465.

Zülkarneyn'in uzaya seyahat yapmış olabileceği doğrultusunda ileri sürmüştüğü görüşe katılmıyoruz.

2- Güneşin Doğduğu Yere Seyahati

Zülkarneyn, "sebeb" vasıtasıyla Güneş'in battığı yere olan seyahatini tamamladıktan sonra yine kendisine verilen "sebeb" ile bu defa Güneş'in doğduğu yere doğru seyahate çıkmıştır. Katade'den gelen bir rivayete göre Zülkarneyn şehirler fethedip, hazineler toplayarak ve iman edenler dışındaki erkekleri öldürerek Güneş'in doğduğu yere kadar gelmiştir.⁸⁷

Güneş'in doğduğu yerden murad doğu mıntikasındaki ufuk noktasıdır. Burası uzak doğuda bir yer olabilir. Belki de Doğu Afrika kıyılarında bir yerdir.⁸⁸ Elmalılı bu yerin Afrika'nın doğu kıyıları olma ihtimali olsa da gerçekte Asya'nın uzak doğusunun olması ihtimalinin daha güçlü olduğunu söylemektedir.⁸⁹

İskender Türe de Zülkarneyn'in uzaya olan seyahatinden yola çıkarak onun gerçekte doğuya seyahat etmediğini Colomba Takımyıldızı doğrultusunda bir yere gitmiş olabileceğini ileri sürmektedir.⁹⁰ Müfessirlerin açıklamalarına ve Kur'an meallerine baktığımızda Zülkarneyn'in Güneş'in doğduğu yere doğru yani doğuya seyahat ettiği bildirilmektedir.⁹¹ Kanaatimizce de Zülkarneyn Colomba Takımyıldızı doğrultusunda değil Güneş'in doğduğu istikamet olan doğuya doğru bir yolculuk gerçekleştirmiştir.

Zülkarneyn doğuya gerçekleştirmiş olduğu bu seyahatinde de bir kavimle karşılaşmıştır. "... kendilerini sıcaktan koruyacak bir siper nasip etmediğimiz bir halk üzerine doğduğunu gördü."⁹² Bu kavim Güneş doğduğunda ışınlarının üzerlerine düşmesini engelleyecek ne bir ağaç, ne bir dağ ne de herhangi bir yapının bulunmadığı bir yerdir. Bu nedenle de Güneş doğduğunda burada yaşayan insanlar yerin altındaki tünellerine giriyorlar veya suya dalarak gündüzleri çalışmıyorlardı. Bunlar geçimlerini geceleri sağlıyorlardı. Bir başka görüşe göre bu kavmin kendilerini Güneş'in sığından koruyacak elbiseleri

⁸⁷ Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Cevzi, **Zadu'l-Mesir fi Ulumi't-Tefsir**, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut 1983, V, 187.

⁸⁸ Kutub, a.g.e., IX, 466.

⁸⁹ Yazır, a.g.e., V, 3284.

⁹⁰ Türe, a.g.e., 172.

⁹¹ Beydavi, a.g.e., III, 521; Âlûsî, a.g.e., XVI, 35; Abdullah Aydın, **Kur'an-ı Kerim ve Meâli Celilesi**, Aydın Yayınevi, İst. trs., 304; Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Yeni Boyut Yay., İst. 1995, 275.

⁹² Kehf, 18/90.

yoktu ve hayvanlar gibi çıplak idiler.⁹³ Burası medeni hayatın sona erdiği, çadır ve bina gibi barınakların bulunmadığı barbar insanların yaşadığı bir ülkedir.⁹⁴ Bu kavmin insanların boylarının kısa, renklerinin kızıl olduğu, mağaralarda yaşadıkları, geçimlerini de çoğunlukla balıkçılıkla sağladıkları şeklinde rivayetler olduğu gibi iki uzun kulaklarının olup Güneş doğduğunda bunlardan birini altlarına diğerini de üzerlerine sererek Güneş'in sıcağından kurtulmaya çalıştıklarını bildiren rivayetler de vardır.⁹⁵

İskender Türe de bu kavmin bulunduğu gezegenin iki Güneş'inin olduğu bu nedenle de gecelerinin bulunmadığını ileri sürerek Zülkarneyn'in Colomba Takımyıldızı doğrultusunda çift yıldızlı bir gezegene ulaştığını söyler.⁹⁶

Zülkarneyn'in batı seferinde karşılaştığı kavme karşı ileri sürdüğü prensipler⁹⁷ açıklandığından dolayı doğudaki kavme karşı ileri sürdüğü prensipler tekrar edilmemiştir. Yani Zülkarneyn burada karşılaştığı kavme de aynı prensipleri sunmuştur.⁹⁸

Kehf suresi, 91. ayette Allah, Zülkarneyn'in yanında ne var ne yoksa hepsine vakıf olduklarını "hubr" kelimesini kullanarak bildirmektedir. Bu kelime ise Kur'an'da iki yerde geçmektedir.⁹⁹ Bu ayetin tefsirinde bu kelimedden dolayı bazı farklı şekilde mana verenler olmuştur. "Biz, onun bütün hallerini, haberlerini, harp hazırlıklarını ve ordusunu biliyorduk. Onun büyüklüğü ve adamlarının çokluğu, Allah'ın ilminden başka hiçbir şeyin kuşatamayacağı şekilde idi."¹⁰⁰ Nimetullah Efendinin beyanına göre ise de doğuda bulunan kavim cesur, savaş aletleri ve asker bakımından Zülkarneyn'den üstün idi. Allah, Zülkarneyn'i onların durumlarından haberdar etmiş ve o da onları yenmiştir.¹⁰¹

Müfessirlerin beyanlarından anlaşıldığına göre Zülkarneyn'in ikinci seyahati de yeryüzünde ve doğuya gerçekleşmiştir. O burada da bir kavimle karşılaşarak onlara da ilahi prensipleri sunmuş ve bunun neticesinde de ona

⁹³ Abdurrezzak b. Hemmam San'ân'i, **Tefsiru'İ-Kur'an**, Mektebetür-Rüsd, Riyad 1989, II, 412; Taberi, a.g.e., XVI, 14; Vâhidî, a.g.e., II, 671; Begavî, a.g.e., III, 179; Cevzi, a.g.e., V, 187.

⁹⁴ Mevdûdî, a.g.e., III, 195.

⁹⁵ İbn Kesir, a.g.e., III, 104.

⁹⁶ Türe, a.g.e., 179.

⁹⁷ Kehf, 18/87-88.

⁹⁸ Kutub, a.g.e., IX, 467.

⁹⁹ Kehf, 18/68,91. bkz. Muhammed Fuad, a.g.e., 287.

¹⁰⁰ Bilmen, a.g.e., IV, 1990; Sâbûnî, a.g.e., II, 205; Zuhaylî, a.g.e., XVI, 21.

¹⁰¹ Vehbi, a.g.e., VIII, 3169.

inananları bırakmış inanmayanları ise cezalandırmıştır.¹⁰² Allah, Zülkarneyn'in her iki seyahatini de ayrıntılara girmeden kısa ve öz bir şekilde vermiştir. Biz onun doğuya yapmış olduğu seyahat hakkında Kur'an doğrultusunda ne kadar görüş ileri sürersek sürelim kesin bir sonuca ulaşmamız mümkün değildir. Çünkü bizi bu konuda kesin sonuca ulaştıracak bir bilgiye sahip değiliz. Zaten 91. ayette de Allah, ona bir hükümlerlik verdiğini ve onun yanında nelerin olup bittiğini, nelere sahip olduğunu "hubr" kelimesini kullanarak yani inceliklerini ve hakikatini bilme noktasında insanların aciz kaldıklarını bildirerek ikinci seyahatini noktalamıştır.

3- İki Sedd Arasına Seyahati

Zülkarneyn birinci seyahatini batıya, ikinci seyahatini de doğuya yaptıktan sonra kendisine verilen sebep yardımıyla üçüncü seyahatini "iki sedd" arasına gerçekleştirmiştir. "Sedd/südd" kelimesi; "tıkamak, kapamak, doldurmak, dağ, engel, baraj, siyah bulut, gölge" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelimeyi bazı âlimler "sedd" şeklinde okurken bazıları da "südd" şeklinde okumuşlardır. "Sedd" şeklinde okunduğunda insan tarafından yapılan engel, "südd" şeklinde okunduğunda ise tabii olan engel anlamına gelmektedir.¹⁰³ Ayrıca "sedd" şeklinde okunduğunda gözle görülebilen engel anlamına gelirken, "südd" şeklinde okunduğunda ise gözle görülmeyen engel anlamına gelmektedir.¹⁰⁴

Tefsirciler "seddeyn"i "iki dağ"¹⁰⁵ diye tefsir etmişlerdir. Buranın neresi olduğu hususunda ise bir ittifak yoktur. Bu konudaki rivayetleri üç grupta toplamak mümkündür:

1- Bu iki dağ, kuzeyde doğu tarafında Türk toprağının bittiği yerdedir.¹⁰⁶ Türk toprağından maksat, Maverahünnehir denilen küçük Türkistan ise, bu görüş Çin seddine işaret etmektedir.¹⁰⁷

2- Ermenistan ile Azerbaycan tarafında Türk topraklarının bittiği yerdir.¹⁰⁸ Bu görüşe göre bu dağlar, Kafkas dağları ve iki sedd arası, Demirkapı yeridir ki Nuşirevan burada bir sed yapmıştır.¹⁰⁹

¹⁰² Kehf, 18/87-88.

¹⁰³ İbn Manzur, a.g.e., III, 207-211.

¹⁰⁴ Yazır, a.g.e., V, 3285.

¹⁰⁵ San'ânî, a.g.e., II, 413; el-Vâhidî, a.g.e., II, 671; Begavî, a.g.e., III, 180; Şihâbü'd-din Ahmed b. Muhammedü'l-Haimü'l-Mısri, *Et-Tıbyân fi Tefsiri Garibi'l-Kur'an*, Daru's-Sahabeti Lit'ürâsi bi Tanta, Kahire 1992, I, 279.

¹⁰⁶ Ebussuud, a.g.e., V, 244; Şevkânî, a.g.e., III, 311.

¹⁰⁷ Yazır, a.g.e., V, 3286.

3- Kuzeyin son kısımlarında iki yüksek dağdır.¹¹⁰

Dördüncü bir görüş de Zülkarneyn'in uzayda "iki bulut" arasındaki bir gezegene giderek burada iletişim kurmakta zorluk çekilen bir kavimle karşılaştığı şeklindedir.¹¹¹

Zülkarneyn iki sedd arasına ulaştınca orada başka dil bilmedikleri ve anlayışları kıt olduğu için söz anlamayan, irtibat kurmakta güçlük çekilen bir kavim bulmuştur. Şayet Zülkarneyn'e her şeyden bir sebep verilmemiş olsaydı bunlara söz anlatamayacak, onlar da dertlerini anlatamayacaklardı.¹¹² Bu kavmin konuşma kabiliyetine sahip olmayan bu nedenle de işaretlerle anlaşabildikleri bir kavim olduğu yönünde de rivayetler vardır.¹¹³ Tefsir bilginlerinin çoğunluğuna göre Zülkarneyn'in karşılaştığı kavim Türk kavmidir.¹¹⁴ Bazılarına göre de bu kavim cinlerden oluşan bir topluluktur.¹¹⁵

a) Ye'cüc ve Me'cüc

Zülkarneyn kendisine verilen sebep vasıtasıyla bu kavimle iletişim kurmuştur. Onlar, "Ey Zülkarneyn! dediler. Ye'cüc ve Me'cüc bu ülkede bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onlar arasında bir sed yaptırman için sana bir vergi vermeyi teklif ediyoruz. Ne dersin?" dediler.¹¹⁶ Zülkarneyn de onlara bir sed inşa ettikten sonra şöyle der: "Artık o Ye'cüc ve Me'cüc'ün, ne seddi aşmaya, ne de onda delik açmaya güçleri yetmedi. Bu Rabbimden bir rahmettir, bir lütuftur. Rabbimin tayin ettiği vakit gelince, bunu yerle bir eder. Rabbimin vadi mutlaka gerçekleşir."¹¹⁷

Ye'cüc ve Me'cüc'le ilgili diğer bir ayet de Enbiya suresinde geçmektedir. Bu ayette seddin yıkılma hadisesi biraz daha geniş bir şekilde anlatılır. "Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc'ün sedleri açılıp her tepeden dünyaya akın etmeye başladıkları, doğru vadin vaktinin yaklaştığı sıra..."¹¹⁸ Ayetlerin zahirinden

¹⁰⁸ Ebussuud, a.g.e., V, 244; Şevkâni, a.g.e., III, 311.

¹⁰⁹ Yazır, a.g.e., V, 3286.

¹¹⁰ Yazır, a.g.e., V, 3286.

¹¹¹ Türe, a.g.e., 202.

¹¹² Yazır, a.g.e., V, 3287.

¹¹³ Râzî, a.g.e., VII, 499.

¹¹⁴ Âlûsî, a.g.e., XVI, 38.; Yazır, a.g.e., V, 3287

¹¹⁵ Âlûsî, a.g.e., XVI, 38.

¹¹⁶ Kehf, 18/94.

¹¹⁷ Kehf, 18/97-98.

¹¹⁸ Enbiya, 21/96-97.

anlaşılan Zülkarneyn'in yaptığı sedle bozgunculukları durdurulan bu kavim, kıyamete yakın seddin yıkılmasıyla istila hareketine geçeceklerdir.

Ye'cüc ve Me'cüc kavimlerinin kıyamet yaklaştığında ortaya çıkacağına dair birkaç hadis zikredilmektedir. Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadiste: "Resulullah (a.s.), (Zülkarneyn'in inşa ettiği) sed hakkında şöyle buyurdular: (Ye'cüc ve Me'cüc) her gün seddi delmeğe çalışırlar. Tam delecekleri sırada başlarında bulunan reisleri: "Bırakın artık delme işini yarın yaparsınız" der. (Onlar bırakıp gidince) Allah, ertesi gün seddi eskiden daha sağlam olacak şekilde eski haline çevirir. Böylece günler geçer, kendilerine takdir edilen zaman dolar ve onların insanlara musallat olmalarını Allah'ın arzu ettiği vakit gelir. O zaman başlarındaki reis: "Haydi dönün, yarın inşaallah bunu deleceksiniz" der. İş Allah'ın dilemesine bağladığı için döndüklerinde seddi, bir önceki gün bıraktıkları şekilde bulurlar, delerler ve insanların karşısına çıkarlar. Suları içip kuruturlar, insanlar onlardan korkup kaçarlar.

Ye'cüc ve Me'cüc göğe bir ok atar. Bu ok kana bulanmış olarak kendilerine geri döner ve şöyle derler: "Yerde olanları ezdik, gökte olanları yedik". Allah, onların üzerlerine enselerinden yakalayacak bir kurt gönderir. Bu kurt onları toptan helak edip, herbirini parçalanmış halde yere serer. Yeryüzündeki bütün hayvanlar, onların etinden yiyerek canlanır, sütlenir ve şişmanlarlar."¹¹⁹

Hz. Peygamber'in eşi Zeynep binti Cahş şöyle demiştir: "Peygamber (a.s.) uykudan yüzü kıpkırmızı kesilmiş bir şekilde uyandı ve şöyle dedi: "Allah, Arapları kötülükten korusun. Ye'cüc ve Me'cüc'ün seddi aşma zamanı yaklaştı." Ey Allah'ın peygamberi içimizde iyiler varken biz helak edilir miyiz? dedim. Resulullah da: pislik çoğalırsa evet, dedi."¹²⁰ Ye'cüc ve Me'cüc kavimleri hakkında başka hadisler de vardır.¹²¹ Konumuz Ye'cüc ve Me'cüc olmadığından dolayı bunların tefarruatına girmiyoruz.

Avrupalılar Ye'cüc ve Me'cüc'e "Yagug ve Magug" demişler ve onları şeytan soyundan saymışlardır. Orta Çağları açan kavimler göçünde, Batı Roma

¹¹⁹ Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, **es-Sünen**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., Tefsir, kehf, 3151; İbnu Mace, Fiten 33.

¹²⁰ Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmi'u's-Sahih**, Daru İbn Kesiru'l-Yemame, Beyrut 1987, Fiten, 4, 28; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, **Sahih-i Müslim**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., Fiten, 1-3; Tirmizi, Fiten, 23.

¹²¹ Bkz. Buhari, Menakıb, 95; Enbiya, 7; İbn Mace, Kelam, 22; Müslim, İman, 379.

İmparatorluğunu istila eden Hunlara böyle demişlerdir.¹²² Tevratta Ye'cüc'ün Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in çocuklarından olduğu bildirilmektedir.¹²³ Bundan dolayı Vehb b. Münebbih ve bazıları Ye'cüc ve Me'cüc'ün Yafes'in çocuklarından iki kabile olduğunu söylemişlerdir.¹²⁴ Yafes'in çocuklarından olan bu iki kavim Türklerin buldukları yerlerde bozgunculuk yapmak amacıyla baharda çıkarlar, hiçbir yeşillik bırakmadan kendileri ve hayvanları yeşillikleri yerler. Güz gelince de ahalinin elinde bulunan mahsulü çalarlar ve memleketlerine geri dönerlerdi.¹²⁵ Bunlar aynı zamanda bu bölgede yaşayan insanları haraca bağlarla kazandıkları her şeyden harac alırlardı.¹²⁶

Ye'cüc ve Me'cüc'ün eski zamanlardan beri Asya ve Avrupa'daki yerleşik imparatorluklara saldırılar düzenleyen ve çeşitli adlarla bilinen –Tatarlar, Moğollar, Hunlar ve İskitler- Orta Asya kabileleri olduğu yönünde de görüşler vardır.¹²⁷

Yazır bu kavimler hakkında şunları söyler: Ye'cüc ve Me'cüc vaktiyle bir veya iki kavmin özel ismi olsa da gerçekte aslı ve soyu belirsiz, din ve millet tanımayan karma bir insan topluluğudur ki bunların çıkması kıyamet alametlerindedir. Bunlar yeryüzünü fesada boğacaklardır.¹²⁸

Ye'cüc ve Me'cüc hakkında anlatılan hadisler ve rivayetler hakkında güvenilir bir bilgiye sahip değiliz.¹²⁹ Kur'an ayetlerine baktığımızda bu konu ile ilgili ayrıntılara yer verilmemektedir. Bu nedenle efsane şeklinde anlatılan bu haberlere israiliyat karışma ihtimalini de göz önünde bulundurursak bunlara kesin bir şekilde inanmak gerekmez.

Türk soyları cengaver toplumlardır. Atilla bugünkü Rusya'yı, Doğu Avrupa'yı çiğneyerek Roma'ya kadar gitmiştir. Ondan sonra çeşitli Türk boyları, büyük imparatorluklar kurmuşlar ve çeşitli yerlere seferler yapmışlardır. İşte Türk boylarının gücünden korkan milletler, özellikle Ortadoğu milletleri, onları çok saldırgan bir millet olarak tanımışlar ve Yahudi kaynaklarında anlatılan

¹²² Yazır, a.g.e., V, 3287.

¹²³ Kitabı Mukaddes, Tekvin, 10/2.

¹²⁴ Şevkâni, a.g.e., III, 312; Yazır, a.g.e., V, 3228.

¹²⁵ Beydavi, a.g.e., III, 523.

¹²⁶ Şevkâni, a.g.e., III, 312.

¹²⁷ Mevdûdî, a.g.e., III, 192.

¹²⁸ Yazır, a.g.e., V, 3228.

¹²⁹ Ateş, a.g.e., V, 329.

Ye'cüc ve Me'cüc olayını daha da işleyerek Türklere yakıştırmışlardır. Oysa ki Ye'cüc ve Me'cüc'ün Türklerle hiçbir ilgisi yoktur.¹³⁰

Türklerin müslüman olduktan sonra İslâmiyet'e olan katkıları herkesçe bilinmektedir. Böylesi İslâm'a hizmeti olan bir milletin kıyametin yaklaşmasına yakın sedd'in açılmasıyla yeryüzüne dağılarak dünyayı fesada boğacak olan Ye'cüc ve Me'cüc olması ihtimali imkansızdır. Bu millet geçmişte olduğu gibi şimdi de İslâm'a sahip çıkacak ve onu yok etmek isteyenlerin emellerini boşa çıkaracaktır.

D- DEĞERLENDİRME

Zülkarneyn hakkında Kehf suresinin 83-98. ayetlerinin dışında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Zülkarneyn'den bahseden hadisler de hadis kaynaklarından ziyade tefsir kitaplarında yer almaktadır. Zülkarneyn'in peygamber mi, veli mi, melek mi, hükümdar mı, yoksa sıradan bir şahsiyet mi olduğu hususunda değişik rivayetler bulunmaktadır.

Zülkarneyn'den bahseden ayetlere baktığımızda, onun için yeryüzünde bir iktidar hazırlandığından ve ona istediği şeylere ulaşma hususunda sebepler verildiğinden bahsedilmektedir. Böylesi bir hazırlığın yapılması ve sebeplerin verilmesi, onun peygamber olabileceğini göstermektedir. Zira peygamberler Allah tarafından seçilir ve onlara her şey çalışma olmadan lütfedilir. Veli olan bir kişi için böylesi şeylerin yapılması pek mümkün gözükmemektedir. Daha sonra gelen ayetler de bunu göstermektedir. Zülkarneyn'in doğuya, batıya ve iki sedd arasına seyahatlerde bulunduğu ve buralarda karşılaştığı kavimlere Allah'ın buyruklarını bildirdiği, ayetlerde açık bir şekilde anlatılmaktadır. Bu da onun peygamber olabileceği izlenimini vermektedir. Ayrıca Zülkarneyn, "iki sedd" arasında karşılaştığı kavimden bir ücret talep etmeden onlara yardım etmektedir. Bu da peygamberlerin özelliklerinden biridir. Onlar yaptıkları işlerden dolayı herhangi bir ücret almazlar.¹³¹

İslâm âlimlerinden bazıları ayette geçen "imkan sağladık"¹³² kelimesinden hareketle ona peygamberlik verildiğini söylemişlerdir. Zira peygamberlik vererek kudretli kılmak, mülk vererek kudretli kılmaktan daha üstündür.¹³³ "Biz dedik ki:

¹³⁰ Ateş, a.g.e., V, 331-332.

¹³¹ Hud, 11/55; Kehf, 18/94; Şuara, 26/109,127,145.

¹³² Kehf, 18/84.

¹³³ Râzi, a.g.e, VII, 495.

Ey Zülkarneyn!..."¹³⁴ hitabının onun peygamber olduğuna açık bir şekilde delalet ettiğini söyleyenler olmuştur. Fakat bu hitabın ilham olduğunu söyleyenler de vardır.¹³⁵ Diğer bir ayette "O da demişti ki..."¹³⁶ ifadesinin onun peygamberliğine delil teşkil ettiğini söyleyen âlimler vardır. Çünkü Zülkarneyn, Allah'tan almış olduğu emri burada bulunan kavme iletmektedir.¹³⁷ Gerçekten de bu ayetler Zülkarneyn'in peygamber olabileceğini kuvvetlendirmektedir.

Zülkarneyn'le ilgili ayetlerin iniş sebebi olarak da gösterilen bir hadiste Yahudiler Hz. Peygambere "... Şimdi sen bize, öyle bir peygamberden haber ver ki, Allah onu Tevrat'ta ancak bir yerde zikretmiş olsun." Hz. Peygamber de "Zülkarneyn" buyurmuştur.¹³⁸ Nüzul sebebi olarak gösterilen bu hadis Zülkarneyn'in, Yahudiler tarafından peygamber olarak kabul edildiğini, Hz. Peygamberin de buna karşı çıkmadığını göstermektedir.

Zülkarneyn'in melek olduğunu ileri sürenler, hadis kaynaklarında geçmemesine rağmen tefsirlerde nakledilen hadisleri delil olarak göstermektedirler. Buna göre peygamberimize Zülkarneyn'den sorulmuş; O da; "sebepleri izleyerek yeryüzünün altına seyahat etmiş bir melektir"¹³⁹ cevabını vermiştir. Âlûsî de nakledilen diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber şöyle demiştir; "O bir melekti; Allah onu yeryüzüne indirdi ve ona her şeyden bir sebep verdi."¹⁴⁰ Başka bir rivayette ise Hz. Ömer (r.a.) bir adamın başkasına "Ya Zelkarneyn" şeklinde seslendiğini duyunca adama yönelerek: Affet Allah'ım! demek siz peygamberlerin isimlerini koymaktan hoşlanmıyorsunuz da, meleklerin isimlerini koyuyorsunuz"¹⁴¹ demiştir. Zülkarneyn'in melek olabileceği şeklinde gelen bu haberler âlimlerce kabul görmemiştir. Gerçekten de Zülkarneyn ile ilgili ayetleri okuduğumuzda onun melek olamayacağı görülmektedir. Çünkü bu ayetlerde Zülkarneyn'in seyahatlerinden ve orada karşılaştığı kavimlerle olan münasebetlerinden bahsedilmektedir. İnsanlarla böylesi ilişkiler kurmak meleklerden çok insanlara has bir şeydir. Zülkarneyn buralarda karşılaştığı toplulukları tevhide çağırmakta ve Allah'ın kendisine

¹³⁴ Kehf, 18/86.

¹³⁵ Begavi, a.g.e., III, 179; Yazır, a.g.e., V, 3284.

¹³⁶ Kehf, 18/87.

¹³⁷ Ebus-Suud, a.g.e, V, 340; Âlûsî, a.g.e., XVI, 34.

¹³⁸ Suyuti, a.g.e., V, 435; Âlûsî, a.g.e., XVI, 29.

¹³⁹ Suyuti, a.g.e., V, 436; Şevkânî, a.g.e, III, 310.

¹⁴⁰ Kurtubi, a.g.e, XI, 46; Âlûsî, a.g.e, XVI, 24.

¹⁴¹ Âlûsî, a.g.e, XVI, 24; Ebu's-Suud, a.g.e., V, 240.

bildirdiklerini onlara anlatmaktadır. Yani kendisine bildirileni tebliğ etmektedir. Bu da onun melek değil bir insan olduğunu bizlere göstermektedir.

Zülkarneyn'in tarihi bir şahsiyet olabileceği şeklinde de rivayetler vardır. Onun Makedonya Kralı İskender olduğunu söyleyenler olmuşsa da bu pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü Makedonya Kralı İskender, Aristo'nun öğrencilerinden olup fâcir ve putperest bir kimsedir.¹⁴² Prof.Dr. Süleyman Ateş, İskender'in hayatının Zülkarneyn'e benzerlik gösterdiğini fakat onun puta tapan bir toplumun kralı olması ve kendisinin de puta tapması halinde Zülkarneyn olamayacağını söyler. Ancak İskender hocası Aristo gibi çok tanrıçılığa karşı çıkan ve tevhid inancına sahip olan ve toplumunda karışıklık çıkmasını diye bunu gizlemiş olabilir.¹⁴³ Oysaki Kur'an'da anlatılan Zülkarneyn, Allah'a itaat eden ve kendisine bildirileni karşılaştığı kavimlere anlatan bir kuldur. O böyle bir vazifeyi yaparken karışıklık çıkacağından dolayı kendi toplumunu ihmal etmesi düşünülemez. Zülkarneyn karşılaştığı kavimlere kendilerine tebliğ edilene uymadıkları takdirde dünyada ve ahirette cezalandırılacaklarını söylemektedir. Yani Zülkarneyn bir kargaşadan ve karışıklıktan endişe etmemektedir. Ayrıca Zülkarneyn'in ordusuyla birlikte ülkeler fethederek doğuya, batıya ve iki sedd arasına gittiği rivayet edilmektedir. Bu da bizlere ordusunun da Allah'a inanan ve buyruklarına itaat eden bir ordu olduğunu göstermektedir. Zira putperest olan bir ordu tevhid için savaşa çıkmaz.

Katade, Zülkarneyn'in Hz. İbrahim zamanında yaşayan Yemen hükümdarlarından ve veziri Hızır olan İskender-i Rumî olduğunu söyler. Makedonya Kralı İskender ile İskender-i Rumî'nin de birbirlerine karıştırılmamasını da ister.¹⁴⁴

Zülkarneyn'in Himyer krallarından İfrikaş oğlu Ebu Bekir olduğu da söylenmektedir.¹⁴⁵ Mevdûdî ise Zülkarneyn'in eski İran İmparatoru Kisra Haris olduğunu söylemektedir.¹⁴⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Zülkarneyn'in kim olduğu, peygamber mi yoksa salih bir kul mu olduğu hususunda benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da arz eden bütün rivayetler kesinlik arz etmemektedir. Zaten Kur'an da bu

¹⁴² Râzî, a.g.e., VII, 493-494; Vehbi, Hülâsatü'l-Beyân, VIII, 3165; Kutup, a.g.e., IX, 462.

¹⁴³ Ateş, a.g.e., V, 324.

¹⁴⁴ İbn Kesir, a.g.e., III, 101.

¹⁴⁵ Kutup, a.g.e., IX, 462.

¹⁴⁶ Mevdûdî, a.g.e., III, 191-192.

konuda bize ayrıntılı bilgi vermemektedir. Kur'an'ın bu noktada bizden istediği Zülkarneyn'in kim olduğu değil, onun Allah'ın yardımıyla neler yaptığı ve bunun sonucunda da bir takım derslerin çıkarılmasıdır. Kur'an kıssalarının mantığı doğrultusunda hareket edecek olursak Zülkarneyn'in kim olduğunu tesbit etmeye çalışmak ve bunu da israiliyattan bir çok alıntılar yaparak sunmak sanırız kıssaların gerçekte sunmaya çalıştığı mesajları bir nevi geri itmek olacaktır. Neticede Zülkarneyn'in kimliği hakkında kesin bir sonuca varılması mümkün değildir. Müfessirlerin geneli de bir sonuca varılamayacağını belirtmektedirler. Ancak Zülkarneyn ile ilgili ayetlere baktığımızda onun tarihi bir şahsiyet yada melek olmaktan çok hükümdar bir peygamber olabileceği daha kuvveli gözükmemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. LOKMAN (A.S.)

A- LOKMAN SURESİNİN TANITIMI

1- Lokman Suresinin Genel Özellikleri

Kur'an'ın iniş sırasına göre 57., resmi sıralamaya göre ise 31. suresi olup 34 ayetten meydana gelen Lokman suresi, Mekke'de inmiştir. Ancak 27-29. ayetlerinin Medine'de indiğine dair rivayetler vardır. Fakat bu ayetlerin konuya bağlılığı, bu rivayeti şüpheli kılmaktadır.¹ Kelimeleri beş yüz kırk sekiz, harfleri iki bin yüz on'dur. Surenin iniş sebebi ise Kureyş'in Lokman'dan soru sormaları olmuştur.²

Surenin konuları arasında en dikkate değer bölüm Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı nasihatleri nakleden kısım olduğundan dolayı bu sureye Lokman adı verilmiştir. Lokman, Kur'an'da adı geçen tek hekim'dir.³

2- Lokman Suresinin İçeriği

Sureye, Mukattaa harfleriyle başlanmış ve Kur'an'ın hikmet dolu bir kitap olduğu ve ona uyanlar için hidayet ve rahmet vesilesi olacağı vurgulanmıştır. Hidayet üzere olanlar ise şu ayet ile belirtilir: "Onlar namazı hakkıyla ifa ederler, zekatı verirler, ahirete de tam olarak iman ederler."⁴ Daha sonra da insanları Allah'ın yolundan saptırmak isteyenlerin ve Allah'ın ayetleriyle alay edenlerin sonlarının acı bir azap olacağı bildirilir: "...işte onları zelil ve perişan eden bir azap vardır."⁵ Sure, isyankarların ahiretteki durumlarını anlattıktan sonra hidayet üzere olanların ahiretteki durumlarını ve her şeyin Allah tarafından yaratıldığını, Allah'ın kainattaki kudret, hikmet ve birliğine dair bazı delilleri açıklayarak devam eder: "İman edip, güzel ve makbul işler yapanlara naim cennetleri vardır."⁶ "İşte bunlar Allah'ın yarattıklarıdır. Peki gösterin bakalım O'ndan başkası ne yaratmış!"⁷

Bundan sonra surede, adını aldığı Lokman'ın oğluna nasihatleri anlatılır. Öncelikle Lokman, oğluna tevhid ve ahiret inancını aşılamaı düşünerek şunları

¹ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neş., İst. 1988., VII, 53.

² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İst. trs., VI, 3836.

³ Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik A.Ş., İst. 1988, 410.

⁴ Lokman, 31/4.

⁵ Lokman, 31/6.

⁶ Lokman, 31/8.

söyler: “Evladım! Allah’a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür.”⁸ Daha sonra da ana baba hakkına değinir. Öyle ki Allah’a şükürden hemen sonra ana babaya şükür zikredilir. Ancak ana baba evladı Allah’a şirk koşmak için çağırırlarsa onlara uyulmaması gerektiği bildirilerek önemli olan bir akide konusu anlatılır. Zira Allah’a itaat kan ve soydan önce gelir, Allah’a isyanda yaratılmışların hiçbirine itaat edilmez.⁹ “Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme.”¹⁰

Surenin devamında hiçbir şeyin Allah’a gizli kalmayacağı belirtilerek Allah’ın ilminin genişliği ve O’nun her şeyi kuşatmış olduğu açıklanır: “Evladım! yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi kadar da olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine Allah onu (senin karşına) getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”¹¹

Lokman’ın oğluna nasihatlerinden sonra, Allah’ın gökte, yerde ve ikisinin arasında bulunan nimetleri insanların emrine verdiği fakat bir çok kimsenin bunun şükürünü yerine getirmedikleri bildirilir: “Görmüyor musunuz ki Allah göklerde ve yerde olan şeyleri size ram edip hizmetinize vermiş. Görünen ve görünmeyen bunca nimete sizi gark etmiş?”¹² Bundan sonra gelen ayetlerde Allah’ın yüceliğine, hiçbir şeye muhtaç olmayıp her şeye gücü yettiğine, bir insanı yaratmak veya öldürmekle bütün insanları yaratmak veya öldürmenin arasında her hangi bir farkın, güçlüğün bulunmadığı bildirilerek Allah’ın gücü ve azameti gözler önüne serilmektedir.¹³

Surenin sonuna yaklaşıldığında ise bazı vahdaniyet delilleri, insanın Rabbine ve O’nun dinine olan ihtiyacı, Allah’ın hak, bunun dışındakilerin ise bâtil olduğu bildirilerek, kâinattaki düzenin yaratıldığından bu yana hiç değişmeden sürdüğü gerçeği anlatılır. İnsanlığın bilgisi ne kadar ilerlese

⁷ Lokman, 31/11.

⁸ Lokman, 31/13.

⁹ Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **el-Câmi’u’s-Sahih**, Daru İbn Kesiru’l-Yemame, Beyrut 1987, Megazi 59, Ahkam 4; Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri, **Sahih-i Müslim**, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, Beyrut trs., İmaret 40; Ebu Davud, Süleyman İbnu’l-Eş’as İbn İshak el-Ezdî es-Sicistani, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İst. 1992, Cihad 96; Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, **Sünenü’n-Nesâî**, Çağrı Yay., İst. 1992, Bey’at 34.

¹⁰ Lokman, 31/15.

¹¹ Lokman, 31/16.

¹² Lokman, 31/20.

ilerlesin mutlaka onun bilemeyeceği bir gayb perdesinin bulunduğu ayetlerle açık bir şekilde belirtilir.¹⁴

B- HZ. LOKMAN

1- Hz. Lokman'ın Kimliği

Tarihi açıdan Lokman tartışmalı bir şahsiyettir. O'nun yaşadığı çağlarda, yazılı tarih olmadığından dolayı hakkındaki bilgiler dilden dile dolaşan rivayetlerden ibarettir. Kur'an, Lokman'dan hikmet verilen bir kul olarak bahsetmektedir. Lokman'ın kimliği hakkında da çeşitli rivayetler vardır.

Bir rivayete göre Lokman, Azer evladından olup, Eyyub (a.s.)'in kız kardeşinin veya teyzesinin oğludur. Uzun zaman yaşamış, Davud (a.s.)'a yetişmiş ve ondan ilim almıştır. Davud (a.s.)'in peygamberliğinden önce de İsrail oğullarında kadılık yapmış ve fetva vermiştir. Aynı zamanda Hz. Lokman sanat sahibi olan sâlih bir kişidir.¹⁵ Lokman'ın terzi, çoban, Güney Mısır'dan iri dudaklı, yarık ayaklı marangoz, zenci bir köle olduğu yönünde bir rivayet de vardır.¹⁶

Arabistan'da alim ve hakîm bir kimse olarak tanınan Lokman hakkında, İmra'ul-Kays, Lebid, A'âşa, Tarafa gibi cahiliye şairleri, şiirlerinde onu zikretmişlerdir. Bazı tahsil görmüş Araplar da Lokman'ın hikmetli sözlerini içeren "Sahife-i Lokman" isimli bir külliyata sahiptiler.¹⁷

Lokman, Hz. Peygamber devrindeki Arap toplumu tarafından bilinen ve örnek alınan bir insandı. Rivayetlere göre Hicretten üç yıl önce Medine ahalisinden Süveyd b. Samit, hacc için Mekke'ye gelmişti. Rasûlullah da her zamanki gibi Mekke'ye gelen hacılara İslâm'ı tebliğ etmekteydi. Süveyd, Rasûlullah'ın konuşmasını dinleyince ona şu beyanda bulundu: "Herhalde sende de bendekilere benzer şeyler var." Rasûlullah: "Sende olan nedir?" dedi. Süveyd: "Bende Lokman'ın hikmetlerini içeren defter var" dedi. Sonra da Rasûlullah'ın isteği üzerine bir kısmını okudu. Rasûlullah bunun üzerine: "Bunlar güzel sözler ama bendeki bundan daha güzeldir. Bende Allah'ın indirdiği nur ve

¹³ Lokman, 31/26-28.

¹⁴ Lokman, 31/29-34.

¹⁵ Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud b. Muhammed el-Ferrai'l-Begavi , **Mealimü't-Tenzil**, Daru'l-Marife, Beyrut 1987, III, 490; Muhammed b. Muhammed Ebus-Suud, **İrşadü Akli Selim ilâ Mezâya'l-Kur'an'il-Kerim**, Daru'l-hyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., VII, 71.

¹⁶ Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubi, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an**, Daru'ş-Şube, Kahire 1951, XIV, 60; İmâdü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1980, III, 444.

¹⁷ Ebu'l Al'â el- Mevdudi, **Tefhimu'l Kur'an**, trc. M. Han Kayani vd., İnsan Yay., İst. 1991, IV, 326.

hidayet kaynağı Kur'an var" dedi, ve Kur'an'ı okuyup onu İslâm'a çağırdı. Süveyd de bunun Lokman'ın hikmetli sözlerinden daha güzel olduğunu kabul etti.¹⁸ "Tarihçilere göre Süveyd b. Sâmî kabiliyet, şecaat, asalet ve şairliği sebebiyle Medine'de Kâmil (yetkin) lakabıyla tanınırdı. Fakat Rasûlullah'la karşılaştıktan sonra Medine'ye dönünce bir süre sonra çıkan Buâs savaşında öldürüldü. Kabilesinden olanlar onun Rasûlullah ile görüşükten sonra Müslüman olduğu kanaatindeydiler."¹⁹

Taberinin naklettiği bir rivayete göre, Habeşli bir köle olan Lokman'a bir gün efendisi, bir koyun kesmesini ve en tatlı yerinden iki parça et getirmesini istemiş. Lokman da bir koyun kesip dilini ve kalbini götürmüştü. Bir süre sonra efendisi ona bir koyun kesmesini ve en kötü yerinden iki parça et getirmesini istemiş. Lokman yine kestiği koyunun dilini ve kalbini götürmüştü. Efendisi ona:

- "Ben sana hayvanın en güzel iki parçasını getir dediğim zaman bunları getirmiştin. Şimdi senden hayvanın en kötü iki parçasını getirmeni istedim, yine bunları getirdin" demiş. Bunun üzerine Lokman şu cevabı vermiştir:

- "Bunlar güzel olursa bunlardan daha güzeli yoktur. Bunlar kötü olursa bunlardan daha kötüsü yoktur."²⁰

Bazı rivayetlerde Lokman'ın Ad kavmine mensup olup, Yemen Meliki olduğu zikredilmektedir. Mevlânâ Seyyid Süleyman Nedvî "Ard el-Kur'an" adlı eserinde bu rivayetlere dayanarak Lokman'ın Ad kavminin ilâhi azapla helak edilmesinden sonra Hz. Hud'un yanında kurtulan mü'minlerin kuşağından ve Ad yönetimi altındaki Yemen Meliklerinden biri olduğu yolundaki görüşünü açıklar. Fakat sahabeden ve tabiinden gelen bazı rivayetler bu görüşü desteklememektedir. İbn Abbas'a göre Lokman, Habeşi bir köleydi; aynı görüşü Ebu Hureyre, Mücahid, İkrime ve Halid er-Rabi de paylaşmaktadır. Cabir b. Abdullah Ensari'ye göre o, Nubah'a mensuptu. Said b. el-Müseyyeb ise onun Mısırlı bir Habeşî olduğunu söyler.²¹ Aslında bu üç görüş birbirine benzemektedir. Araplar o günlerde genellikle siyahilere "Habeşî" derlerdi ve Nubah, Mısır'ın Güneyinde, Sudan'ın Kuzey'inde bir bölgedir. Bu nedenle aynı

¹⁸ Ateş, a.g.e., VII, 60.

¹⁹ Mevdudi, a.g.e., IV, 326.

²⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1984, XXI, 67-68.

²¹ Taberi, a.g.e., XXI, 67.

şahsa, "Mısırlı", "Nûbî" yahut "Habeşî" demek arasında herhangi bir fark yoktur.²²

Selef Lokman'ın peygamber mi yoksa salih bir kul mu olduğu hususunda ihtilaf etmiştir. Fakat çoğunluk onun salih bir kul olduğu görüşündedir.²³ O insanlar arasında hak ile hükmetmiş bir halifedir.²⁴ Tabiilerden olan İkrime, Lokman'ın peygamber olduğunu söylemektedir.²⁵ Mücahid ise onun peygamber değil, sadece hakîm bir kişi olduğunu bildirir.²⁶ Kurtubî de, Lokman'ın peygamberliği hususunda cumhurun görüşünü kabul ederek onun bir peygamber olmayıp, hakîm biri olduğunu söyler. Delil olarak da şu hadisi gösterir: "Lokman peygamber değildi. Fakat, çok düşünen, inancı güzel bir kuldu. O Allah'ı sevdi, Allah da onu sevdi ve ona hikmet verdi."²⁷

2- Hz. Lokman'a Hikmet Verilmiştir

Lokman suresinin 12. ayetinde: "Andolsun biz Lokman'a: "Allah'a şükret" diye hikmet verdik. Kim şükrederse kendisi için şükreder; nankörlük eden de bilsin ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü övgüye layıktır." buyrulur. Lokman'a hikmet verildiğinden bahsetmektedir.

a) Hikmet Kavramı

Hikmet kelimesi h-k-m fiilinden türeyen bir mastardır. H-k-m maddesi fiil, masdar ve isim olarak Kur'an'da 210 defa kullanılmıştır.²⁸ Hükm; bir güç, tahakküm, karar verme, hakimiyet, yönetme idare etme, ihkam, hakem manalarına gelmektedir. Ayrıca, Araplar atı gemlemeğe de "hukm" derler.²⁹ Demek ki, hükümde zaptu rapt altına alma anlamı vardır. Fiil, tefil babına nakledildiğinde hakem tayin etmek demek olur. Hakim ise insanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için seçilen kişidir.³⁰ Hüküm, Türkçe'de kullanıldığı şekliyle "hakimiyet" kelimesinin de karşılığıdır. Bu manada hüküm veya hakimiyet, sahibinin gücü üstünde hiçbir gücün bulunmaması anlamına gelir.³¹

²² Mevdudî, a.g.e., IV, 326.

²³ Begavî, a.g.e., III, 490; İbn Kesir, a.g.e., III, 444.

²⁴ Begavî, a.g.e., III, 491.

²⁵ Taberi, a.g.e., XXI, 68; Begavî, a.g.e., III, 490.

²⁶ Taberi, a.g.e., XXI, 67.

²⁷ Kurtubî, a.g.e., XIV, 59.

²⁸ Muhammed Fuad Abdü'l-Bâki, **Mu'cemü'l- Müfehres li el-Fâzi'l- Kur'ani'l- Kerim**, Darü'l-Marife, Beyrut 1994, 269-273.

²⁹ Râgıb el-İsfahanî, **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an**, Darü'l-Kalem, Beyrut 1992, 127.

³⁰ Ali Ünal, **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Nil Yay., İzmir 1999, 166.

³¹ İbn Haldun, **Mukaddime**, trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İst. 1988, I, 427.

İbn Manzur hikmetin, Allah'a nispet edildiğinde, "ilimlerin en üstünüyle, nesnelere en üstününü bilmekten ibaret" olduğunu belirtir. Buna göre hikmet sahibi veya hakîm olmak demek, "sanatların inceliklerine derinlemesine vakıf olup, gereğini en sağlam ve kusursuz bir şekilde yerine getirmek" demektir. Hikmet insana nisbet edildiği durumlarda ise aşırılıktan uzak olma, dengeli, orta yol üzere bir tutum izleme, adalet niteliği taşıma anlamlarına gelmektedir. Buna göre bir kimsenin hakîm olduğu söylendiğinde tecrübelerin onu böyle kıldığı kastedilmektedir.³² Klasik lügatların verilerini modern tarzda yeniden derlemiş olan Lane, hikmetin ilim ve hüküm ile alakası yanında davranış ile alakasına da dikkat çekmiştir. Buna göre hikmet, akli melekenin hem ilmi hem de ameli niteliğini göstermektedir. Bu nitelik sayesinde insan yalnızca nesnelere hakikatini değil ona göre davranmayı da bilir. Allah için kullanıldığında ise hikmet, nesnelere bilmek ve en kusursuz biçimde var eylemek anlamına gelmektedir.³³

İbn Düreyd, hikmete "Hikmet mü'minin yitiğidir"³⁴ hadisiyle ilgili olarak şöyle mana vermiştir: "insanı uyaran, harekete geçiren, soylu davranışa çağıran ve kötü olan her şeyden alıkoyan her kelime (söz ve hadis) bir hikmettir, bir hükümdür. Bazı şiirler hikmettir, bazı belagatlı sitilde olanlar ise sihirdir." Onun vermiş olduğu bu mana Arap lügatçilerinin vermiş olduğu manalardan farklıdır.³⁵

Hikmet kelimesi, İslâm düşünce tarihinde çoğu zaman felsefe ile aynı anlamda kullanılmıştır. Kindî, hikmeti bir fazilet, iyi olanın tatbiki olarak görür ve hikmeti, küllî şeylerin hakikatleri ve bilgisi, hakikatleri yönünden sevilen şeyin kullanılması olarak tanımlar. Hikmet bu kullanılışıyla felsefeden ayrılmaktadır. Yani her felsefe hikmet olabilir, fakat her hikmet felsefe değildir. Bu da bize hikmetin, felsefeden daha geniş bir anlamı olduğunu göstermektedir.³⁶

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki hikmet kelimesine tek bir mana vermek mümkün değildir. Bu kelime Allah'a izafe edildiğinde başka anlam, insanlara izafe edildiğinde ise başka anlam kazanmaktadır. Ayrıca bu kelimenin davranışlarla da ilgisi bulunmaktadır.

³² Muhammed b. Mükerrim b. Manzur, **Lisânu'l-Arab**, Daru's-Sâdir, Beyrut trs., XII, 140-145.

³³ İlhan Kutluer, **İlim ve Hikmetin Aydınlığında**, İz Yay., İst. 2001, 119.

³⁴ İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Kazvîni, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İst. 1992, Zühd,15; Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, **es-Sünen**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., İlim, 19.

³⁵ Bilal Tan, **Kur'an'da Hikmet Kavramı**, Pınar Yay., İst. 2000, 23.

b) Kur'an'da Hikmet

Kur'an'da hikmet kelimesi 20 yerde geçmektedir.³⁷ Bu kelime kendi başına kullanıldığı gibi en çok "kitap" olmak üzere çeşitli kelimelerle birlikte de kullanılmıştır. Konumuz "hikmet" kavramının tahlili olmadığı için burada bazı ayetlere değinerek hikmetin Kur'an'da nasıl kullanıldığını görmeye çalışacağız.

Kur'an terminolojisi üzerine günümüze ulaşmış en eski metinlerden biri olan Mukatil b. Süleyman'ın el-Vücûh ve'n-nazâir adlı eserinde hikmetin beş vechi olduğu belirtilmiştir.³⁸

1. Kur'an'da emir ve nehiy kabilinden geçen öğütler: "...Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetleri ve sizi irşad etmek gayesiyle size indirmiş olduğu Kitap ve hikmeti hatırlayın, dile getirin..."³⁹ ayeti buna örnektir.

2. Anlayış ve ilim anlamında hüküm: Kur'an'da Hz. Yahya için söylenen "Yahya! Kitaba var kuvvetinle sarıl" dedik ve henüz çocuk iken ona hüküm verdik"⁴⁰ buradaki hüküm, hikmet terimiyle aynı anlamda kullanılmıştır. Lokman'a verilen hikmet⁴¹ de anlayış ve ilim anlamıyla hikmettir. Taberi, Hz. Yahya'ya çocukken verilen hükmün kitabı anlama gücü olduğunu nakleder.⁴² Lokman'a verilen hikmet ise nübüvvetin dışındaki anlayış, akıl, sözde isabet, doğru ve gerçek bilgidir.⁴³ Kurtubi, Lokman'a verilen hikmetin dinde ince anlayış ve akıl olduğunu belirtir.⁴⁴ Alusi ise; insan nefsinin kemale ermesiyle ortaya çıkan, elde edilen ilim ve gücü nisbetince faziletli amellere tam bir meleke kazanmakla tamamlanan olgunluk olarak tefsir etmektedir.⁴⁵

3. Nübüvvet: İbrahim soyuna verilen kitap ve hikmetten⁴⁶ kasıt nübüvettir. Hz. Davud'a verilen hikmet⁴⁷ de nübüvvet anlamındadır. Taberi bu ayetleri yorumlarken Hz. Davud'a verilen mülkün siyasi otorite, hikmetin ise nübüvvet olduğunu belirtmekte, böylece onun şahsında siyasi ve manevi otoritenin

³⁶ Mehmet Bayrakdar, **İslam Felsefesine Giriş**, T.D.V.Y., Ank. 1997, 23.

³⁷ Abdulbaki, a.g.e., 271.

³⁸ Mukatil b. Süleyman el-Belhî, **el-Eşbah ve'n-Nezâiru Fi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Kahire 1975, 28-29.

³⁹ Bakara, 2/231; Al-i İmran, 3/48; Nisa, 4/113.

⁴⁰ Meryem, 19/12.

⁴¹ Lokman, 31/12.

⁴² Taberi, a.g.e., XVI, 55.

⁴³ Taberi, a.g.e., XXI, 67; İbn Kesir, a.g.e., III, 445.

⁴⁴ Kurtubi, a.g.e., XIV, 59.

⁴⁵ Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Seyyid Muhammed Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsiri'l-Kur'âni Ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs., XXI, 83.

⁴⁶ Nisa, 4/54.

birleştğini vurgulamaktadır.⁴⁸ Kurtubi ve İbn Kesir de buradaki hikmetten maksadın nübüvvet olduğunu söylemektedirler.⁴⁹

4. Kur'an'ın tefsiri, "O hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet nasip edilmişse doğrusu, büyük bir hayra mazhar olmuştur."⁵⁰ ayetinde Kur'an'ın tefsiri kastedilmektedir. Taberi bu ayette geçen hikmeti, "söz ve fiilde isabet" şeklinde yorumlamıştır.⁵¹ Kurtubi, kendisine hikmet ve Kur'an verilen kimse geçmiş kitapların bütün faziletli ilimlerini almış demektir⁵² şeklinde; Ebu's-Suud ise amelin ilme uygunluğu⁵³ olarak tefsir eder. Şevkani de ayette geçen hikmetin akıl ve anlayış olduğunu söyler.⁵⁴

5. Kur'an: "Allah'ın yoluna hikmetle... davet et"⁵⁵ ayetiyle Kur'an kastedilmektedir. Taberi burada zikredilen hikmeti vahiy ve kitap olarak yorumlar.⁵⁶ Hikmet kelimesi, fesaddan, çirkinlik ve kötülükten alıkoymak anlamlarına da geldiğinden dolayı gelmiş geçmiş bütün vahiyler hikmet olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷ Ayette geçen hikmet kelimesi başlıca şu manalara gelmektedir:

- a) Doyurucu ikna edici, aynı zamanda –karşısındaki insanların kültür seviyesine göre- bilimsel ölçüde delillerle davet etmek.
- b) Gerçeği yansıtır mahiyetteki belgelerle davet etmek.
- c) İnsanlara yarar sağlayacak, akıllara ışık tutacak vicdanlarını harekete geçirecek misallerle davet etmek.⁵⁸

Müfessirler genelde hikmeti akıl, anlayış, doğru görüş, bilgi ve bildiğiyle amel etmek,⁵⁹ insanın gücü ölçüsünde, varlıkların bütün hallerini olduğu gibi bilmek,⁶⁰ yapılan işin, bilgi gereğine uyması şeklinde tanımlamışlardır.⁶¹ Kişi

⁴⁷ Bakara, 2/251; Sad, 38/20.

⁴⁸ Taberi, a.g.e., XXIII, 136.

⁴⁹ Kurtubi, a.g.e., III, 258; İbn Kesir, a.g.e., I, 413.

⁵⁰ Bakara, 2/269.

⁵¹ Taberi, Tefsir, III, 89.

⁵² Kurtubi, a.g.e., III, 330.

⁵³ Ebussuud, a.g.e., I, 262.

⁵⁴ Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, Daru'l-Fikr, Beyrut trs., I, 289.

⁵⁵ Nahl, 16/125.

⁵⁶ Taberi, a.g.e., XIV, 194.

⁵⁷ Kurtubi, a.g.e., III, 330.

⁵⁸ Mehmet Soysaldı, **Dini Hitabet**, Bizim Büro Basımevi, Ank. 2002, 59-60.

⁵⁹ Mücahid b. Cabir'il-Mahzumi't-Tabii Ebu'l-Haccac, **Tefsiru Mücahid**, Menşuratü'l-İlmiyye, Beyrut trs., II, 503; Abdurrezzak b. Hemmam San'anî, **Tefsiru'l-Kur'an**, Mektebetür-Rüşd, Riyad 1989, III, 105.

⁶⁰ Şevkani, I, 288.

bildiğiyle amel etmedikçe ona hekim denmez. Hikmet, Allah'ın kalbe ilham ettiği doğru bilgi şeklinde tarif edilir. İnsanın teorik bilgileri elde ettikten sonra gücü oranında üstün işler yapma yeteneğini kazanması hikmettir. Yani hikmet, illet ve sebepleri bilerek, gayeye isabet edecek şekilde ameli ilme, ilmi amele uydurmaktır. Bunun için kendine hikmet verilene birçok hayır verilmiş olduğu bildirilmiştir.⁶²

c) Hadislerde Hikmet

Hikmet terimi Kur'an'da geçtiği gibi hadislerde de geçmektedir. Hikmet'in hadislerde kullanılış şekliyle Kur'an'da kullanılış şekli arasında pek fark yoktur. Hz. Peygamber bir hadislerinde: "Hikmet, mü'minin yitiğidir. Onu nerede bulursa alsın"⁶³ buyurarak doğru söz yada bilginin nerede bulunursa bulunsun mutlaka alınması gerektiğini bildirmiştir.

Başka bir hadislerinde de: "Şüphesiz şiirin bir kısmı da hikmettir"⁶⁴ buyurarak, şiirin hikmet'i ifade edebilecek sözlerden de oluşabileceğini bildirmektedir.

Hz. Peygamber bazen sahabilerin faziletlerini belirtmek amacıyla onların şahsiyetlerini hikmete nispet etmiştir. "Ben hikmet eviyim. Ali onun kapısıdır"⁶⁵ buyurarak, nebevi şahsiyetinin, hikmetin en üst seviyede tezahür etmiş şekli olduğunu belirterek, hikmetin ilim, nübüvvet ve sünnet kavramlarıyla bağlantısını vurgulamıştır.⁶⁶ Rivayetlere göre Hz. Peygamber İbn Abbas hakkında şu dualarda bulunmuştur: "Allah'ım ona hikmeti ve Kitab'ın te'vilini öğret."⁶⁷

Hadislerden anlaşıldığına göre hikmet; ilim, doğru ve gerçek söz, isabetli hüküm verme gibi anlamlara gelmektedir.

⁶¹ Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Râzî, **et-Tefsiru'l-Kebîr, (Mefâtihu'l-Gayb)**, Beyrut 1997, IX, 118.

⁶² Yazır, a.g.e., VI, 271; Ateş, a.g.e., VII, 63.

⁶³ İbn Mace, zühd, 15; Tirmizi, İlim, 19.

⁶⁴ Buhari, edep, 90; Tirmizi, edep, 69; İbn Mace, edep, 41.

⁶⁵ Tirmizi, Menakıb, 20.

⁶⁶ Kutluer, a.g.e., 136.

⁶⁷ İbn Mace, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, Müesseseti Kurtuba, Mısır trs., I, 269.

3- Hz. Lokman'nın Oğluna Öğütleri

Kur'an-ı Kerim'de Lokman suresinin 13 ve 19. ayetlerinde Lokman'ın (a.s.) oğluna yaptığı nasihatlerden bahsedilmektedir. Bu nasihatler bir babanın evladına yapması gereken nasihatlerin başında gelmektedir. O'nun, oğluna yapmış olduğu nasihatler esnasında takındığı tavır ve hitap şekli gerçekten örnek alınması gereken davranışlardandır. Lokman (a.s.), Kuran'da oğluna yapmış olduğu nasihatlerle tanınır. Bu nedenle onun kimliği hakkında bilgi sahibi olabilmemiz için nasihatlerine değinmemiz gerekmektedir. Lokman (a.s.) oğluna şöyle seslenerekten öğütlerine başlar:

“Hani Lokman da oğluna öğüt vererek demişti: Yavrum! Allah'a ortak koşma, çünkü ortak koşmak büyük bir zulümdür!”⁶⁸

Lokman'ın oğlundan istediği ilk şey peygamberlerin ümmetlerinden istediği ilk şeydir ki o da Allah'a ortak koşulmamasıdır. Şirk, tevhid inancına tamamen zıt olan bir anlayıştır. Peygamberlerin gönderiliş sebebi de insanların Allah'a ortak koşmalarını önleyerek, onları tevhid inancı doğrultusunda toplamaktır.

“Şirk” kelimesi; “ortağı olmak, ortak etmek, birden fazla Tanrıya inanma, müşrik”⁶⁹ gibi anlamlara gelmektedir.

Dini anlamda şirk; Allah'ın ortağı olduğunu kabul ettikleri şeylere ibadet ederek itaat etmektir. Bu da putlara, ağaçlara, hayvanlara, kabirlere, semavi cisimlere, tabiat kuvvetlerine, ruhani varlıklara ve insanlara uluhiyyet vererek tapınmaktır.⁷⁰ Şirk kelimesi, Allah'a karşı büyük bir isyanı ifade etmesinden, fert ve toplum hayatını çok ciddi şekilde etkilemesinden dolayı Kur'an'da çok zikredilmiştir.⁷¹

Genel olarak şirk; Allah'ın uluhiyyetinde sıfat ve fiillerinde, eşi ve ortağı olduğunu kabul ederek başka şeylere tapınmaktır.⁷² Kur'an'ı Kerim, müşrik tabiri ile, İlâhi bir kitaba sahip olmayan, Allah'a inanmakla beraber başka tanrılara da

⁶⁸ Lokman, 31/13.

⁶⁹ el-İsfehâni, a.g.e., 452; Mukatil b. Süleyman, a.g.e., 97-98.

⁷⁰ H. Mehmet Soysaldı, *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*, Çağlayan Yay. İzmir 1997, 65.

⁷¹ Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Damla Matbaacılık, Konya 1992, 18.

⁷² Bjorkman-Walther, “Şirk”, İ.A., M.E.B.Y., İst. 1979, XI, 566.

tapan kimseleri kastetmektedir.⁷³ Yahudiler Üzeyir, Allah'ın oğludur; Hıristiyanlar da İsa, Allah'ın oğludur dedikleri için müşrik sınıfının içine girmektedirler.⁷⁴

Şirkin temelinde, hevâ heveslerine kul olan insanların tevhid'e başkaldırışı yatmaktadır. Bu zihniyette olan insanlar, tevhid'e bağlı olan insanlara çeşitli zulümler ve zorlamalar yaparak onları da şirk'e sürüklemeye çalışırlar. Şirk'e düşenler Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte tabiatta meydana gelen olaylarda O'na ortaklar tanırırlar ve hadiselerin bu ortaklar vasıtasıyla gerçekleştiğine inanırlar. Bu ortaklara bağlılıklarını sunmak ve onlardan medet ummak için çeşitli törenler, eğlenceler düzenleyip kurbanlar keserler. Bunun neticesinde de bir takım putlar ortaya çıkar. Bu putlar Mekke müşriklerinin taptıkları Lât, Menat, Uzza, Hubel gibi tahtadan yada taştan yapılmış şekiller olabileceği gibi gaye haline getirilen meslek, bilim, makam, spor, para vs. şeyler de olabilir. Put demek; kişinin, Allah'ın dışında hayatının gayesi kıldığı maddi manevi her şeydir, ve bu putları bütün yönleriyle hayatının gayesi kılmak da Allah'a şirk koşturur.⁷⁵

Kur'an'da, Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmeyen her inanç; şirk ve küfür, bu inancı gerçekleştiren kişi de kâfir veya müşrik olarak tanıtılmaktadır.⁷⁶ Çünkü Allah'ı mutlak manada inkâr ile, Allah'ın vasıflarını putlara veya herhangi bir insana verme arasında herhangi bir fark yoktur.⁷⁷ Müşrikler, Allah'ın varlığını inkâr etmezler, ondan başka ilâh olduğunu kabul edip onlara da taparlar. Veya şirk koştukları şeyleri Allah'a eşdeğer güç ve varlıklar olarak kabul ederler.⁷⁸

Şirk, kısaca "itikadda şirk" ve "amelde şirk" olmak üzere ikiye ayrılır. İtikadda şirk, yaratılıştaki, kâinatın idaresinde, insan hayatında Allah'tan başka mutlak bir tasarruf sahibi kabul ederek ona yalvarmak, ondan korkmak ve ona sevgi beslemek; amelde şirk ise, Allah'ın gösterdiği ilâhi yollardan başka yol gösterenlere itaat ederek onların yolundan gitmektir.⁷⁹ İtikadda ve amelde yapılan bu şirk açık olan bir şirktir. Bir de gizli şirk vardır ki buda mü'min ve müslümanın karşı karşıya oldukları bir şirktir. Gizli şirk içinde olan kimselerin

⁷³ Ateş, a.g.e., I, 381.

⁷⁴ Tevbe, 9/30; Mâide, 5/73.

⁷⁵ Ünal, a.g.e., 350.

⁷⁶ En'am, 6/121; Tevbe, 9/28-33; Yusuf, 12/106; Nahl, 16/100 vb.

⁷⁷ Macit, a.g.e., 19.

⁷⁸ Hayreddin Karaman vd., *İlmihal İman ve İbadetler*, İ.T.D.V., İst. 1999, I, 78.

⁷⁹ Ünal, a.g.e., 352.

imanları ve yapmış oldukları ibadetler boşa çıkmaktadır. Gizli şirk tevhid akidesinin tam zıddıdır.⁸⁰

Allah'a şirk koşmak 5 şekilde olur:⁸¹

1- Allah'ın birliğine iman etmeyerek iki ilâh kabul etmektir. Mecusiler hayır ve şer için ayrı ayrı iki ilâh kabul ederler.

2- Allah'ın, Baba-Oğul-Ruhül Kudüs gibi unsurlardan bir araya gelmiş olduğunu kabul etmek.

3- Allah'ın birliğini kabul ettikleri halde O'na yaklaşmak ve aralarında şefaathçi olması için putlara tapmak.

4- Kâinatta olup biten olaylar hakkında bunların oluşlarını sadece zâhiri sebeplere vermek. Örneğin "bunu tabiat yapıyor" gibi sözler söylemek.

5- İbadeti, Allah'ın emri olduğu için değil, şahsi ve dünyevi maksatlar için yapmak.

Allah (c.c.), kendisine şirk koşulmasını kesinlikle kabul etmez. "... Onların (göklerde ve yerde olanların), O'ndan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümlerine kimseyi ortak etmez."⁸² ve şirkin çok büyük bir zulüm olduğunu vurgulayarak, "... Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür."⁸³ kendisine şirk koşulduğu takdirde affetmeyeceğini belirtir. "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar..."⁸⁴ Kendisine ortak koşulmasını asla kabul etmeyen Allah (c.c.), şirk'e düşen toplumları uyarmak ve onları içinde buldukları bu kötü durumdan kurtarmak için onlara peygamberler göndermiştir. Peygamberlerin gönderilmesiyle de onlar için peygambere itaat edilmediği takdirde sonucu ilâhi azap olan bir mühlet başlamış olmaktadır. "Allah'tan başkasına tapmayınız! Çünkü ben, size (gelecek) acıklı bir günün azabından korkuyorum."⁸⁵

Şirk ile küfür birbirine yakın iki kavramdır. Aralarındaki fark, küfrün daha genel, şirkin ise daha özel olmasıdır. Dolayısıyla her şirk küfürdür, fakat her küfür şirk değildir. Her müşrik kâfirdir, fakat her kâfir müşrik değildir. Çünkü şirk sadece Allah'a, zat, isim ve sıfatlarında ortak tanımakla meydana gelir. Küfür

⁸⁰ Şerafeddin Gölcük, **Din ve Toplum**, Esra Yay., Konya 2000, 60-61.

⁸¹ Ahmed Hamdi Akseki, **İslam Dini İtikat, İbadet, Ahlak**, Nur Yay., Ank. 1989, 62-63.

⁸² Kehf, 18/26; En'âm, 6/ 163; İsrâ, 17/111 vb.

⁸³ Lokman, 31/13.

⁸⁴ Nisa, 4/48, 116 vb.

⁸⁵ Hüd, 11/26, 50; İbrahim, 14/9; A'râf, 7/65, 70; Fussilet, 41/53, 54 vb.

ise, küfür olduğu bilinen bazı inançların kabulü ile gerçekleşir.⁸⁶ Müşrikler, Allah'ı inkâr etmedikleri için, onlara, Allah ya da Rableri bağlamında isnad edilen küfr masdarları nankörlüğe işaret etmektedir.⁸⁷

Lokman (a.s.), oğluna Allah'a şirk koşmamasını nasihat ederken bir yandan da bu davranışın büyük bir zulme sebep teşkil edeceğini de anlatmaktadır. Zulüm de şirk kadar tehlikeli davranışlardan biridir.

"Zulm" kelimesi, "Zulmetmek, hakkını noksan vermek, malını gasbetmek, bir şeyi yerinden başka bir yere koymak, doğru yoldan sapmak, karanlık olmak, zalimin zulmünden şikayet etmek, mazlum, zalim"⁸⁸ gibi manalara gelmektedir. Zulüm, asıl itibariyle karanlık anlamını içeren Z-L-M kökünden gelmekte ve küfür, şirk, kötülük, baskı, işkence, haksızlık anlamlarını da içermektedir.⁸⁹

Kur'an'da en çok kullanılan kavramlardan biri "zulm" ve türevleridir. Kur'an'da, karanlık manasında kullanılan "zulm" kelimesi bazı ayetlerde ışık anlamına gelen "nur" kelimesiyle birlikte kullanılmıştır: "Allah iman edenlerin yardımcısıdır, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin dostları ise tağutlar olup onları aydınlıktan karanlıklara götürürler..."⁹⁰ "Hamd gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'ın hakkıdır..."⁹¹ "Andolsun ki Musa'yı da, "kavmini karanlıktan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat" diye mucizelerle gönderdik..."⁹²

Işığın ulaşmadığı yerler şüphesiz ki karanlıktır. Karanlıkta kalan insan ve toplumlar neyi nasıl yapacağını ve neyi nereye koyacağını bilemezler. Çünkü zulm, kalbin kararından oluşmaktadır, kararlı kalpler ise hiçbir zaman gerçeği göremezler, hidayete eremezler. Böylesi kimselerin kendisine ve başkalarına bir çok zararı dokunur.⁹³ Yukarıdaki ayetlerden de anlaşılacağı gibi, "zulüm"; yerli yerine koymamak, yer, zaman, kemiyet ve keyfiyet olarak yanlışlık ve sapıklıkta bulunmak gibi manalara gelmektedir. Bu nedenle, Hz. Adem'in, Allah'ın yasağını dinlemeyip Şeytan'a uyarak ağacın meyvesinden yemesine

⁸⁶ Karaman vd., a.g.e. I, 78.

⁸⁷ Murat Sülün, **Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi**, Ekin Yay., İst. 2000,142.

⁸⁸ el-İsfehânî, a.g.e., 537-538; Mukatîl b. Süleyman, a.g.e., 121.

⁸⁹ Yaşar Nuri Öztürk, **İslami Kavramlar Ansiklopedisi**, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İst. 1991, II, 198.

⁹⁰ Bakara, 2/257; Mâide, 5/16.

⁹¹ En'âm, 6/1; Ra'd, 13/16.

⁹² İbrahim, 14/5.

⁹³ Hayati Aydın, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yay., İst. 1999, 234.

Kur'an "zulüm" dediği gibi, Şeytan'ın Allah'ın emrine karşı gelip inat etmesine de "zulüm" demiştir.⁹⁴

Zulm'ün bazıları affedilebildiği gibi, bazıları da affedilmez ve ilâhi azabı gerektirir. Zulümden af ise tövbeye bağlıdır. Nitekim ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: "Kim yaptığı zulüm ve haksızlıktan sonra tövbe edip halini ve işini düzeltirse Allah tövbesini kabul eder..."⁹⁵ "Eğer onlar kendilerine zulmettikleri vakit sana gelip de Allah'tan af dileseler, sen de Resul olarak onların affedilmesini isteseydin, Allah'ı ziyadesiyle affedici, esirgeyici bulurlardı."⁹⁶ "... Keşke zalimler azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabına dayanmanın zorluğunu önceden anlayabilseylerdi."⁹⁷

Kur'an şu ayetiyle zulmün ve zalimin affı yoktur prensibini kişinin kendi nefesine zulmü noktasında kırmıştır. Allah, isterse bu tür zulmü bağışlayabilir. "Kim bir kötülük yapar, yahut nefesine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulacaktır."⁹⁸

Kur'an'da, helâk edilen kavimlerin zalim kavimler oldukları ve onlara helâk edilmeden önce zulümlerinden vazgeçmeleri için mühletin verildiğinden bahsedilmektedir: "(Ey Muhammed!) Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma. Şu kadar var ki Allah onları (cezalandırmayı), gözlerin şaşkınlıktan bakakalacağı bir güne erteliyor."⁹⁹ "Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı ve yurtlarında diz üstü çöke kaldılar."¹⁰⁰

Hz. Ali (r.a.), zulmün iki unsurunun bulunduğunu bunların, zalim ve mazlum olduğunu söylemektedir. Zalim, zulmettiği için, mazlum da zulme rıza gösterdiği için zalimdir. Bu sebeple, zalimin zulmüne rıza gösteren ve onu zulmünden alıkoymak için çalışmayan insanlar da yapılan zulme ortak olurlar.¹⁰¹

Zulm'ün ahlak sahasındaki ilk ve en önemli anlamı, haddi aşmak ve bir başkasının hakkını ihlal etmek gibi görünüyor. Dolayısıyla genel olarak zulm,

⁹⁴ Ünal, a.g.e., 330.

⁹⁵ Maide, 5/39.

⁹⁶ Nisa, 4/64; Al-i İmran, 3/135.

⁹⁷ Bakara, 2/165; Al-i İmran, 3/151; En'am, 6/47.

⁹⁸ Nisa, 5/110; Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'an'ın Temel Kavramları**, Yeni Boyut, İst. 1995, 681

⁹⁹ İbrahim, 14/42; Nahl, 16/61.

¹⁰⁰ Hüd, 11/67, 94.

¹⁰¹ Ünal, a.g.e., 332.

kişi veya toplumun kendi sınırlarını aşması ve yapmaya hiç hakkı olmayanı yapması anlamında adil davranmamasıdır.¹⁰²

Ayetlerin de işaret ettiği üzere bütün kötülükler, adaletsizlikler ve sosyal zararlar özetle, insanın ahlaki mahiyetinden olan her türlü kopmalar aslında kişinin kendisine yaptığı şeylerdir. Bu bir benzetme olarak anlatılmak istenmez; çünkü gerçekten böyledir. Bu aynı zamanda hem bireyler hem de toplumlar için doğrudur. Bunun için nefse zulmetmek her türlü adaletsizliğin, yapana geri dönücü olduğu düşüncesini açıkça belirten Kur'an'ın çok sık kullandığı bir ifadedir. Böylece Kur'an, insanlara kendi amellerinin ceremesini çektikleri mesajını vermektedir.¹⁰³

Çok boyutlu olduğu, her türlü haksızlığı içine aldığı, İbn Haldun'un da belirttiği gibi toplumu, medeniyeti, şehri tahrip ettiği, devletleri yıktığı düşünüldüğünde zulmün, toplumsal çöküşteki önemli rolü anlaşılacaktır.¹⁰⁴

Toplumları helâka götüren en önemli unsurlardan biri, toplumda adaletin yerini zulmün almasıdır. Bu nedenle İslâm Alimleri, inançsız bir toplumun varlığını sürdürebileceğini, ancak zulmün hakim olduğu bir toplumun ise varlığını sürdüremeyeceğini söylemişlerdir.¹⁰⁵

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Lokman'ın (a.s.) oğluna vermiş olduğu bu ilk nasihatler diğer nasihatlere göre çok daha önemlidir. Çünkü bu iki husus iman ile küfür arasındaki sınırı bildirmektedir. Kur'an ayetlerini incelediğimizde peygamberlerin gönderiliş nedenlerinin özellikle bu iki unsur olduğu ve bu iki günah sebebiyle de peygamber gönderilmesine rağmen şirk ve zulme devam eden bir çok topluluğun Allah tarafından yok edildiği görülmektedir.

Lokman'ın (a.s.) oğluna yapmış olduğu ikinci nasihat ise toplumun çekirdeği sayılan aileye yöneliktir. Bu nasihat ile aileyle olan ilişkilerin sınırı çizilmiş ve onlara karşı davranışların nasıl olması gerektiği hususunda bilgi verilmiştir. Lokman (a.s.) oğluna:

“Biz insana, annesine babasına iyi davranmasını emrettik. Zira annesi onu nice zahmetlerle karnında taşımıştır. Sütten kesilmesi de iki yıl

¹⁰² Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İst. 1991, 222.

¹⁰³ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, trc. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yay., Ank. 1987, 80, 99, 104.

¹⁰⁴ İbn Haldun, a.g.e., I, 710-716.

kadar sürer. İnsana buyurduk ki: “Hem Bana, hem de annene babana şükret, unutma ki sonunda bana döneceksiniz. Eğer onlar seni şirk olduğuna dair hiçbir bilgin olmadığı şeyleri, Bana ortak saymaya zorlarsa sakın onlara itaat etme. Ama o durumda da kendileriyle iyi geçin, makul bir tarzda onlara sahip çık. Bana yönelen olgun insanların yolunu tut. Sonunda hepinizin dönüşü Bana olacak ve Ben işlediklerinizi tek tek size bildirip karşılığını vereceğim.”¹⁰⁶

Kur’an’ın çeşitli yerlerinde anne ve babalara karşı nasıl davranılması gerektiği açıkça bildirilir.¹⁰⁷ Ancak anne ve babaların evlatlarına karşı şefkat gösterme hususundaki tavsiyeleri ise Kur’an’da çok az yer tutar. Bunun nedeni ise Allah’ın anne ve babanın içine fitrattan gelen bir sevgi koymuş olmasından kaynaklanmaktadır. Anne ve baba evladı için vücutlarından, hayatlarından, kısaca sahip oldukları her şeyden hiç sıkılmadan seve seve verirler, bunu yaparken de verdikleri değerli şeylerin ellerinden çıkmasından dolayı bir üzüntü çekmezler. Çocuklar ise kendileri için birçok zahmetlere katlanmış anne ve babasına ömürlerini vakfetseler onların haklarını ödemeleri mümkün değildir.¹⁰⁸

Ebu Hureyre’den gelen bir rivayette:

Bir adam Hz. Peygambere gelerek: “Ya Resulallah, kendisiyle beraber bulunmama, güzel geçinmeme, güzel bakmama en layık olan kimdir? dedi. Allah’ın Resulü de: Annendir, dedi.

Sonra kimdir ya Resulallah dedi. Allah’ın Resulü yine: Annendir, dedi.

Sonra kimdir ya Resullah dedi. Allah’ın Resulü yine: Annendir, dedi.

Sonra kimdir ya Resullah dedi. Allah’ın Resulü de: Babandır, buyurdu.¹⁰⁹

Başka bir hadiste bildirildiğine göre adamın biri gelerek Hz. Peygambere: “Ben kime iyilik edeyim? diye sormuş, O da: “Annene, sonra yine annene, sonra yine annene. Sonra kime iyilik edeyim? deyince Allah’ın Rasulü: babana “¹¹⁰ buyurmuştur.

Allah, insana anne-babasına iyilik etmesini öğütlemiştir. Çünkü Allah’tan sonra insanın üzerinde en çok hakkı olanlar, anne-babasıdır. Annesi onu nice

¹⁰⁵ Mazharuddin Siddîkî, *Kur’an’da Tarih Kavramı*, trc. Süleyman Kalkan, Pınar Yay., İst. 1982, 32-33.

¹⁰⁶ Lokman, 31/14-15.

¹⁰⁷ İsrâ, 17/23-25; Ankebut, 29/8; Ahkâf, 46/15-17.

¹⁰⁸ Seyyid Kutub, *Fizilâli’l-Kur’an*, trc. E. Emin Saraç vd., Akit Gazetesi Yay., İst. trs., XI, 471.

¹⁰⁹ Buhari, Edep, 2; Müslim, Birr, 1.

güçlüklerle önce karnında, sonra kucağında taşımış, iki yıla yakın emzirmiş, uzun süre ona bakmıştır. Babası da annesiyle beraber onu korumuş, yetişmesine emek vermiştir. Büyüyüp gelişmesi için kendisine bu kadar emek veren, hizmet ve iyilik eden anne-babasının bu iyiliklerine karşı onlara iyilik etmek, insanın yerine getirmesi gereken en önemli bir borçtur. İnsan önce Allah'a, sonra anne-babasına karşı itaatle yükümlüdür.¹¹¹ Allah (c.c.) anne-babaya nasıl şükür edilmesi gerektiğini şu ayet ile bizlere göstermektedir: "Rabbin şöyle buyurdu: Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Anne ve babaya güzel muamele edin. Şayet onlardan her ikisi veya birisi yaşlanmış olarak senin yanında bulunursa sakın onlara "öff!" bile deme, onları azarlama, onlara tatlı ve gönül alıcı sözler söyle. Şefkatle tevazu ile kol kanat ger ve onlara şöyle dua et: "Ya Rabbi, onlar küçüklüğümde nasıl beni ihtimamla yetiştirdilerse, ona mükafat olarak Sen de onlara merhamet buyur!"¹¹² onların haklarını gözetmek, onlara itaat etmek ve iyilikte bulunarak dua etmekle mümkündür.

Lokman'ın nasihatleri arasına anne ve babaya iyiliğin alınmasının hikmeti, önce geçen, "şüphesiz şirk, büyük bir zulümdür" ayetinin ifade ettiği şirkin çirkinliğini vurgulamaktadır. Allah (c.c.) bu konuda sanki şöyle buyurmaktadır: Biz, insana anne-babasına karşı güzellik ve şefkatle muamele etmesini emretmemize, çocuk üzerindeki büyük hakları sebebiyle onlara itaati şart kılmamıza rağmen, Allah'a isyan ve ortak koşma durumunda onlara itaat etmeyi yasaklamışızdır. Çünkü Allah'a isyan olacak işlerde anne-baba da olsa yaratılmışlara itaat edilmez.¹¹³

Ayetlerde ve hadislerde de görüldüğü gibi anne-babanın isteklerine Allah'a isyana teşvik etmedikleri sürece itaat etmek gerekmektedir. Ancak onlar anne-babalık haklarını kullanarak Allah'a isyana götürecek şeyleri emrederlerse bu hususta onlara kesinlikle itaat edilmez. Fakat onlarla iyi geçinmek onların ihtiyaçlarını gidermek çocuklarının en başta gelen görevleri arasındadır. Zira anne-babanın bu yanlış hareketi evladı üzerindeki haklarının düşmesini gerektirmez.

¹¹⁰ Buhari, edep, 2; Müslim, Edep, 2.; Ebu Davud, Edeb, 120.

¹¹¹ Ateş, a.g.e., VII, 65.

¹¹² İsrâ, 17/23-24.

¹¹³ Muhammed Ali es-Sabunî, **Safvetü't-Tefâsîr**, Daru's-Sabunî, Kahire trs., II, 492.

Lokman (a.s.) oğluna, Allah'ın güç ve kuvvetini gösteren örnekler vererek nasihatine devam eder ve ona:

“Evladım, yapılan iş; bir hardal tanesi kadar küçük de olsa, bir kayanın içinde saklı da olsa, yahut göklerin veya yerin herhangi bir noktasında bile bulunsa, mutlaka Allah onu meydana çıkarır. Allah öyle Latif, öyle Habir'dir: İlimi gizliliklere kolaylıkla nüfuz eder.”¹¹⁴

Lokman (a.s.) oğluna, yerde veya gökte, hardal tanesi kadar bir iyilik veya günahın, Allah'ın bilgisi dışında kalmadığını ve yapılan her şeyi bildiğini, gördüğünü anlatır. Allah'ü Teala başka bir ayette de kendisine gizli kalmayan bu hardal tanesi kadar olan şeylerin kıyamet gününde göz ardı edilmeyeceğini ve hassas terazide tartılarak karşılıkların mutlaka verileceğini bildirmektedir: “Biz kıyamet gününe mahsus, öyle doğru ve hassas teraziler koyacağız ki hiçbir kimseye zerre kadar haksızlık edilmez. Hardal tanesi ağırlığınca da olsa, yapılan iyi veya kötü işi oraya getirip tartarız. Hesap görücü olarak Biz fazlasıyla yeteriz.”¹¹⁵

Ayet-i Kerime yapılan hiçbir davranışın karşılıksız kalmayacağını bildirerek, insanları davranışları noktasında uyarmakta ve yaptıklarından dolayı ahirette kimseye haksızlık edilmeden karşılıklarının verileceğini bildirmektedir. Diğer bir ayette de “İşte herkesin hesap defteri önüne konuldu. Mücrimlerin defterdeki kayıtlarından korktuklarını ve şöyle dediklerini görürsün: Eyvah bize! Bu deftere de ne oluyor. Ne küçük koymuş, ne büyük, yazılmadık şey bırakmamış! Böylece yaptıkları her şeyi yanlarında buldular.”¹¹⁶

Lokman (a.s.) oğluna bu öğüdü vererek davranışlarına dikkat etmesini, yapacağı en ufak şeylerin dahi Allah'a gizli kalmayacağını anlattıktan sonra namaz ve ibadetle Allah'a yönelmeyi, insanları Allah yoluna davet etmeyi, kötülüklerden sakındırmayı ve bunları yaparken de başına gelenlere sabretmeyi tavsiye ediyor:

“Evladım, namazı hakkıyla kıl, iyiliği yay, kötülüğü de önlemeye çalış ve başına gelen sıkıntılara sabret. Çünkü bunlar azim ve kararlılık gerektiren işlerdendir.”¹¹⁷

¹¹⁴ Lokman, 31/16.

¹¹⁵ Enbiya, 21/47.

¹¹⁶ Kehf, 18/49.

¹¹⁷ Lokman, 31/17.

Kur'an, fert ve toplumun varlığını sağlıklı bir şekilde sürdürmesini istemektedir. Maruf ve münker kavramları toplumdaki iyiliği ve kötülüğü simgelerler. Maruf, toplumun sağlıklı bir yönde ilerlemesini; münker ise bu ilerleyişi engelleyecek olan kötülükleri arzetmektedir.

A-r-f ve n-k-r kelimeleri Kur'an'da çeşitli şekillerde 108 yerde geçmektedir. A-r-f 71 ayette¹¹⁸; n-k-r ise 37 ayette¹¹⁹ geçer. Allah'a itaat etmek maruf, isyan etmek ise münkerdir. Allah'ın birliğini emretmek, peygamberin getirdiğine teslim olmak maruf, şirk ve peygambere isyan münkerdir.¹²⁰

Faili tarafından güzelliği bilinen veya güzel olduğunu gösteren her fiil maruf, yine faili tarafından çirkinliği bilinen veya çirkinliğine delalet eden her şey münkerdir.¹²¹ Aklın ve şer'in güzel olmasıyla hükmedip, kitaba ve sünnete uygun olan her şey maruf, aklın ve şer'in çirkin gördüğü, kitaba ve sünnete uygun düşmeyen her şey münkerdir.¹²²

Maruf, İslâm'ın gereği olan Allah'a itaat; münker de İslâm'ın gereğine uymayıp, Allah'a karşı gelmek demektir. İyiliği ve kötülüğü Allah'ın ipinden başka ölçü ile ölçmeye kalkmak, isteklere ve nefse ait arzulara uymaktır.¹²³

Kur'an'da geçen kavramlar arasında bazı bağlantılar bulunabilmektedir. Bu nedenle kavramları birbirinden bağımsız bir şekilde araştırmak yanlış olur. Kur'an ayetlerine baktığımızda maruf-münker kavramlarının iman kavramı ile birlikte zikredildiğini görmekteyiz. "Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı, elbette bu, kendileri için çok iyi olurdu. İçlerinde iman edenler var fakat çoğu yoldan çıkmışlardır."¹²⁴ Bu ayette mü'minlerin, dünyaya gelmiş en hayırlı toplum oldukları müjdelanmaktadır. Hayırlı oluşlarının temel vasfı da Allah'a inanmaları, iyiliği emir ve kötülükten menetmeleridir.¹²⁵ Bu vazife yalnız Müslümanların yetkili amirlerine ait olmayıp bütün müminlerin bizzat bununla ilgili olmaları gerekeceği vurgulanmaktadır. Kitap ehli bu haslete sahip olmadığından dolayı, içlerinde Allah'a itaatten çıkmış sapıkların

¹¹⁸ Abdülbaki, a.g.e., 582-583.

¹¹⁹ Abdülbaki, a.g.e., 889.

¹²⁰ Taberî, a.g.e., IV, 45, 56.

¹²¹ Ömer Dumlu, **Kur'an-ı Kerim'de Maruf ve Münker**, Ravza Yay., İst. 1994, 35.

¹²² Mehmet Vehbi, **Ahkâm-ı Kur'âniye**, Bahar Yay., İst. 1966, 355.

¹²³ Yazır, a.g.e., II, 1155.

¹²⁴ Al-i İmran, 3/110.

¹²⁵ Vehbi, **Ahkâm-ı Kur'âniye**, 355; Ateş, a.g.e., II, 90.

çoğunluğu oluşturmalarından doğduğu ve Müslümanların çoğunluğu bu hasleti muhafaza ettikçe kendilerine diğer kafirlerin zararının dokunmayacağı hatırlatılmaktadır.¹²⁶

Başka bir ayette de "Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."¹²⁷ buyrulur mü'min bir topluluğun özelliği belirtilmiştir.

Müslüman'ın bu görevi yerine getirebilmesi için Allah'a yönelmesi ve dinin en önemli ibadetlerinden birisi olan namazı hakkıyla yerine getirmesi gerekmektedir. Çünkü yapılacak olan bu faaliyet Lokman suresinde olduğu gibi bir çok ayette namaz ile birlikte zikredilmiştir. "Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşurlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah azizdir, hikmet sahibidir."¹²⁸ "Onlar (o mü'minler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekatı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır."¹²⁹

Bu iki ayetten birincisinde iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma namaz ve zekattan önce; ikinci ayette ise sonra gelmiştir. Bu durum ayetlerin ifade ettikleri manaların öneminden kaynaklanabilir. Birincisinde mü'minlerin birbirlerinin velisi oldukları, birbirlerinin yanlışlıklarını hatırlatma ve uyarma görevlerinin bulunduğu vurgulanmaktadır. İkinci ayette ise mü'minlerin görev ve sorumluluk üstlendikleri takdirde nasıl davranmaları gerektiği hatırlatılmaktadır.¹³⁰

Lokman'ın oğluna yapmış olduğu nasihatlerde de maruf-münker- namaz ilişkisi şöyle anlatılmaktadır: "Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış..."¹³¹ Bu ayet; geçmiş ümmetlerde dahi namazın varlığına delalet eder.¹³² Gerçek manada kılınan bir namaz insanı bütün kötülüklerden vazgeçirir. Zira ayette "(Resulüm) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve

¹²⁶ Yazır, a.g.e., II, 1158.

¹²⁷ Al-i İmran, 3/104.

¹²⁸ Tevbe, 9/71.

¹²⁹ Hacc, 22/41.

¹³⁰ Dumlu, a.g.e., 72.

¹³¹ Lokman, 31/17.

¹³² Mehmet Vehbi, *Hülâsat'ül Beyân Fî Tefsîr'il Kur'an*, Üçdal Neş., 1st. trs., XI, 4324.

namazı kıl. Muhakkak ki namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar...¹³³ buyrulmaktadır. Ebu'l-Âliye namazda üç hasletin bulunduğunu söyler. Bunlar ihlas, Allah korkusu ve Allah'ı anmaktır. İhlas, kişiye iyiliği emreder; korku, kötülükten alıkor; Allah'ı anmak yani Kur'an okumak ise, ona hem iyiliği emreder, hem de kötülükten alıkoyar. Bir namazda bu hasletlerden biri bulunmazsa o namaz namaz değildir.¹³⁴

Namaz Müslüman'ın yerine getirmesi gereken farz ibadetlerden biridir. Namazdan sonra maruf ve münkerin zikredilmesi de bu işin önemini göstermektedir. Rivayete göre, Resulullah'a denildi ki: Falanca kişi gece namaz kılıyor, sabah olunca hırsızlık yapıyor. Resulullah (a.s.): "Namazı onun böyle yapmasına engel olacak dedi."¹³⁵ Hz. Peygamber bununla şunu kasetmişti: Namaz, mükemmel bir şekilde kılındığında, sahibini kötülükten alıkoyar. Onu, Allah'tan uzaklaştırmaz, bilakis daha da yaklaştırır.¹³⁶

Maruf-münker prensibi İslâm toplumunun güzel vasıflarını koruyan en önemli özelliklerinden biridir. Hz. Peygamber:" Nefsimi elinde bulunduran Allah'a andolsun ki ya iyilikle emreder ve kötülükten menedersiniz, yahut da Allah, çok geçmeden başınıza öyle bir azap gönderir ki o zaman dua edersiniz ama duanız kabul edilmez"¹³⁷ buyurmuştur. Başka bir hadislerinde de: "Sizden biriniz bir kötülük görünce onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Buna da gücü yetmezse kalbinden bugz etsin. Bu da imanın en zayıfıdır"¹³⁸ buyurmuştur. Kötülüklerin kalben değiştirilmesi toplumda yanlış olarak anlaşılmaktadır. Çirkin olan bir işi kalp ile hor görmek, kötülüğü kalp ile değiştirmek anlamına gelmez. Bu tür davranışı Hz. Peygamber tasvip etmemektedir. Onun kalp ile bugz ederek kötülüğün değiştirilmesini istemesi ve imanın zayıf bir mertebesi olarak bildirdiği bu durum pasif-medeni bir mukavemettir. Yani kötülüğü yapan kişi bizim tavrımızdan bu olayı hoş karşılamadığımızı, belki değiştirmeye gücümüz yetmediği için ses çıkarmadığımızı tavrı ve hareketlerimizden anlamalıdır. Böylece o kişi kendisine

¹³³ Ankebut, 29/45.

¹³⁴ İbn Kesir, a.g.e, III, 416.

¹³⁵ İbn Hanbel, Müsned, II, 447.

¹³⁶ Sabunî, a.g.e., IV, 486.

¹³⁷ Tirmizi, Fiten 9; İbn Hanbel, Müsned V, 388.

¹³⁸ Müslim, İman 78; Tirmizi, Fiten 11; Nesâ'i, İman 17; Ebû Dâvud, Salât 242; İbn Mace, İkame 155.

verilen değerin kaybolacağını anlayacak belki de bu durum onu kötülükten uzaklaştıracaktır.¹³⁹

Emr-i bilmâ'ruf ve neh-yi anilmünkerin üç kısmı vardır. Birincisi el ile olur ki bu devlet tarafından yapılmalıdır. İkincisi dil ile olur ki bu da toplumun bilginleri tarafından yapılmalıdır. Üçüncüsü ise kalp ile buğz etmektir ki bu da acizlerin işidir.¹⁴⁰ İyiliği ve doğruyu emretmek, kötülüklerden de nehyetmek, her Müslüman için bir görevdir. Din kardeşlerimizin maddi saadetlerine olduğu kadar, manevi kurtuluşları için de duyarsız kalmamalıyız.¹⁴¹ Bu görevin yerine getirilmesinde ilim, rıfk ve sabır şarttır. İlim, emir ve nehiyden önce; rıfk, beraberinde; sabır ise sonra olur. Bu üç şey bir bütündür ve maruf-münker görevini yerine getiren bir kişide kesinlikle bulunması gereken özelliklerdir.¹⁴²

Maruf-münker görevi diğer peygamberlere ve ümmetlere verildiği gibi, Hz. Muhammed ve ümmetine de verilmiştir.¹⁴³ Bu görev yerine getirilirken anarşi ve bozukluk meydana gelmemelidir. Bunun için de fertler kendi içinde buldukları konumun bilincinde olarak hareket etmelidirler. Devletin yapacağı iş ile ferdin yapacağı iş birbirinden farklıdır. Bu işe kim ehilse o yapacaktır, yani kadın erkek ayrımı yapılmaz.¹⁴⁴

Lokman (a.s.) oğluna bu nasihatleri verirken başına çeşitli sıkıntıların gelebileceğini bunlara karşı da sabırlı davranması gerektiğini, çünkü bu davranışların bu sıkıntıları çekmeye deyeceğini anlatmaktadır. Sabır, genel anlamı bir kelimedir. Örneğin, musibet anına dayanmak, savaşta savaş meydanından kaçmamak, gerektiğinde sır saklamak hep birer sabırdır. Sabır, darlıkta kendini tutmak,¹⁴⁵ olaylara dayanmak ve olaylar karşısında umutsuzluğa düşmeyip tahammül etmektir.¹⁴⁶ Kur'an'da sabır kelimesiyle genelde, kişinin vicdanına başvurarak seçtiği yolda karşılaştığı zorluklar, yıldırımlar karşısında cesaret ve dayanıklılıkla yürümesini sağlayan ahlaki gücü, istikrarlı olma ve

¹³⁹ Abdullah Draz, **İslam'ın İnsana Verdiği Değer**, trc. Nurettin Demir, Kayıhan Yay., İst. 1983, 84-85.

¹⁴⁰ Vehbi, **Ahkâm-ı Kur'âniye**, 355.

¹⁴¹ Abdullah Draz, **Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru**, trc. Salih Akdemir, İst. 1983, 111.

¹⁴² Ebu'l-Abbas Takiyyuddin Ahmed İbn Teymiye, **Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker**, trc. Cemaleddin Sancar, İst. 1987, 33,35.

¹⁴³ Al-i İmran, 3/104, 110; Tevbe, 9/71; Araf, 7/157, 199.

¹⁴⁴ Süleyman Ateş, **Gerçek Din Bu**, Yeni Ufuklar Neş., İst. trs., I, 55.

¹⁴⁵ Ünal, a.g.e., 459.

¹⁴⁶ Ateş, a.g.e., XI, 81.

istikrarlı olma ve amaca ulaşmak için direnci, ahlaki disiplin ve kontrolü ifade etmek için kullanır.¹⁴⁷

Sabır, başlıca iki çeşittir:¹⁴⁸

1) Acı ve zorluklara sabırdır ki bununla ibadet ve mücahedenin ve güzel amellerin zorluklarına dayanılarak Allah'ın sevgili kullarının ulaştıkları makamlara ulaşılır.

2) Lezzet ve arzulara karşı sabırdır ki bununla haramdan, yasaklardan, maddeten ve manen zararlı şeylerin zararlarından sakınılır ve korunulur. "Cennet çetin şeylerle, cehennem cazip şeylerle çevrilmiştir"¹⁴⁹ mealindeki hadis sabrın iki çeşidine de işaret etmektedir.

Sabır demek kötülöklere katlanmak, zillete boyun eğmek, şer olan şeylere rıza göstermek demek değildir. Kur'an'a göre sabır Allah'tan yardım istemektir,¹⁵⁰ başa gelen belalara, musibetlere, sıkıntılara, hakaret ve saldırılara, hastalıklara sabretmektir.¹⁵¹

Hz. Ali (r.a.), imanın dört direk üzerine oturduğunu ve bunlardan sabrın dört şubesi bulunduğunu belirtmiştir; bunlar arzu, korku, zühd ve gözetmedir: "Cenneti arzulayan şehvetlerden soyulsun; ateşten korkan haramlardan yüz çevirsin; dünyada zühd sahibi olana musibetler kolay ve hafif gelir; ölümü gözetenden de hayırlarda acele eder."¹⁵²

Lokman (a.s.) oğluna nasihatlerine devam eder ve insanları Allah'ın dinine nasıl çağırması gerektiğini, bu kutsi görevi yaparken nelere dikkat etmesi gerektiğini şöyle anlatır:

"Kibirli davranarak insanlara yüzünü dönme, yerde çalimli çalimli yürüme! Çünkü Allah kibirle kasılan, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez. Yürürken ölçülü, mutedil yürü. Konuşurken sesini ayarla, bağırarak konuşma. Unutma ki seslerin en çirkini, avazı çıktığınca bağırın eşeklerin sesidir."¹⁵³

¹⁴⁷ Mevdudi, a.g.e., I, 73.

¹⁴⁸ Ateş, a.g.e., XI, 81.

¹⁴⁹ Müslim, Cennet 1; Ebû Dâvud, Sünnet 22; Tirmizi, Cennet 21.

¹⁵⁰ Bkz. Bakara, 2/45, 153; Araf, 7/126.

¹⁵¹ Bkz. Bakara, 2/155-157; Al-i İmran, 3/186; Furkan, 25/75; Lokman, 31/17; Bakara, 2/177.

¹⁵² Ünal, a.g.e., 460.

¹⁵³ Lokman, 31/18-19.

“Kebera” kelimesi, “kibirleşmek, kendini büyük görmek, büyükmek, şirk ve küfür, büyük günah”¹⁵⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

İstikbar ile aynı kökten gelen tekebbür, büyükmek, mütekebbir ise büyükmek anlamı taşımaktadır. Büyüklük taslamasının veya büyükmek tepeden bakmak, küçük görmek ve alay etmek anlamlarını kapsadığı bir gerçektir. Kur’an küfrün yapısında bulunan bu ögeyi özellikle vurgulamaktadır. Öyle ki bir çok hallerde bu öge ile kâfirin en tipik vasfı temsil olunmaktadır. Dini manada kâfir, insanları küçük gören ve kendisi ile övünen bir kişidir.¹⁵⁵ Bu durum Kur’an’da açık bir şekilde bildirilmektedir: “Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görülen inananlara dediler ki: siz Sâlih’in, Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz? Onlar da Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız, dediler. Büyüklük taslayanlar dediler ki: Biz de sizin inandığınızı inkâr edenleriz.”¹⁵⁶ “Ayetlerim sana gelmişti de sen onları yalanlamış, büyüklük taslamış ve inkârcılardan olmuşsun.”¹⁵⁷

Kur’an’ın küfür ile eşdeğerde tuttuğu en önemli kalp ameli, ilâhi gerçekler, emir ve yasaklar karşısında büyüklük taslamaktır. Zira küfrün sebeplerinden biri de kendini Allah’ın ayetlerini kabul etmeyecek kadar büyük görmektir. Allah’a karşı yapılan büyüklük kompleksinin temelinde, kendini ihtiyaçsız hissederek, maddi ve manevi bütün alanlarda kendi kendine yetebileceğini iddia etmek yatmaktadır. İstiğnâ lâfzının kökü olan “ğina” ihtiyaçsızlık demek olup Allah’ın vasfıdır. Kullar ve sonradan yaratılmış her şey için ihtiyaçsızlık söz konusu değildir.¹⁵⁸

Büyüklük taslamasının temeli “istiğnâ” ise sonucu da “tuğyân”dır. “Tuğyân” kelimesi, “haddi aşmak, azmak, azgın, Allah’tan başka tapınılan her şey, zulümde haddi aşmak”¹⁵⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Nûh, Âd, Semûd, Firavun kavmi ve helâk edilen diğer kavimler haddi aşarak Allah’a isyan etmişler ve bunun neticesinde de helâk edilmişlerdir.

¹⁵⁴ el-İsfehânî, a.g.e., 297-298; İbn Manzur, a.g.e., V, 126-127; Ebu’l-Kemal Ahmet Asım, **Okyanûs**, b.y., trs., II, 92-93.

¹⁵⁵ İzutsu, Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar, 193; Aydın, a.g.e., 249.

¹⁵⁶ A’raf, 7/75-76.

¹⁵⁷ Zümer, 39/59.

¹⁵⁸ Sülûn, a.g.e., 246-248; Ünal, a.g.e., 389.

¹⁵⁹ Mukatil b. Süleyman, a.g.e., 221-222.

Büyüklik kompleksinin yansımalarından biri de “bağy”dır. “Bağy” kelimesi, “haddi aşmak, ileri gitmek, zulmetmek, hakdan ayrılmak, isyan, kibir, fesat, azgın”¹⁶⁰ gibi anlamlara gelmektedir.

Bağyde bir şeyi, hakkı olmadığı halde istemek anlamı ağır basmaktadır. Şüphesiz ki anlaşmazlıkların temel sebeplerinden biri hiç kimsenin kendi hakkına razı olmayarak başkasının hakkına göz dikmesi ve maddi manevi bir otorite olma peşinde koşturmasıdır.¹⁶¹ Kur’an’da helâk edildikleri bildirilen Firavun ve Karun’un azgınlık ve taşkınlıkları da “bağy” kavramıyla anlatılmaktadır.¹⁶²

“Utüvv” kelimesi de büyüklik kompleksinin yansımalarından biridir. “Utüvv” kelimesi, “kibirleşip haddi aşmak, isyan ederek itaat etmemek”¹⁶³ gibi anlamlara gelmektedir.

Aynı kavramsal yapıya sahip kelimelerden biri de “betar”dır. “betar”, “sevinmek, nimetin çokluğundan dolayı azmak, nimete küfredip teşekkür etmemek, hakkı inkâr etmek, nimeti hafif görme, nimetten ötürü kibirleşme”¹⁶⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

Kur’an ayetlerinde kibir ifade eden iki kavram daha vardır ki, bunlar istikbar ve âli kelimeleridir. İstikbar, bir fiil olup kendini beğenmişliği, küçümseme dolu duygunun ani patlayışı olarak temsil edilirken; yüksek anlamındaki “âli” kelimesi de bir sıfat olup doğuştan olan ve zihnin temelinde yatan, en ufak tahrik anında patlak vermeye amade olan hoyratlık vasfına aittir.¹⁶⁵

Peygamberlerin çağrısına ilk karşı çıkanlar müstekbirler ve diğer ileri gelen kişiler olmuştur. Kur’an’da Kârûn, Hâmân ve Firavun bunun en güzel örnekleridir.¹⁶⁶ Bazı toplumlarda kibirleri sebebiyle topyekûn Allah’ın ayetlerini yalanlamışlardır: “Nuh: Rabbim! dedi, doğrusu ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim; fakat benim davetimi, ancak kaçmalarını arttırdı. Gerçekten de, (imana gelmeleri ve böylece) günahlarını bağışlaman için onları ne zaman davet ettiysem, parmaklarını kulaklarına tıkadılar, (beni görmemek için)

¹⁶⁰ Mukatîl b. Süleyman, a.g.e., 316.

¹⁶¹ Sülûn, a.g.e., 251; bkz. Bakara, 2/213; Âli İmran, 3/19; Sâd, 38/22,24 vb.

¹⁶² Yunus, 10/90-91; Kasas, 28/76-78.

¹⁶³ el-İsfehânî, a.g.e., 546.

¹⁶⁴ el-İsfehânî, a.g.e., 129.

¹⁶⁵ İzutsu, Kur’an’da Dini ve Ahlâki Kavramlar, 196.

¹⁶⁶ Bkz. Kasas, 28/4-8; Ankebut, 29/39-40; Mü’min, 40/24-25; Mü’minûn, 23/46.

elbiselerine büründüler, ayak dirediler, kibirlendikçe kibirlendiler.”¹⁶⁷ “Âd kavmine gelince, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve: Bizden daha kuvvetli kim var? dediler. Onlar kendilerini yaratan Allah’ın, onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi? Onlar bizim ayetlerimizi (mucizelerimizi) inkâr ediyorlardı.”¹⁶⁸

Kibrin en büyük zararlarından birisi de insanlara zulme yol açmasıdır. Kibirli kişi başkalarına ve başkalarının haklarına değer vermez, her şeyi kendi menfaatleri doğrultusunda değerlendirir. Böyle olan kişiler zamanla Allah’a karşı da başkaldırarak kulluktan uzaklaşır. Kibirli kişilerin hakim olduğu bir toplumda zulüm yaygınlaşır ve bu durum zamanla toplumun çökmesine neden olur. Kur’an’ın dikkatleri çektiği noktalardan birisi de kibirli kişilerin insanları Allah’a kulluktan döndürüp sapık inançlara ve sistemlere yöneltmeleridir. Bu kibirli kişiler ve etrafındaki yordakçıları kitleleri zayıf düşürüp köleleştirerek, Allah’a kulluktan uzaklaştırırlar. Bunun en iyi örneğini Hz. Musa ve Firavunun mücadelesinde görmekteyiz. kibir, onur ve izzeti nefisle karıştırılmamalıdır. Çünkü izzet ve onur iyi huylar olup, kişinin aşağı ve bayağı şeylere minnet etmemesini, zalim ve kibirliyle, güçlü ve zenginlere karşı onurunu ve haysiyetini korumasını sağlamaktadır.¹⁶⁹

Kibir aynı zamanda insanlarda hakkı bildikleri halde inatlaşmaya giderek iman etmemelerine sebep olabilmektedir. Nitekim Kur’an bu olaya işaret ederek Velid ibn Muğire’nin inat eseri iman etmeyişiğini vurgulamaktadır.¹⁷⁰ “... En sonunda, kibrini yenemeyip sırt çevirdi de, bu (Kur’an), dedi, olsa olsa sihribazlardan öğrenilip nakledilen bir sihirdir. Bu insan sözünden başka bir şey değil”¹⁷¹

Inatlaşmak insanın zaaflarından birisidir. Bu durum insanda her ne kadar olumsuz davranışlara neden olsa da iyiye doğru yönlendirildiğinde sabra dönüşebilmektedir. Eğer bir insan haram işlememeye, helalleri yapmaya niyetlense ve bu hususta da inat etse bu durum kişiyi sabra götürecektir. “İşte

¹⁶⁷ Nûh, 71/5-7.

¹⁶⁸ Fussilet, 41/15; bkz. Fecr, 89/6-13; Ahkâf, 46/21-26.

¹⁶⁹ Atik vd., a.g.e., 438.

¹⁷⁰ İbn Kesir, a.g.e., IV, 444.

¹⁷¹ Müddesir, 74/11-25.

onlar, sabretmelerine karşılık saraylarda ödüllendirilecekler...¹⁷² ayeti, haramları işlememede, helalleri yapmada inat edenlere bir müjdedir.¹⁷³

Kibir konusunda sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, büyüklük, ululuk ancak Allah'a mahsustur. Kula gereken şey haddini bilerek Allah'a karşı büyüklük taslamamaktır. Zira bütün insanlar Allah'ın kulu olmada eşit durumdadırlar. İnsanı büyüklük taslamaya iten şey Allah'ın ona vermiş olduğu maddi veya manevi zenginliklerden dolayı şımararak bu zenginliklerin sırf kendisinin çalışması sayesinde olduğunu düşünmesidir. Halbuki ciddi manada düşünürsek bütün bu zenginliklerin yegane vericisi Allah'tır. Elbette ki insanlar bazı yönlerden birbirlerinden üstündürler, ancak bu üstünlükler onları hak yoldan uzaklaştırmayıp Allah'a yaklaştırmalıdır. Kibir başlangıçta kişinin kendisini çevresindekilerden üstün görme şeklinde başlar zamanla Allah'a karşı büyüklük taslamaya kadar devam eder.

C- AYETLER VE HADİSLER İŞİĞİNDA KISSADAN ÇIKARILAN

SONUÇLAR

1- Bütün peygamberler tevhid ilkesini yaymak için çalışmışlar ve Allah'a şükretmeyi öğütlemişlerdir. Şükür, kulluğun özüdür, Allah'a şükreden kendi yararı için şükretmiş, nankörlük eden de yine kendi zararına nankörlük etmiş olur. Allah, hiçbir şeye muhtaç olmadığından dolayı kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur. Bütün varlıklar Allah'a muhtaçtır, bu nedenle şükredilmesi ve isyan edilmemesi gereken de yine Allah'tır. Zira Allah, bütün yarattıklarına karşı lütfkar davranarak onlara ihsanda bulunur.

2- Şirk kelimesi Allah'a karşı büyük bir isyanı ifade etmektedir. Şirke düşenler Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte başka şeyleri Allah'a ortak koşmaktadırlar. Bu durum ise mutlak manada Allah'ı inkar etmektir. Zira Allah'ı inkar etmekle, Allah'ın vasıflarını bir varlığa atfederek ortak koşmak arasında hiçbir fark yoktur. Allah, kendisine şirk koşulmasını kesinlikle yasaklamıştır.¹⁷⁴ Ayrıca şirk büyük günahlar arasında olup Allah'ın kesinlikle affetmediği bir davranıştır. Allah, dilerse dilediği kimseler için şirk dışındaki günahları

¹⁷² Furkan, 25/75.

¹⁷³ İsmail Hekimoğlu, *İyiliğin Kaynağı*, Timaş Yay., İst. 1997, 49.

¹⁷⁴ Kehf, 18/26; En'am, 6/163; İsra, 17/111 vb.

bağışlayabilir.¹⁷⁵ Şirkin her çeşidi küfürdür. Bu nedenle Allah'a şirk koşan kimse küfür ile itham edilebilir.

3- Allah'a şükürle ana-babaya teşekkür bir arada zikredilmektedir. İnsan kendini karnında taşıyan, bir çok sıkıntılarla doğuran ve doğurduktan sonra da iki yıl onu emziren annesine, kendisini koruyan, yetiştiren, ihtiyaçlarını karşılayan babasına iyilikte bulunmalıdır. Ana-baba çocuklarının yetiştirilmesinde zahmetlere katlanmışlar, birçok fedakarlıklarda bulunmuşlardır. Bütün bunları yaparken de onlardan herhangi bir karşılık beklememişlerdir.

Lokman suresinin ondört ve onbeşinci ayetleri ilk nimeti veren Allah'a şükretmeyi sonra da ikinci nimeti veren ana-babaya teşekkürde bulunmayı emretmektedir. Ancak ana-baba çocuklarından Allah'a ortak koşacak bir davranışta bulunmalarını istediklerinde ise onlara itaat etmemeleri bildirilmektedir. Böylesi durumlarda itaat edilecek yalnızca Allah'ın buyruklarıdır. Ana-babaya akideyle ilgili hususlarda itaat etmemek demek onlarla ilişkileri kesmek anlamına gelmemelidir. Zira dünya ile ilgili işlerde onlarla iyi geçinmek, onların ihtiyaçlarını karşılamak da yine Allah'ın bir emridir.

4- Yapılan işler Allah'a gizli kalmaz. Bu hardal tanesi kadar yani küçücük değeri ve ağırlığı hissedilmeyecek kadar az da olsa ve bu bir kayanın içine gizlenmiş yada göklerin veya yerin herhangi bir noktasında olsa Allah onu bulup getirir. Bu da bize yapılacak olan işlerin ne kadar küçük olursa olsun mutlaka karşılığının verileceğini göstermektedir. Hardal tanesi kadar bir şey dahi ilahi ölçüde yerini bulmakta ve Allah'ın adaleti nüfuz etmektedir.

5- Namaz kılmak, iyiliği yayıp kötülüğü önlemeye çalışmak ve bunları yaparken de başa gelebilecek olan sıkıntılara sabretmek yapılması gereken güzel işler ve İslâm'ın genel prensiplerindedir.

6- İslâm, başkalarını küçümseyip yüz çevirmeyi yani kibirli olmayı yasaklamaktadır.

7- Daima aşırılıktan uzak olmalı, orta yolu tutmalıdır. Konuşurken de bağırarak değil sesimizi ayarlayarak konuşmalıyız.

¹⁷⁵ Nisa, 4/48,116.

D- DEĞERLENDİRME

Hız. Muhammed'den (s.a.v.) önceki peygamberlerin müntesipleri peygamberlerinin tebliğlerinin korunması hususunda gerekli olan hassasiyeti göstermediklerinden dolayı onlar hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Lokman (a.s.) hakkındaki Kur'an dışındaki bilgilerimiz de çeşitli rivayetlere dayanmaktadır.

Hız. Lokman, Kur'an'da zikredildiğinden dolayı İslâm alimlerinden bazıları onun peygamber olduğunu söylerken bazıları da salih bir kul olduğunu söylemişlerdir. Ayet ve hadisler bizleri onun nübüvveti hakkında kesin sonuca ulaştırmamaktadırlar. Alimlerin büyük bir çoğunluğu ona verilen "hikmeti" anlayış ve ilim olarak yorumlayarak onun salih bir kul olduğu sonucuna varmışlardır.

Lokman'nın (a.s.) oğluna yapmış olduğu nasihatler, peygamberlerin ümmetlerine yapmış olduğu nasihatler ile aynıdır. Kur'an, Lokman'a hikmet verildiğinden bahsetmektedir. Hikmet kelimesi, Kur'an'da bir çok yerde kullanılmıştır. Bu kelime insana nispet edildiğinde aşırılıktan uzak olma, dengeli, orta yol üzere bir tutum izleme, adalet niteliği taşıma gibi anlamlara gelmektedir.

Peygamberlerin hepsine hikmet verilmiştir. Veliler de peygamberlerin varisleri olduğuna göre onların tebliğlerinin insanlara ulaştırılmasında önemli görevler üstlenmeleri kaçınılmazdır. Nübüvvet zamanla sınırlı olan bir şeydir. Yani nübüvvet peygamberin vefatıyla son bulur. Ancak velilik zamanla sınırlı olmayıp, kıyamete kadar sürecek olan bir şeydir. Bu nedenledir ki tebliğde hikmet gibi önemli olan bir şeyin peygamberlerin dışındaki Allah dostlarına verilmesi, Hız. Lokman'a hikmet verildiği belirtilerek gösterilmiştir.

Hız. Lokman ile ilgili ayetleri incelediğimizde onun nübüvvetinden çok veliliğine işaret eden delillerin daha ağırlıkta olduğunu görürüz. Peygamberlerin en önemli özelliklerinden birisi, Allah'tan vahiy almaları ve peygamberliklerini destekleyici mucizeler göstermeleridir. Hız. Lokman'ın vahiy aldığını ve mucizeler gösterdiğine delalet eden herhangi bir delil bulunmamaktadır. Onun oğluna olan nasihatleri salih bir kulun nasihatlerine benzer özellikler arz etmektedir.

SONUÇ

Kur'an'da adı geçen peygamberlerin hayatları, tebliğle görevlendirilişleri, nasıl bir ortamda görev yaptıkları, bu tebliğin yapılış biçimi ve bunu yaparken de karşılaştıkları zorluklar Kur'an'da geniş bir şekilde anlatılmaktadır.

Müslümanlar tarih boyunca aynı temel özellikleri taşıyan ilâhi vahyi ve bu vahyi ileten peygamberlerin davranışlarını, yaşamlarını bilmek zorundadırlar. Çünkü onlar, insanların dünyada ve ahirette saadete kavuşmaları, kurtuluşa ermeleri için gönderilmişlerdir. Onların hayatları ve tebliğ ettikleri vahiy, devirlerini tamamlamış kuru bir mazi veya hâtıra değildir.

Peygamberler sadece Allah'tan aldıkları vahyi insanlara ulaştırmakla görevli değildirler. Onlar aynı zamanda bunların nasıl tatbik edileceğini ve başkalarına nasıl örnek olabileceklerini göstermekle de görevlidirler. Ayrıca onlar kendilerine vahiyle bildirilmeyen hususlarda insan hayatının eksikliklerini de karşılamakla yükümlüdürler.

Kur'an'da bir çok peygamberin ismi zikredilerek kavimleriyle olan mücadeleleri anlatılmıştır. Ancak bu durum peygamberlerin Kur'an'da zikredilenlerle sınırlı olduğunu göstermez. Çünkü Kur'an'da: "Biz senden önce de birçok resul gönderdik. Onlardan bazısını sana anlattık, bazısını ise anlatmadık..."¹⁷⁶ buyrulmaktadır. Kur'an'da isimleri ve tebliğleri bildirilen peygamberler şunlardır:

Hz. Adem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Şuayb, Hz. Eyyub, Hz. Zülkifl, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Elyesa, Hz. Yunus, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed (a.s.).

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz bu peygamberlere inanmak imanın gereklerindedir. Çünkü Kur'an'da: "Deyiniz ki: Biz Allah'a, bize indirilen Kur'an'a, keza İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve onun torunlarına indirilene ve yine Musa'ya, İsa'ya hülâsa bütün peygamberlere Rableri tarafından verilen kitaplara iman ettik. Onlar arasında asla bir ayırım yapmayız."¹⁷⁷ buyrulur, Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlere inanılması, hürmet edilmesi gerektiği açık bir şekilde emredilmiştir. Kim Kur'an'da zikredilen

¹⁷⁶ Mü'min, 40/78; bkz. Nisa, 4/164.

¹⁷⁷ Bakara, 2/136, 185.

peygamberlerden birini inkar eder veya onlara dil uzatırsa imandan çıkmış olur. Zira Allah'ın elçisini inkar, Allah'ı inkardır. Nitekim Kur'an'da: "Allah'a ve peygamberlerine inanmayanlar, Allah'ı tanıyıp peygamberleri tanımayarak aralarında ayırım yapmak isteyenler, "Peygamberlerin kimine inanırız, kimine inanmayız" diyerek küfür ile iman arasında bir yol tutmak isteyenler, işte onlar, gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."¹⁷⁸ buyrulmaktadır.

Kur'an'da zikredilmesine rağmen peygamber olup olmadıkları ihtilafı olan kimseler vardır. Bunlar Hızır, Zülkarneyn ve Lokman'dır. Bunların nübüvvetleri Kur'an'da ve hadislerde kesin bir şekilde sabit olmadığından salih birer kul olduklarını kabul etmek kişinin imanına zarar vermez. Onlar bu yönleriyle de her türlü saygı ve hürmete layık insanlardır. Çünkü Allah, onlara değer vererek Kur'an'da isimlerini zikretmekle şereflendirmiştir. Bu da onların Allah katındaki derecelerini göstermektedir.

Biz bu çalışmamızda Hz. Hızır ve Hz. Zülkarneyn'in peygamber, Hz. Lokman'ın da salih bir kul olabileceği yönünde bir sonuca ulaştık. Bunları değerlendirme bölümlerinde zikrettiğimizden dolayı aynı şeyleri tekrarlamıyoruz. Ancak ulaştığımız bu sonuç kesin böyledir şeklinde de bir düşünce içinde değiliz. Zaten İslâm alimlerinin çoğunluğu da bu konularda kesin bir sonuca ulaşmanın mümkün olmadığını söylemektedirler.

¹⁷⁸ Nisa, 4/150-151.

BİBLİYOGRAFYA

ABDU'L-BÂKÎ, Muhammed Fuad,

- **Mu'cemü'l- Müfehres li el-Fâzi'l- Kur'ani'l- Kerim**, Daru'l-Marife, Beyrut 1994.

AHMED B. HANBEL, (ö. 241/885)

- **el-Müsned**, Müesseseti Kurtuba, Mısır trs.,

AKPINAR, Ali,

- **Kur'an Aydınlığında Seyahat**, T.D.V.Y., Ank. 1998.

AKSEKİ, Ahmed Hamdi,

- **İslâm Dini İtikat, İbadet, Ahlak**, Nur Yay., Ank. 1989.

- **İslâm**, İrfan Yayınevi, İst. 1966.

ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Seyyid Mahmud, (ö. 1270/1854)

- **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsiri'l-Kur'âni Ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs.

el-ASKALÂNÎ, Ahmet b. Ali b. İbn Hacer,

- **el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe**, Beyrut, trs.

ASIM EFENDÎ, Ebu'l-Kemal Ahmed,

- **Okyanûs**, b.y., trs.

ATEŞ, Süleyman,

- **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neş., İst. 1988.

- **Gerçek Din Bu**, Yeni Ufuklar Neş., İst. trs.

- **İslâm Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neş., İst. 1992.

- **İşâri Tefsir Okulu**, Yeni Ufuklar Neş., İst. 1998.

AYDIN, Abdullah,

- **Kur'an-ı Kerim ve Meâli Celilesi**, Aydın Yayınevi, İst. trs.

AYDIN, Mehmet,

- **"Türklerde Hızır İnanç"**, S.Ü.İ.F.D., Sayı:2, Konya 1986.

AYDIN, Hayati,

- **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yay., İst. 1999.

el-BAKÛVÎ, Mir Muhammed Kerim,

- **Gerçeğin Doğuşu Alevi Kur'an Tefsiri**, Hrz. Ahmet Dolunay, Merkür Yay., İst. 2000.

BAYRAKDAR, Mehmet,

- **İslâm Felsefesine Giriş**, T.D.V.Y., Ank. 1997.

BEGAVÎ, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud, (ö. 516/1122)

- **Mealimü't-Tenzil**, Daru'l-Marife, Beyrut 1987.

el-BELHÎ, Mukatil b. Süleyman,

- **el-Eşbah ve'n-Nezâiru Fi'l Kur'ani'l-Kerim**, Thk. Abdullah Mahmud Şihâfî, Kahire 1975.

BEYDAVÎ, el-Kâdı Nasruddin, (ö. 685/1286)

- **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1996.

BİLMEN, Ömer Nasuhi,

- **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınevi, İst. trs.

- **Büyük İslâm İlmihali**, Akçağ Yay., Ank. trs.

BORATAV, Pertev Nailî,

- **"Türklerde Hızır"**, İ.A., M.E.B.Y., İst. 1948.

BUHARÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (ö. 256/879)

- **el-Câmi'u's-Sahih**, Daru İbn Kesiru'l-Yemame, Beyrut 1987.

BULUT, Halil İbrahim,

- **"Harikulade Olması Açısından Keramet ve Mucize ile İlişkisi"**, S.Ü.İ.F.D., Sayı: 3, Adapazarı 2001.

CANAN, İbrahim,

- **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Akçağ Yay., İst. trs.

CEBECİOĞLU, Ethem,

- **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay, Ank. 1997.

CERRAHOĞLU, İsmail,

- **Tefsir Usulü**, Diyanet Vakfı Yay., Ank. 1993

CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed,

- **Zadu'l-Mesir fi Ulumi't-Tefsir**, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1983.

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Ali, (ö. 816/1413)

- **Tarifât**, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1988.

ÇANTAY, Hasan Basri,

- **Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim**, Elif Ofset, İst. 1990.

ÇELEBİ, İlyas,

- **"Hızır"**, İ.A., D.V.Y., İst. 1998.

DAVUDOĞLU, Ahmet,

- **Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, İst. 1980.

DUMLU, Ömer,

- **Kur'an-ı Kerim'de Maruf ve Münker**, Ravza Yay., İst. 1994.

DRAZ, Abdullah,

- **İslâm'ın İnsana Verdiği Değer**, Trc. Nurettin Demir, Kayıhan Yay., İst. 1983.

- **Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru**, Trc. Salih Akdemir, İst. 1983.

EBU DAVUD, Süleyman İbnu'l-Eş'as İbn İshak el-Ezdî es-Sicistanî, (ö. 275/888)

- **es-Sünen**, Çağrı Yay., İst. 1992.

EBU'L-HACCAC, Mücahid b. Cabir'il-Mahzumi't-Tabii,

- **Tefsiru Mücahid**, Menşuratü'l-İlmiyye, Beyrut trs.

EBU'L-HASEN, Ali b. Ahmed el-Vâhidî,

- **el-Vecîzü fî Tefsîru'l-Kitabi'l-Azîz**, Daru'l-Kalem, Beyrut 1994,

EBUS-SUUD, Muhammed b. Muhammed,

- **İrşadü Akli Selim ilâ Mezâya'l-Kur'an'il-Kerim**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs.

ESED, Muhammed,

- **Kur'an Mesajı**, Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İst. 1999.

el-ESFERÂİ, Yakub b. İshak Ebi Avane,

- **Müsned Ebi Avâne I**, Daru'l-Marife, Beyrut 1998.

FAZLURRAHMAN,

- **Ana Konularıyla Kur'an**, Trc. Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yay., Ank. 1987.

GÖLCÜK, Şerafeddin,

- **Din ve Toplum**, Esra Yay., Konya 2000.

GÖLCÜK, Şerafeddin, TOPRAK, Süleyman,

- **Kelâm**, Tekin Kitabevi, Konya 1991.

HEKİMOĞLU, İsmail,

- **İyiliğin Kaynağı**, Timaş Yay., İst. 1997.

İBNÜL ARABİ, Muhyiddin, (ö. 543/1148)

- **el-Fütûhât el-Mekkiyye**, Trc. Nihat Keklik, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İst. 1974.

İBN HALDUN,

- **Mukaddime**, Trc. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İst. 1988.

İBN KESİR, İmâdü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, (ö. 774/1372)

- **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1401.

- **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Mektebetü'l-Maarif, Beyrut trs.

İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid Kazvinî, (ö. 275/888)

- **es-Sünen**, Çağrı Yay., İst. 1992,

İBN MANZUR, Muhammed b. Mükerrrem, (ö. 711/1311)

- **Lisânu'l-Arab**, Daru's-Sâdır, Beyrut trs.

İBN TEYMİYE, Ebu'l-Abbas Takiyyuddin Ahmed, (ö. 728/1327)

- **Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehyi Ani'l-Münker**, Trc. Cemaleddin Sancar, İst. 1987.

İZUTSU, Toshihiko,

- **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, Trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İst. 1991.

KARAMAN, Hayreddin vd.,

- **İlmihal İman ve İbadetler**, İ.T.D.V., İst. 1999.

KAZANCI, Ahmet Lütfi,

- **Peygamberler Tarihi**, Nil Yay., İst. 1997.

Kitabı Mukaddes, İst. 1997.

KURTUBÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (ö. 671/1273)

- **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an**, Daru's-Şube, Kahire 1951.

KUTLUER, İlhan,

- **İlim ve Hikmetin Aydınlığında**, İz Yay., İst. 2001.

KUTUB, Seyyid, (ö. 1386/1966)

- **Fizilâl'il Kur'an**, Trc. E. Emin Saraç vd., Akit Yay., İst. trs.

MACİT, Nadim,

- **Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum**, Damla Matbaacılık, Konya 1992.

el-MAHALLÎ, Celalüddin, es-SUYUTÎ, Celalüddin,

- **Tefsiru'l-Celâleyn li'l-Kur'an'il Azim**, Salah Bilici Kitabevi, İst. trs.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîbu'l,

- **A'lâmü'n-Nübüvve**, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987.

MEKKÎ, Ebu Tâlibu'l, (ö. 437/1045)

- **Kütü'l-Kulûb**, Dâru Sâdır, Beyrut trs.

MEVDÛDÎ, Ebu'l Al'â,

- **Tefhimu'l-Kur'an**, Ter. Muhammed Han Kayani vd., İnsan Yay., İst. 1991.

MISRÎ, Şihâbü'd-din Ahmed b. Muhammedü'l-Haimü'l

- **Et-Tıbyân fi Tefsiri Garibi'l-Kur'an**, Daru's-Sahabeti Lit'ürâsi bi Tanta, Kahire 1992.

MÜNÂVÎ, Abdurrauf,

- **Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmiu's-Sagîr**, Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübra, Mısır 1935.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, (ö. 261/874)

- **Sahih-i Müslim**, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, (ö. 303/916)

- **Sünenü'n-Nesâî**, Çağrı Yay., İst. 1992,

NEYSÂBÛRÎ, Ebi'l-Kâsım Abdi'l-Kerîm b. Havâzini'l- Kuşeyrî, (ö.464/1071)

- **er-Risâletü'l-Kuşeyrî**, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1993.

NURSÎ, Bediuzzaman Said,

- **Mektûbât**, Yeni Asya Neş., İst. 1994.

ÖZEK, Ali vd.,

- **Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, Medine 1992.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri,

- **İslâmi Kavramlar Ansiklopedisi**, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İst. 1991

- **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Yeni Boyut Yay., İst. 1995.

- **Kur'an'ın Temel Kavramları**, Yeni Boyut, İst. 1995.

ÖZTÜRK, Mustafa, BOLAT, Ali,

- **"Zâhir ve Bâtın İlimine Dair Bir Risâle"**, Tasavvuf Dergisi, Ankara Ofset, Sayı: 6, Ank. 2001.

RÂĞİB, el-isfehani, (ö. 502/1108)

- **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an**, Thk. Safven Adnan Davudî, Daru'l-Kalem, Beyrut 1992.

RÂZÎ, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdulkadir,

- **Muhtaru's-Sıhah**, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1995.

RÂZÎ, Fahreddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer, (ö. 606/1209)

- **Tefsirü'l-Kebir**, Beyrut 1997.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali,

- **Safvetü't-Tefâsîr**, Daru's-Sâbûnî, Kahire trs.

SAN'ÂNÎ, Abdurrezzak b. Hemmam,

- **Tefsiru'l-Kur'an**, Mektebetür-Rüşd, Riyad 1989.

SAYI, Ali,

- **Firavun, Haman ve Kârun Karşısında Hz. Musa**, İst. 1992.

es-SEHRENDÎ, Ahmed el-Fârukî,

- **el-Mektûbât**, Fazilet Neş., İst. trs.

SELVÎ, Dilaver,

- **İslâmda Velayet ve Keramet**, Umran Yay., İst. 1990.

SİDDÎKÎ, Mazharuddin,

- **Kur'an'da Tarih Kavramı**, Trc. Süleyman Kalkan, Pınar Yay., İst. 1982.

SOYSALDI, H. Mehmet,

- **Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar**, Çağlayan Yay. İzmir 1997.

- **Dini Hitabet**, Bizim Büro Basımevi, Ank. 2002.

- **Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Tefsir**, Fecr Yay., Ank. 2001.

SÖNMEZ, Bülent,

- **Peygamber ve Filozof**, Araştırma Yay., Ank. 2002

SUYUTÎ, Abdurrahman b. Kemal Celal'üd-din, (ö. 911/1505)

- **Dürrü'l-Mensûr**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1993.

SÛLÛN, Murat,

- **Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi**, Ekin Yay., İst. 2000.

SÛRMELİ, Mehmet,

- **"Kur'an-ı Kerim'de Velâyet Kavramı"**, Tasavvuf Dergisi, Erkam Matbaacılık, Ank. 2002

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (ö. 1250/1834)

- **Fethu'l-Kadîr**, Daru'l-Fikr, Beyrut trs.

TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, (ö. 310/922)

- **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1405.

- **Tarihu't-Taberî**, Daru'l Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

TAN, Bilal,

- **Kur'an'da Hikmet Kavramı**, Pınar Yay., ist. 2000.

- TİRMİZİ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, (ö. 279/892)
 - **es-Sünen**, Daru lhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut trs.,
- TÛSÎ, Ebû Nasr Serrâc,
 - **el-Lüma**, Trc. H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yay., İst. 1996.
- TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman,
 - **Dinler Tarihi**, Ocak Yay., Ank. 1997.
- TÜRE, İskender,
 - **Zülkarneyn**, Karizma Yay., İst. 2000.
- UKAYLÎ, Ebu Cafer Muhammed,
 - **Kitâbu'd-Duafâ**, Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- ULUDAĞ, Süleyman,
 - **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İst. 1995.
- UYSAL, Muhittin,
 - **"Tesbit ve Yorum Bakımından Hızır'la İlgili Haberler"**, S.Ü.İ.F.D., Sebati Ofset Matbaacılık, Sayı: 10, Konya 2000.
- ÜNAL, Ali,
 - **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Nil Yayınları, İzmir 1999.
- VEHBÎ, Mehmet,
 - **Hülâsat'ül Beyân fi Tefsir'il Kur'an**, Üçdal Neş., İst. trs.
 - **Ahkâm-ı Kur'âniye**, Bahar Yay., İst. 1966.
- WALTHER, Bjorkman,
 - **"Şirk"**, İ.A., M.E.B.Y., İst. 1979.
- WENSINCK, A. J.,
 - **"Hızır"**, İ. A., M.E.B., İst. 1948.
- YAVUZ, Salih Sabri,
 - **İslâm Düşüncesinde Nübüvvet**, İnsan Yay., İst. trs.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi,
 - **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İst. trs.
- YILDIRIM, Celal,
 - **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, Anadolu Yay., İst. trs.
- YILDIRIM, Suat,
 - **Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali**, Feza Gazetecilik A.Ş., İst. 1988.

ZEYN, Semih Atif,

- **Kasasu'l-Enbiya'i fil- Kur'an'il-Kerim**, Daru'l-Kütübü Lübnan, Beyrut 1988.

ZUHAYLÎ, Vehbe,

- **Tefsiru'l- Münir**, Daru'l-Fikri'l-Muasir, Beyrut 1991,

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Batman'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Elazığ'da yaptı. 1999'da Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesini Bitirdi. 2000 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalında yüksek lisansa başladı ve 2003 yılında "Kur'an'da Adı Geçen Ancak Peygamber Olup Olmadığı İhtilafı Olan Kişiler" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 1999'da Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İskenderun/HATAY, Denizciler Lisesine Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandı. Şu anda Elazığ'da aynı görevine devam etmektedir. Evli ve bir çocuk annesidir.

